

HATÁRTALAN Régészet

ARCHEOLÓGIAI

MAGAZIN

IX. évfolyam 1. szám - 2024

ára: 1490 HUF
8,14 EUR
756 DIN
29,8 RON

www.hatartalanregesztet.hu

Egri hősök A várháborúk kora

- ◆ GÁRDONYI GÉZA ÉS AZ EGRI CSILLAGOK
- ◆ A KÖZÉPKORI EGRI SZÉKESEGYHÁZ
- ◆ OSTROMÁGYÚ AZ EGRI VÁRBÓL
- ◆ AZ EGRI VÁR TÖRTÉNETE

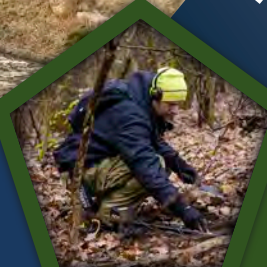
Kiterjesztett valóság
3D modellel!

Salamon
trónja

A sütőharang
alatt

A remete-
kápolna titkai

◆ ARCHEOKALAND ◆ LEŐ-HELY ◆ INDIANA JONES ÉS BARÁTAI ◆ KONTEXTUS ◆

A Martin Opitz Kiadó újdonságai:

Információ:

+36 30 321 1288

kiado@martinopitz.hu

www.martinopitz.hu

Stílus és elegancia

AZ ALFÖLD SZÍVÉBEN

Élje át a 30-as évek
nemesi életének hangulatát

Kóstolja meg biztró
konyhánk ételremekeit

Tapasztalja meg a végtelen
nyugalmat a Körös partján

HERCEGASSZONY BIRTOK
WELLNESS & GARDEN

Veled lesz teljes...

5400 Mezőtúr, Hercegasszony útja 1.
Telefon: +36 56 200 166 info@hercegasszony.hu

WWW.HERCEGASSZONY.HU

Határtalan Régészet

Régészeti ismeretterjesztő magazin

Megjelenik: negyedévente

Ára: 1490 Ft

Előfizetve: 1250 Ft

Főszerkesztő, szerkesztőségvezető

Felföldi Szabolcs

Szerkesztő

Király Kitty

Szerkesztőségi referens, szakmai koordinátor

Báicsmégi Gábor

Képszerkesztő

Litauszki Zoltán

Olvasószerkesztő, korrektor

Széll Katalin

Grafika, nyomdai előkészítés

Hodák Eszter

Magyar Milán

Szerkesztőség

Cím: 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Telefon: +36-62-549-040

Fax: +36-62-549-049

E-mail: info@mfm.u-szeged.hu

A magazin hivatalos weboldala

www.hatartalanregeszet.hu

A magazin Facebook-oldala

Határtalan Régészet

Kiadja

Móra Ferenc Múzeum, 6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.

Felelős kiadó

Fogas Ottó igazgató

Nyomdai kivitelezés

Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/h

Felelős vezető

Hunya Ágnes

Terjesztés

LAPKER Zrt. országos hálózatán keresztül, Relay, Imedio üzletekben, hipermarketekben és üzletláncokban, kiemelt postahivatalokban

Terjesztés gondozása

HÍRVLÁG Press Kft.

Telefon/fax: +36-1-411-0491

E-mail: hirvilag.press@hirvilagpress.com

Előfizetésben terjeszti

Magyar Posta Zrt. Hírlap Igazgatóság,

Postacím: 1900 Budapest

Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint megrendelhető:

e-mailben a hirlapelofizetes@posta.hu címen és telefonon a +36-80-444-444-es számon.

Továbbá a szerkesztőségben:

e-mailben a hatartalanreg@gmail.com címen és telefonon a +36-20-310-8707-es számon.

Észrevételeiket a +36-1-767-8262-es számon jelenthetik be.

Éves előfizetési díj: 5.000 Ft

Hirdetéssel kapcsolatos információ

+36-20-221-9299

Terjesztéssel és előfizetéssel kapcsolatos információ

+36-20-310-8707

ISSN 2416-3074

Hősök hona – Az egri vár

A magyar történelem egyik legemblematikusabb helyszíne kétségkívül az egri vár. Aligha van olyan honfitársunk, akinek ne lenne legalább valamilyen halvány elképzelése erről a különleges erődítményről, amely legendáriumával a magyar nemzet-tudat formálódásához is nagyban hozzájárult. Sokan személyesen is jól ismerik, nem

csak Gárdonyi Géza nagyszerű regénye, az *Egri csillagok* miatt, de azért is, mert a hazai turizmus egyik legnépszerűbb célpontjáról van szó, hiszen belföldi és külföldi turisták tízezrei keresik fel évről évre. A Dobó-bástya, a kazamaták vagy épp Gárdonyi várban található sírja mellett azonban az egri vár számtalan olyan titkot őriz még, amelyről a nagyközönségnek vajmi kevés fogalma van. Az elmúlt évtizedek régészeti és történeti kutatásai számos új, a szélesebb közvélemény számára még kevésbé ismert eredményt hoztak a vár rendkívül gazdag múltjával, építéstörténetével vagy épp kultúrhistóriájával kapcsolatban. Ezek az egri vár múltjának, egykori és jelenlegi szerepének újraértékeléséhez is elvezethetnek. A *Határtalan Régészet* 2024-es első számában épp ezért e sokak érdeklődésére számot tartó témát, a török kori magyar hősök honát, az egri várat vesszük górcső alá. Sok más mellett szó esik például Dobó István egri építkezéseiről, a várban felépült székesegyházról, de azon jövőbeli turisztikai fejlesztésekről is, melyek gyűjtőpontjában az egri vár áll. A lapban először jelenik meg egy különleges megoldás, az ún. kiterjesztett valóság, mely révén egy okostelefon segítségével az egri vár háromdimenziós modelljét is „körbe lehet járni”. A 2024-ben immár kilencedik évfolyamába lépő magazinunk idei első számának elkészítéséhez elengedhetetlen volt az egri Dobó István Vármúzeum vezetésének és teljes csapatának támogatása, így ez a lapszám csak velük szoros együttműködésben valósulhatott meg. Ezt ezúton is nagyon köszönöm nekik!

Felföldi Szabolcs
főszerkesztő

◆ Címlapsztori 5

- Eger és az egri vár szerepe hazánk turisztikai életében – RINGERT CSABA 5
- Az egri vár története a 16. században – BORBÉLY ZOLTÁN 10
- Az egri vár délnyugati ágyúdombja – BUZÁS GERGELY. 16
- A középkori egri székesegyház – BUZÁS GERGELY. 22
- Ostromágyú feltárása az egri várban – RÁKÓCZI GERGELY 27
- „Labda, furkó, koszorú” – Eger, a tűzzel védelmezett vár – KELENIK JÓZSEF 32

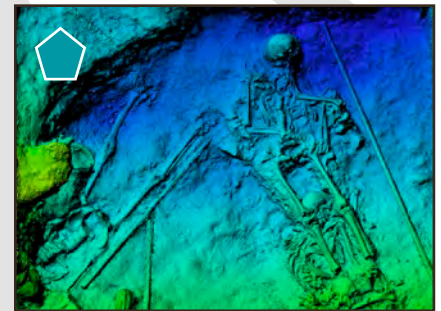
◆ Kontextus 36

- A török kor emlékezete Horvátországban – VARGA SZABOLCS 36
- Zinzendorf tolla – az egri vár emlékezete 1703–1705 – KELENIK JÓZSEF. 40
- Regényes történelem – Gárdonyi Géza és az Egri csillagok
– SZALAINÉ KIRÁLY JÚLIA 43

◆ Lelő-hely 48

- Csont és arany – Vérbe fagyott pillanatkép Eger elestének idejéből
– RÁKÓCZI GERGELY. 48
- Kávé és dohányfüst – csészék és pipák a török korban
– ZAY ORSOLYA 53
- Mit mutat a 3D felmérés? – Az egri vár kutatása
a régészet legmodernebb eszközeivel – RÁCZ KRISTÓF LÁSZLÓ 58

◆ Kincshásás halottal 62

- Közösségi összefogással tárulnak fel a remetekápolna titkai
– RÁKÓCZI GERGELY – VALASEK ENIKŐ 62

◆ Archeokaland 67

- Salamon trónja Iránban – A zoroasztrianus tűztemplomtól
a mongol palotáig – SÁRKÖZY MIKLÓS. 67

◆ Mizújs? 71

- Rövid hírek a világból – BÁCSMEGI GÁBOR 71

◆ Indiana Jones és barátai 72

- Játék – KIRÁLY KITTY. 72
- Recept: Mi sült) a török kori sütőharang alatt? – ZAY ORSOLYA 74

Ringert Csaba

Eger és az egri vár szerepe hazánk turisztikai életében

Az egri vár jelenkori története

Eger és az egri vár mindig is kiemelt szerepet töltött be Magyarország turisztikai életében. Eger, mint kiránduló célpont, rendkívül népszerű, egy-egy kiemelkedő turisztikai időszakban gyakorta a leglátogatottabb vidéki város. De az egri vár is több éve büszkélkedhet a leglátogatottabb vidéki múzeum címmel. Ebben természetesen nagy szerepe van a vár ismertségének is, de elvitathatatlan a bor- és a fürdőkultúra iránti igény turizmust növelő hatása is.

A vár-bor-fürdő hármasa nagyon jó adottságokat teremtett Eger számára. Az egyes területek folyamatos gondozása, a kapcsolódó kulturális fejlesztések azonban kiemelten fontosak az ismertség, az érdeklődés jövőbeni fenntartása szempontjából is. Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regénye generációk számára tette ismertté Dobó István és az egri várvédő hősök 1552-es történetét. A regény mind a mai napig kötelező olvasmányként van jelen a magyar közoktatásban. Befogadását, a jelenkor gyermekei számára történő könnyebb megértését ma már számos

Kazamata

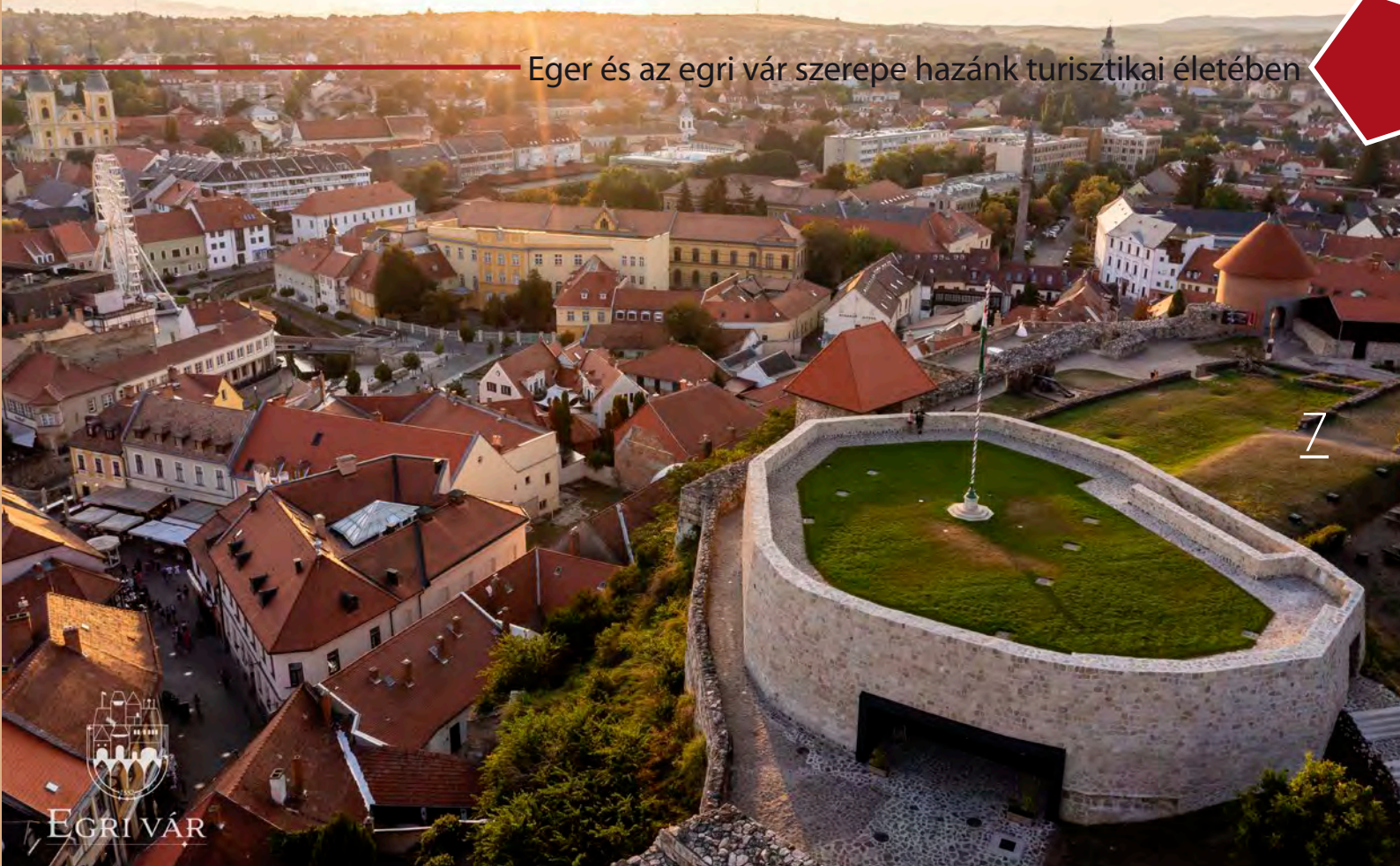
Várfalásztány

olvasást támogató projekt is segíti. Robbanásszerű a digitalizáció fejlődése is, felgyorsult az információáramlás, de az információkhoz való hozzáférés igénye is folyamatosan nő. Ehhez alkalmazkodva mindenképp fontosnak tartjuk az Egerre, illetve az egri várra irányuló fokozott figyelem fenntartásához hozzájáruló fejlesztések megvalósítását is.

E technológiai változásokkal egy időben felgyorsult az egri vár történetének megismerése is. A 21. században – szerencsés módon – sok olyan területen vált lehetségessé régészeti kutatás elvégzése, ahol korábban arra nem volt mód. A Buzás Gergely által vezetett régészeti feltárások számos fontos kérdésre adtak már választ, és sok új adattal bővítették a várral kapcsolatos ismereteinket. A legfrissebb várrekonstrukciók egyik fontos alappillére lett az így elvégzett régészeti munka. E feltárások mellett nagyon lényeges felfedezés volt Domokos György hadtörténész kutatómunkája is, amely során, 2017-ben eddig ismeretlen ábrázolások kerültek elő az egri várról a bécsi Kriegsarchiv mélyén. A felfedezést követően 2019-ben Prágában előkerült Ferdinand von Zinzendorf egykori egri várkapitány kéziratos naplója is, amelyben 1703-tól kezdődően több mint egy éven át részletes leírást készített az állomáshelyén és annak környékén tapasztalt eseményekről. Ezek az új régészeti és történelmi eredmények már komoly tudományos alapot adhatnak az egri vár további fejlesztéséhez.

Varkoch-kapubástya

Zászlódomb

Az egri vár fejlesztése a 21. században

Az ezredfordulót követően több mérföldkövet is azonosíthatunk a vár fejlesztésének történetében.

A Dobó István Vármúzeum és vele együtt az egri vár 2013-ban került Eger megyei jogú város fenntartásába. Ezzel együtt több forrás is érkezett a különféle turisztikai

célú fejlesztésekre, amelynek első állomása az ún. ÉMOP (Észak-magyarországi Operatív Program) volt. A projekt keretében kiterjedt régészeti kutatás valósulhatott meg a vár területén. A korábbi 19. századi eredetű, négyes számú épület elbontásával megismerhetővé vált az ún. provizori palota teljes területe és az alatta húzódó évszázados dézsmapincerendszer. A székesegyház kutatása is

Vármozi a Zászlódombban

Cipóosztó ház a Dobó-bástya mellett – belülről

Cipóosztó ház a Dobó-bástya mellett – kívülről

megvalósult, valamint lehetőség nyílt a Szép-bástya és az aknafigyelő rendszer kutatására is.

A fejlesztés legfontosabb eleme a város számára a Dobó István Vármúzeum és az egrri vár leghíresebb kiállításának, a Kazamatának a felújítása volt. Nemcsak műszaki megújítás történt, hanem három új kiállítást is megrendeztek itt a szakemberek. A látogatók elől eddig elzárt szakaszokat is megnyitottak, így a felső kaszárnyatermet és egy aknafigyelő folyosószakaszt is, amely 420 évvel ezelőtt, az 1596-os ostrom során omlott be.

A felújítás során egy alternatív útvonal is használhatóvá vált, a Kazamatából és a Törökkertből indulva egy titkos

ajtón át a Dobó utca 12. számú ház hátsó kertjébe juthatunk. Az ingatlan a projekt részeként került felújításra, ahol egy gyermekfoglalkoztatót alakítottunk ki. Itt kapott helyet a Várműhely és az Apródiskola is, ahol az alkotó kedvű gyermekek kedvükre találhatnak elfoglaltságot.

A Kazamatában interaktív, multimédiás elemekkel gazdagított kiállítások valósultak meg. A tárlatok bemutatják a várbéli székesegyház építésének történetét és a vár egrri püspökök birtoklásához kötődő időszakát, valamint a török kori várharcászatot és várépítésetet. A felső kaszárnyateremben egy hiánypótló kiállítás kapott helyet *Egri Csillagok – regény és valóság* címmel.

Az európai uniós fejlesztés keretében a Szép-bástya is teljesen megújult. Helyreállításra kerültek az egykori ágyúdomb falai, a Pyrker érsek által kialakított Kálvária, valamint a Kálvária-dombra vezető út melletti stációk is. Megújult továbbá a Törökkert, ami a törökök által épített kapuvédő bástya volt. Lejuthatunk az itteni aknafigyelő folyosókba is, melyek elvezetnek minket egészen a Setét-kapuig. Így a Törökkert ismét a vartúrák kedvelt állomásává vált. A külső panoráma várfalsétányon pedig 10 megállóhelyes tanösvény kiépítése történt meg az északi és nyugati várfal körül mintegy 384 méteres hosszúságban.

Az egri vár fejlesztésének második fontos állomása a Nemzeti Kastély- és Nemzeti Várprogram beruházása volt, melyet 2023-ban adtunk át a nagyközönségnek. Ennek során a déli kapu mellett korszerű fogadóépület készült, ahol az új jegypénztárak mellett információs pont, pihenőhely, valamint vizesblokk kialakítására is sor került. Új időszaki kiállítótérrel is bővült az épület. A program keretében megvalósult a Varkoch-kapubástya rekonstrukciója is. A bástya emeletén, ahová a déli belső várfal belsejében felvezető lépcsőn át juthatunk be, korabeli őrszoba került berendezésre.

A délnyugati ágyúdombban – vagy ahogyan szokás nevezni, a Zászlódombban – egy új, izgalmas terekkel rendelkező látogatóközpont épült meg. Az itt kialakított moziateremben a vár történetéhez, illetve az 1552-es ostromhoz kapcsolódó 4K minőségben készült filmeket tekinthet meg a közönség. A látogatók kényelmét szolgálja az információs pont, a pihenésre alkalmas előcsarnok, az ajándékbolt, valamint az itt is kialakított mosdóblokk. A kisebb gyermekekkel érkező családokra is gondolva babakocsi-tároló, pelenkázó, valamint baba-mama pihenőszoba is kialakításra került.

A 16. században a Dobó-bástya mellett helyezkedett el az ún. Cipóosztó ház. A projekt során megtörtént ennek

részleges rekonstrukciója is, a helyszín eredeti funkcióját bemutató látványelemekkel, sütőhellyel, konyhával, étkezőhellyel.

A Cipóosztó ház alatt lévő pince műszaki felújítása is megvalósult. Itt kapott helyet – ahogyan korábban is – a látogatók körében rendkívül népszerű, „Börtön kiállítás”. Ennek enteriőrjei, tabló- és képanyaga, rekonstrukciói a 14–18. század igazságszolgáltatásával, jog- és ítélkezési szokásaival ismertetik meg a látogatót.

Az egri vár továbbfejlesztésének harmadik mérföldköve a Modern Városok Program keretében tervezett beruházás lesz, amelynek keretében végre a vár északi építményei is megújulhatnak, így a gótikus püspöki palota, a provizori palota, a Tömlöc- és földbástya, a székesegyház és környezete, valamint a teljes kertépítészeti.

Az egri vár jövőbeni fejlesztéseivel – reményeink szerint – a 21. század turisztikai elvárásainak megfelelő infrastruktúra jöhet létre. Az évi közel 400 ezer vendég számára a látogatás így egyre inkább egy élményszerű kikapcsolódássá válhat, és a várban töltött idő hosszúsága is jelentősen megnőhet.

A Modern Városok Program keretében „Az egri vár állagmegóvó felújítása” című projekt látványterve

Borbély Zoltán

AZ EGRI VÁR TÖRTÉNETE A 16. SZÁZADBAN

10

A tragikus kimenetelű mohácsi csatát követő néhány év teljes zűrzavart hozott az egriek számára is. Csak az 1530-as évek közepére stabilizálódott Szapolyai János hatalma a térségben, aki a püspökség birtokait kincstári kezelésbe vette, a vár irányítására pedig egy várnagyot nevezett ki. Ebben az időszakban Eger egyre inkább kezdte elveszíteni a középkori püspöki székhely funkcióját, és mindinkább a katonai jelentősége növekedett meg, köszönhetően a geostratégiai előnyös fekvésének. Egernek ekkor még nem az oszmánok elleni védelemben, hanem a két király közötti csatározásokban volt nagyobb jelentősége.

Perényi Péter (1502 körül – 1548) koronaőr

A vár és a város jelentősége különösen Szapolyai János király halála és Buda eleste után értékelődött fel igazán és vált a török elleni harcok egyik kiemelt fontosságú pillérévé. Ennek megfelelően a hangsúly egyre inkább a várra helyeződött át, amit már Szapolyai várnagyai is igyekeztek megerősíteni a legkritikusabb részeken. Jelentősebb korszerűsítésre azonban csak az 1540-es években került sor, amikor is Felső-Magyarország leggazdagabb főura,

Eger vára a 16. század végén (Georg Hoefnagel rézmetszete 1617-ből)

Zay Ferenc (1498–1570) egri várnagy 1550-ben

Oláh Miklós (1493–1568) egri püspök 1549 és 1553 között

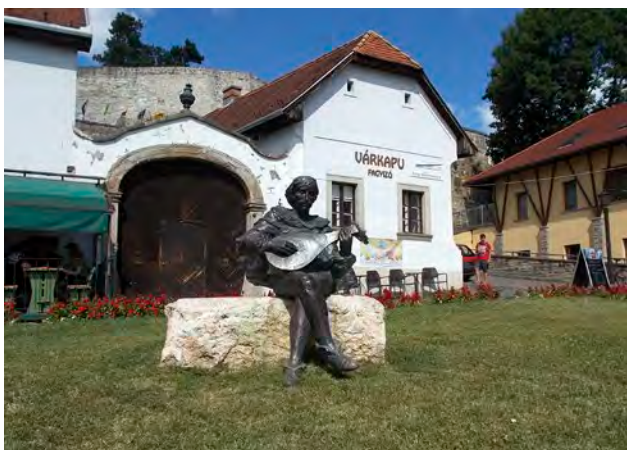
Körtorony a Dobó-bástya sarkában

Perényi Péter koronaőr kapott szabad kezét Eger védelmének megszervezésére, amihez a püspökség és a káptalan minden rendű és rangú jövedelmét is felhasználhatta.

Perényi szinte magánbirtokaként kezelte Egert. A vár élére Varkoch Tamást nevezte ki, aki nagyszabású munkálatokba fogott. Az addig egységes várat két részre osztották: egy belső várra, valamint az Almagyar felé elterülő ún. huszárvárra, ahol elsősorban a lovascsapatok állomásoztak, illetve gazdasági épületek kaptak helyet. Az építkezések legfontosabb célja az volt, hogy a középkori lovagvárat olyan erődítménnyé alakítsák át, amely ellen tud állni a 16. század derekára megnövekedett jelentőségű tüzérség támadásainak, amit már az oszmán csapatok is sikeresen alkalmaztak a várostromok során.

Ennek megfelelően a magas, keskeny falak helyét az ágyúzásnak ellenállóbb alacsony, de robusztus falak vették át. Ilyen kőgát épült a külső és belső vár közé is, amely a középkori székesegyház szentélyzáródását haránt irányban levágta a templom többi részéről, és mintegy bástyaként

Tinódi Lantos Sebestyén szobra az egri várnál

ugrott ki a fal keleti oldalán, aminek a tetején ágyúállásokat alakítottak ki. Ezt a sajátságos megoldással létrejött védművet Szentély-bástyának keresztelték el. Ezt azonban inkább csak a kényszer szülte megoldásnak tekinthetjük, ugyanis a korszakban már az ún. ólasz rendszerű bástyákkal igyekeztek a védelmet minél hatékonyabban megszervezni.

Miután Perényi Péter titkos tárgyalásokat folytatott a törökökkel és emiatt fogságba vetették, 1548. augusztus 15-én Ferdinánd király nevében Dobó István és Zay Ferenc

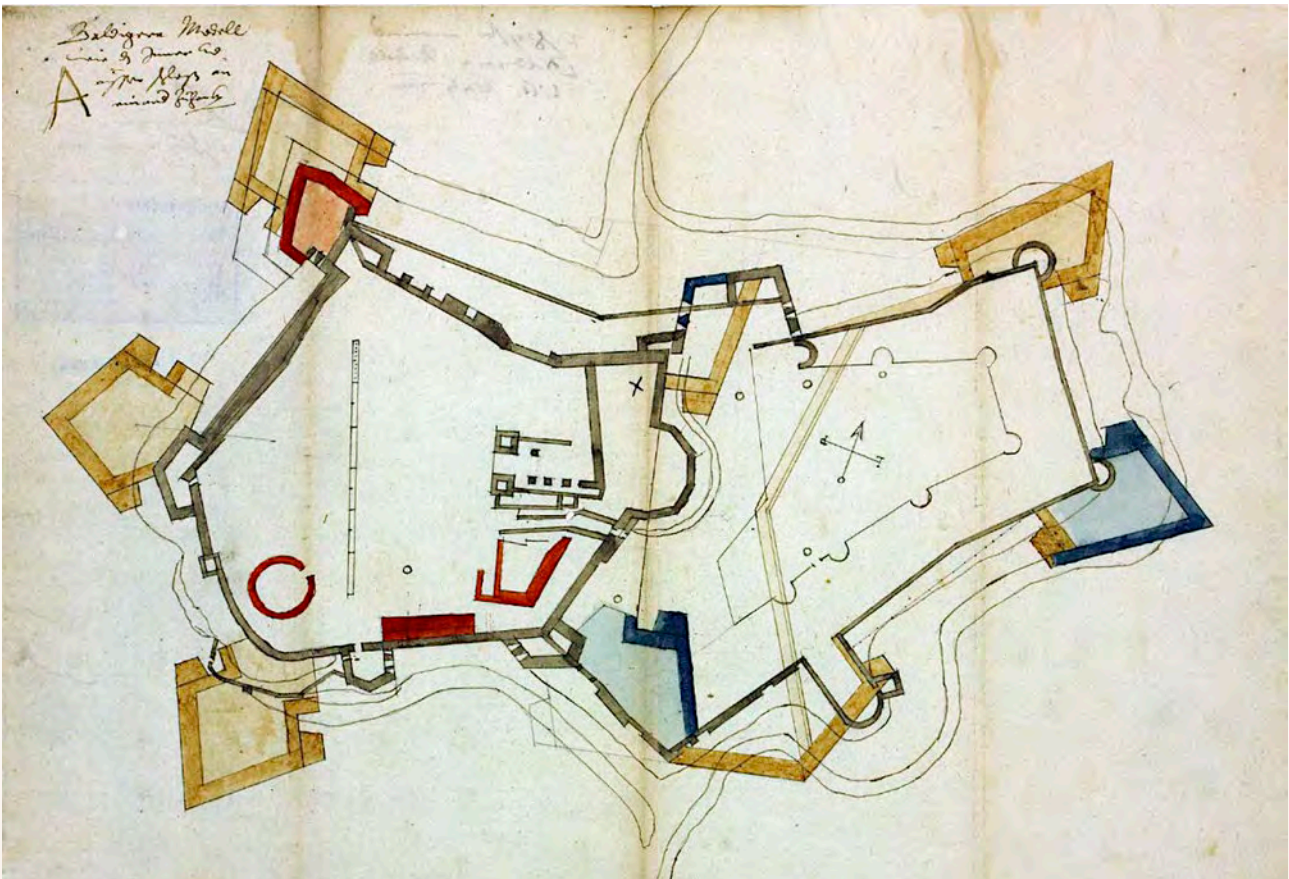
vehette át a vár parancsokságát, amivel egy egészen új fejezet kezdődött Eger történetében.

Eger az ekkoriban szerveződő végvárrendszer egyik legjelentősebb láncszeme lett a következő pár év folyamán. Ennek megfelelően elégséges anyagi fedezetet kellett teremteni a vár fenntartására és a katonaság fizetésére. I. Ferdinánd 1548. december 20-án egyezsége lépett Oláh Miklós egri püspökkel, hogy a vár katonaságát a püspöki birtokok jövedelméből fogják fizetni, oly módon, hogy a jövedelmek egyharmada a püspököt illeti ezt követően is, a második harmadot a vár erősítésére és fegyverek beszerzésére költik, az utolsó harmadot pedig a katonaság zsoldjának fizetésére fordítják.

A püspökkel kötött egyezmény értelmében állandó jelleggel egy 200 lovasból és 100 gyalogusból álló haderőnek kellett Egert védenie. Ez a csekély létszám veszély esetén további vármegyei és királyi csapatokkal egészülhetett ki, beleértve a város lakosságát is, akik a katonai szolgálatok fejében adómentességben részesültek. Dobóék a „Baba” és „Béka” nevű ágyúkon kívül más hadiszereket nem örökölték Perényitől, így a kézi lőfegyvereket és kisebb kaliberű falkonétákat maguknak kellett beszerezniük, ami igen komoly költségeket emésztett fel.

Pietro Ferrabosco felmérése az egri várról 1568-ban

Ottavio Baldigara egyik tervváltozata a vár megerősítésére (a pontos dátumot nem igazán tudjuk, 1568–1572 között)

Még többre került azonban a Varkochék által megkezdett építkezések folytatása, amihez Oláh Miklós püspök közbenjárásának köszönhetően tapasztalt olasz és német mestereket küldtek Bécsből. Közülük többen – mint például Andreas Fonthana olasz kőművesmester és segédcsapata – az ostrom folyamán is Egerben maradtak, és folyamatosan javították a falakat. Dobóék folytatták a bástyák megerősítését, illetve a külső vár körül futó árok kiszélesítését is. 1548–1552 között zajlott a város felé néző nyugati falszögleten annak az óolasz rendszerű bástyának a kialakítása is, amely már a korszakban is a Dobó-bástya nevet viselte.

Dobó várát lényegében már ebben az állapotban zárta körül Kara Ahmed nagyvezír közel 50 ezer fős serege 1552 szeptemberének közepén. Az egeri várban állomásozó 300 fős katonaságot Dobóéknak saját toborzással sikerült közel 500 főre emelni, de a vár adminisztrációs személyzetével, mesteremberekkel és a környékről bemenekült parasztokkal kiegészülve majdnem kétezer ember tartózkodott ekkor az egeri várban.

Ez a létszám a több mint hússzoros túlerővel szemben csekélynek, egy másik szempontból azonban igen jelentősnek tekinthető. Egy elhúzódó, akár több hónapig tartó ostrom esetén ugyanis a várban felhalmozott él-

Gergely-bástya és a Hippolyt-kapu

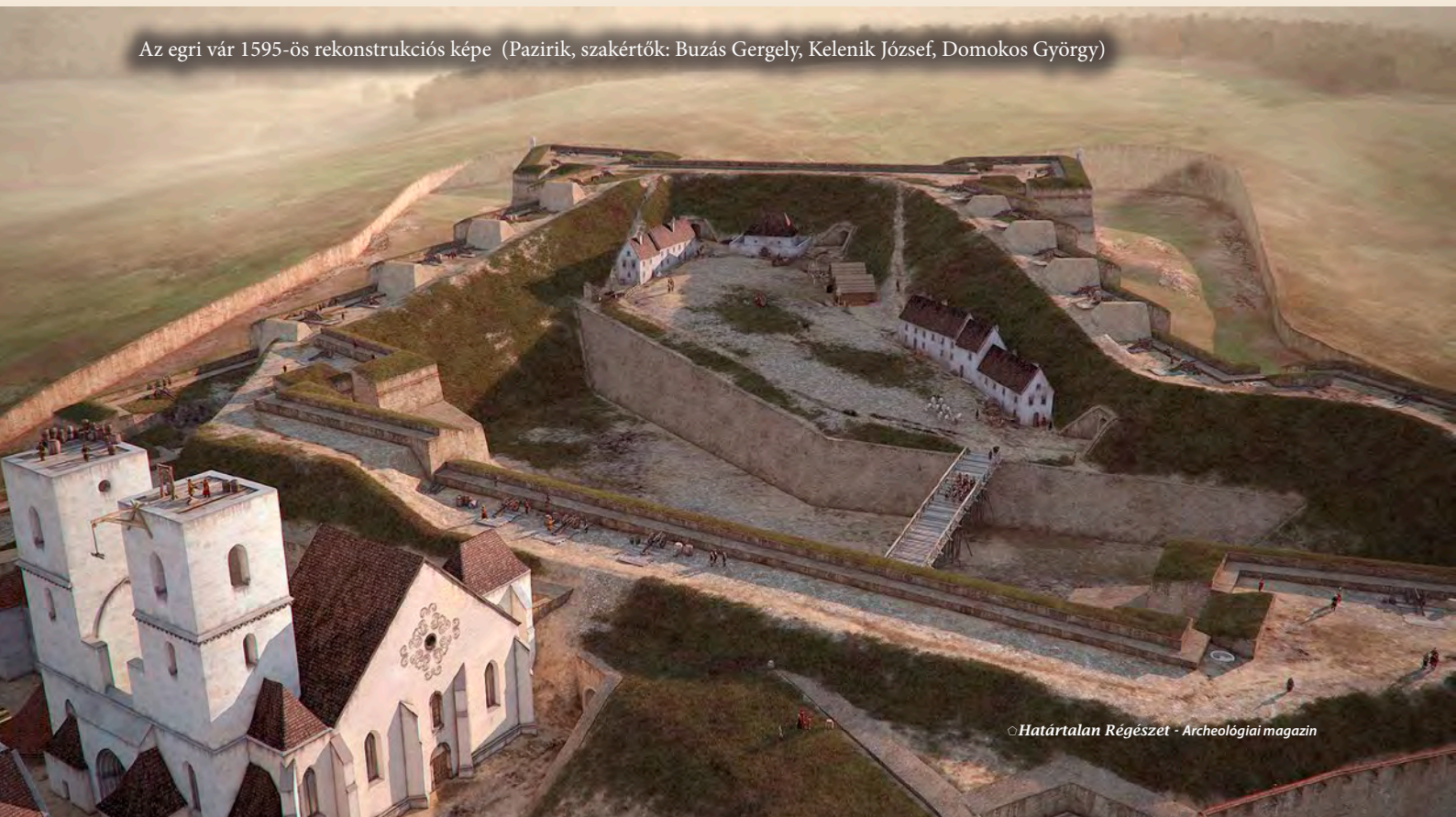
Ottavio Baldigara egyik tervváltozata a vár megerősítésére (a pontos dátumot nem igazán tudjuk, 1568–1572 között)

miszerből és hadianyagból kellett őket ellátni. Dobóék azonban erre is felkészültek: több ezer juhot, 400-nál is több vágómarhát és 140 sertést hajtottak a külső várba, 12 ezer véka (ami közel 5,5 tonna) búzát halmoztak fel a vermekben, és több ezer liter bor került a pincékbe.

A várvédőknek három nagyobb török rohamot, a falaknak pedig folyamatos ágyúzást kellett kiállnia a több

mint egy hónapon keresztül tartó ostrom alatt. Kara Ahmed október 12-re rendelte el azt a végső rohamot, amit ő döntő csapásnak szánt. Ez az elhúzódo ostrom harminckettedik napja volt. Az ellátási nehézségek, a pusztító járványok és az egyre hidegebb idő következtében nemcsak az ostromlók létszáma fogyatkozott meg, de a harci morál is meggyengült. A befejező ostromra ren-

Az egri vár 1595-ös rekonstrukciós képe (Pazirik, szakértők: Buzás Gergely, Kelenik József, Domokos György)

delt oszmán katonák számát Tinódi Sebestyén 20 ezerre becsülte. Ez alkalommal is a vár északi, legkönnyebben támadható és ekkorra már legromosabb részét rohanták meg. Október 12-én a roham napkeltétől egészen késő estig tartott. Dobó minden hadra fogható embert mozgósított, és váltásokban vezényelte őket a falakra. A katonák helyállásának köszönhetően végül sikeresen visszaverték az utolsó rohamot is. A törökök a kudarc biztos tudatával vonultak vissza a táborba és nem sokkal később megkezdték az elvonulást Eger alól.

Nem sokkal a nevezetes ostrom után Bornemissza Gergely vette át a stafétát Dobótól és ő kezdett hozzá az ostrom alatt elszenvedett károk kijavításához is. A helyzete közel sem volt rózsás. Szemtanúk szerint – mint Tinódi Sebestyén, aki az ostrom után pár hónappal járt Egerben – a falak helyenként olyan súlyos károkat szenvedtek, hogy teljesen újjá kellett őket építeni. A munkák a vár déli oldalán, az Ókapu környékén indultak el, ahol Bornemissza tervei alapján készült egy új, olasz rendszerű bástya, amelyet a későbbiekben Gergely-bástyaként emlegettek.

A háború azonban tovább folytatódott Magyarország területén, ezért az építkezések csak nagyon lassan haladtak. Komolyabb munkákra csak a hosszú háborús időszakot lezáró, 1568-ban megkötött drinápolyi béke után nyílt lehetőség. Már ebben az évben megbízást kapott Pietro Ferrabosco a vár alaprajzának és átépítési terveinek az elkészítésére, végül azonban egy másik olasz építész, Ot-

tavio Baldigara érkezett Egerbe, és közel másfél évtizedet töltött a vár korszerűsítésével. Baldigara egy nagyszabású, a 16. század legkorszerűbb építészeti elképzeléseit megvalósító tervet készített, ami szerint a vár hét új fülesbástyát kapott volna. Az építkezések az 1570-es évek elején még nagy lendülettel folytak, aminek során megerősítésre került a külső és belső várat elválasztó fal, a két végén pedig egy-egy fülesbástyát alakítottak ki. Ezt követően azonban az egyre nagyobb pénzühiány következtében lelassultak az építkezések. A következő két évtizedben sikerült ugyan megépíteni két bástyát, ami a külső várat védte, de a nyugati oldalra tervezett három fülesbástya építését meg sem kezdték.

A neves olasz építész korszerűsítési tervei tehát csak részben valósultak meg, így 1596-ban egy elemeiben korszerűbb és jobban felszerelt, ám a védelmi rendszer egészét tekintve mégis befejezetlen állapotban nézett szembe a vár az újabb török támadással, amelyre az ún. tizenöt éves háború idején került sor.

III. Mohamed szultán személyesen közel százezer harcosa élén, 1596. szeptember 20-án érkezett meg Eger falai alá, ezúttal azonban sikerült kitűzniük a lófarkas zászlót Dobó bástyájára. Eger hosszú időre az Oszmán Birodalom részévé vált...

Az egeri vár 1552-ös rekonstrukciós képe (Pazirik, szakértők: Buzás Gergely, Kelenik József, Domokos György)

AZ EGRÍ VÁR DÉLNYUGATI 16 ÁGYÚDOMBJA

Buzás Gergely

Pietro Ferrabosco 1568-as felmérésének részlete az egri várról a délnyugati ágyúdomb és a hozzá kapcsolódó sánc jelölésével

Buda elestével az egri vár sorsa döntő fordulatot vett. A Buda alól menekülő Perényi Péter koronaőr Egerbe érve felgyújtatta a várat, és kiűzte onnan az egri püspök katonáit, majd saját emberét, Varkoch Tamást nevezte ki várnagynak, aki nyomban hozzáfogott a vár megerősítéséhez. Az építkezésekhez elsősorban a tűzvészben megrongálódott katedrális köveit használta fel. Ekkor épült fel a várat kettéosztó várfal és a belső vár új bástyái: a ma Varkoch-kapunak nevezett Nagy kapu védőműve és a Sándor-bástya, valamint megkezdtek a Tömlöc-bástya építését is. Ferdinánd király azonban már 1542-ben – többek között az egri gaztettei miatt és a törökkel való összejátszás vádjával – tömlöcbe vettette Perényit, aki csak úgy szabadulhatott, hogy 1548-ban visszaadta az egri várat az egri püspöknek.

Ekkor már a kiváló humanista tudós egyházi, Oláh Miklós viselte a püspöki méltóságot. Ő az egri várnagyi és az udvarbírói tisztet Dobó Istvánra bízta. Dobó nyomban hozzáfogott a már évek óta romos székesegyház és a paloták újjáépítéséhez, de a fokozódó török veszély miatt a Varkoch által megkezdett erődítési munkálatokat is folytatta: földtöltéssel és árokkal erősítette meg a várat kettéosztó új várfalat, a székesegyház Perényi és Varkoch által már jelentősen visszabontott késő gótikus szentélyét pedig földdel feltöltve magas és erős bástyává alakítottat-

ta. Földtöltést készített az északi külső várfal mögé is. A vár nyugati részén befejezte a Varkoch-kaput védő bástya építését, a nyugati fal közepére pedig egy új bástyát emelt, amit ma róla nevezünk Dobó-bástyának. A Tömlöc-bástya elé egy kerek földbástyát épített, és megerősítette a Tömlöc-bástya és az Dobó-bástya közötti várfalat is. A Dobó-bástya és a Varkoch-kapu közé, a kőfalak mögé pedig egy erős sáncot hordatott, amelynek déli végén egy kerek alaprajzú magas ágyúállást, úgynevezett ágyúdombot építtetett.

Az egri vár 1552-ben, rekonstrukció
(Pazirik Informatikai Kft.)

A puszkapor a 14. században került át Kínából Európába, de még hosszú időbe telt, mire a 15. század végére, a 16. század elejére igazán forradalmasította az európai haditechnikát. Ugyanis csak ekkor terjedtek el azok az ágyúk és kézi lőfegyverek, amelyekkel már valóban hatékony, célzott lövéseket lehetett leadni. Ettől kezdve azonban úgy a csaták, mint az erődítmények védelme és ostroma egyaránt ezekre a tűzfegyverekre épült, egyre inkább háttérbe szorítva a mechanikus elven működő hadigépeket és a szűrő-vágó kézfegyvereket, egyúttal jóval nagyobbá téve a hadseregeket és véresebbé az összecsapásokat.

Nem utolsósorban ezek az építkezések tették lehetővé, hogy 1552-ben a vár Dobó parancsnoksága alatt eredményesen tudott ellenállni a sokszoros túlerőben lévő török sereg ostromának. Ám a 16. század két nagy török ostroma, majd az azokat követő újjáépítések és a 18–19. századi bontások mára nagyrészt eltüntették Dobó István építkezéseit. Utoljára a Dobó-bástya pusztult el, amit egy 1976-ban keletkezett repedés miatt a műemlékvédelem robbantott fel, majd a helyére egy betonépítményt emelt. Azóta Dobó István korára az egri várban már nem sok építmény emlékeztetett, ám az egykori délnyugati ágyúdombban 2016-ban újra felszínre kerültek a Dobó István által 1552 előtt emelt magas ágyúállás maradványai.

A 16. század közepi, faszkeretű ágyúdomb maradványaira az egri vár tervezett rekonstrukcióját megelőző próbaásatás során akad-

A középkori ostromgépek lövedékeinél sokszorosan nagyobb erővel becsapódó ágyúgolyóknak már nem tudtak ellenállni a középkori várfalak, ezért szükségessé vált ezek vastagságának növelése, illetve földtöltéssel való megerősítése. Stabilitásukat növelte az is, ha alacsonyabbra építették őket. De a tűzfegyverek nemcsak az ostromlókat segíthették, hanem a védőket is. Ehhez azonban arra volt szükség, hogy a várfalakon és tornyokban minél több ágyút és puszkával felszerelt lövészt tudjanak elhelyezni, és ők innen minél teljesebben belőhessék a várfalak előterét. Erre kínált jó megoldást a 15. század végén, Itáliában feltalált olaszbástya, amelynek ötszögű alaprajzi formája miatt a szomszédos bástyákról minden falának az előtere tökéletesen belőhető volt. A nagyszámú ágyú és lövész elhelyezését a többszintes ágyútornyok és a több sorban, egymás mögé épített, és az előttük lévőnél magasabbra emelkedő sáncok és falak rendszere biztosította. A bástyák mögött pedig olyan magas ágyúdombokot emeltek, amelyeken a védelem legnagyobb ágyúi kaptak helyet, ezek pedig így a legmeszezebbre, egészen az ostromló ütegekig is ellőhettek, viszont magasságuknál fogva a lapos szögű röppályán érkező ostromágyú-lövedékektől viszonylag védettek voltak.

Az ágyúdomb középkori, alsó rétegeinek feltárása a 13. századi várfal alapozási árkával és a 15. századi faház maradványaival (fotó: Aeroart)

Az ágyúdomb felső, 16. századi rétegeinek feltárása a Dobó István által emelt ágyúdomb gerenda- és cölöpnymaival (fotó: Aeroart)

16. századi cölöplyukak feltárása az ágyúdomb belsejében (fotó: Buzás Gergely)

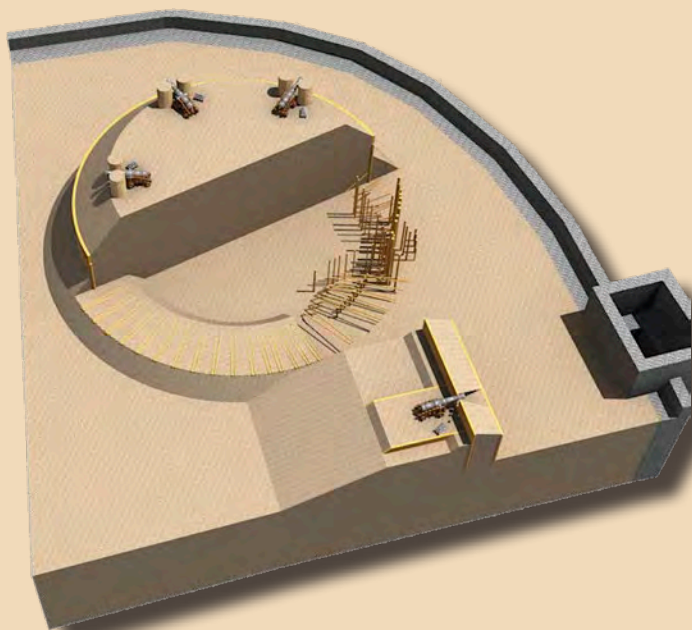
tunk rá. Ennek megóvása érdekében a 16. századi ágyúdomb fölé a törökök által a 17. században épített kőfalú ágyúállás rekonstrukcióját javasoltuk, amelyben helyet kaphatott volna a Dobó István Vármúzeum új fogadóépülete is. A műemléki tervtanács azonban elvetette ezt a tervet, mivel az – az egyébként a 18. században jól dokumentált – török kori épület rekonstrukciójával járt volna, és a fogadóépületet az ágyúdomb alá helyeztette, ami a Dobó-kori maradványok biztos és teljes pusztulását eredményezte. Ezért került sor 2019-ben az ágyúdomb teljes területének mentő feltárására.

Az ásás során kiderült, hogy a területen már a tatárjárás előtt egy várfal húzódott keresztül. A 14. században ezt a várfalat elbontották, és ekkor épült meg tőle délre a várátma is határoló új kőfal. A falakkal védett területen a késő középkorban városias beépítés alakult ki: itt egy favázás ház maradványait tudtuk feltárni. Ez

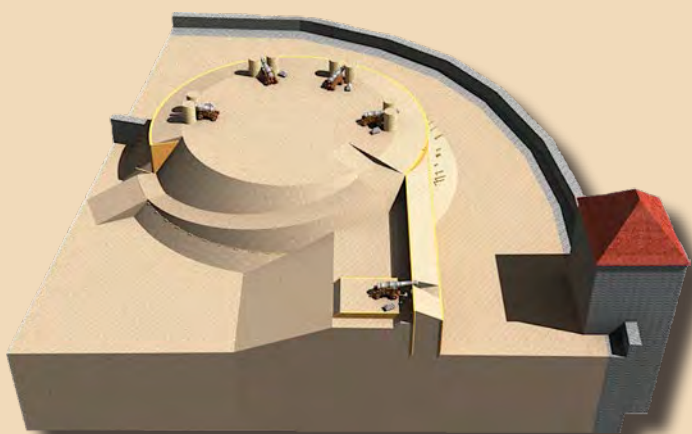
A fából, földből emelt erősségek már az őskorban megjelentek és mai napig népszerű erődítési formának számítanak hatékonyságuk, valamint építésük gyorsasága és egyszerűsége miatt. A sokféle fa-föld erődítési forma igen népszerű volt a török háborúk idején is. A legegyszerűbb formája ezeknek a latorkertnek is nevezett cölöpkerítés volt. Ennél összetettebb volt a palánk, amikor a sorban leásott cölöpöket vesszővel összefonták és a tűz ellen agyaggal is betapasztották. Ha már tűzfegyverek ellen is védelmet szerettek volna, akkor építettek tömött palánkot. Ilyenkor több sorban állítottak cölöpsorokat a földbe, a szélsőket itt is befonták és betapasztották, közéjük pedig földet döngöltek. A leghatékonyabb és legdrágább megoldást a sáncok jelentették. Ilyenkor a függőleges cölöpökből és azokat összekötő vízszintes rudakból épített favázat teljesen betakarták földdel, a földtöltés meredek rézsúvel kiképzett külső oldalát pedig vesszőből font és agyaggal tapasztott borítással látták el. Ennek egyszerűbb változata volt a faszerkezet nélküli, befűvesített oldalú földsánc, amit azonban nem lehetett olyan meredekre és magasra építeni, és kevésbé állt ellen az időjárás viszontagságainak.

a ház a 16. század első felében égett le, és az elplanírozott helyén kezdte meg Dobó István a várfalak mögötti sáncok építését 1552 előtt. A kutatás során feltárt 16. század közepi cölöplyukak és gerendaszerkezet-maradványok azt is elárulták, hogy az építkezés kezdetén valószínűleg még nem terveztek ágyúdombot, hanem a várfal mögött végigfutó sánc déli szakasza került volna erre a területre. A földsánc 2,5 méter vastag mellvédjét két sor,

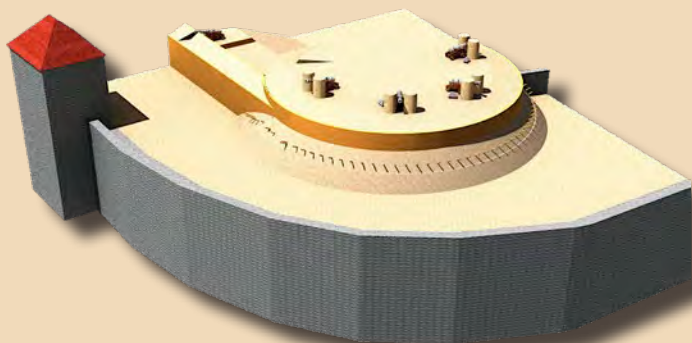
fentebb minden bizonyonnyal vesszővel befont cölöpsor alkotta, ami mögött földbe vert karókkal megerősített ágyúállásokat hoztak létre. Azonban még az építkezés közben módosították a tervet, és a részben már elkészült sánkra egy kb. 34 méter átmérőjű, szintén favázszerkezetes, kerek alaprajzú, magas ágyúállást emeltek. A védőmű északi, a sánchoz csatlakozó oldalán egymástól 3,5 méteres távolságra két, koncentrikus cölöpsort állítottak fel egy-egy alapozási árokban. A párhuzamos

Az ágyúdomb feltárt faszerkezetének rekonstrukciója
(rajz: Buzás Gergely)

A 16. századi ágyúdomb rekonstrukciója észak felől
(rajz: Buzás Gergely)

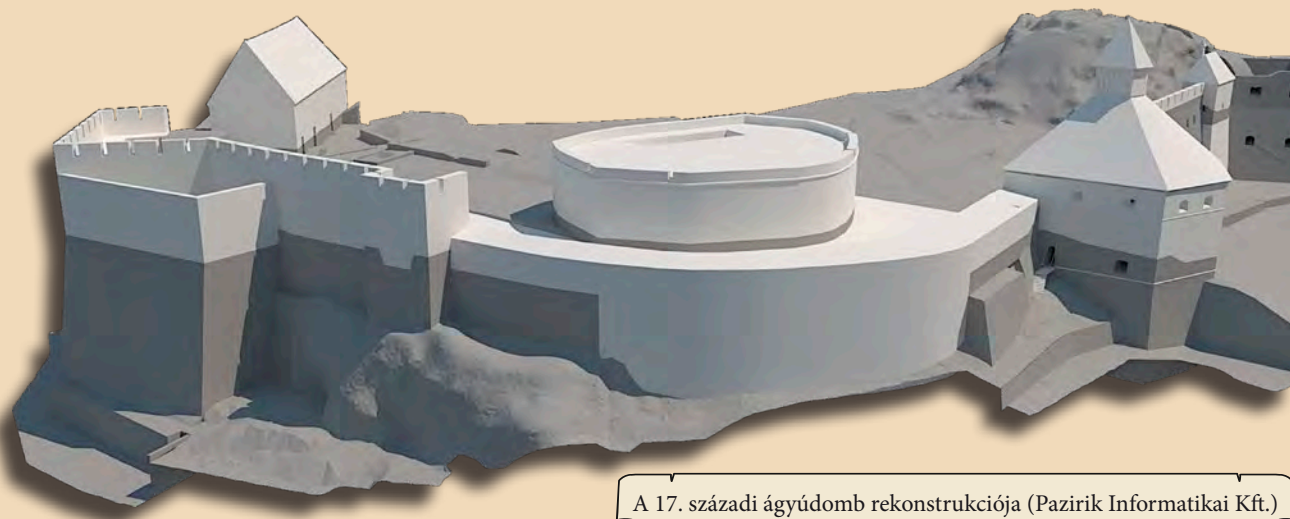

A 16. századi ágyúdomb rekonstrukciója dél felől
(rajz: Buzás Gergely)

cölöpsorok közé földet töltöttek, az alacsony belső cölöpök mögé pedig szürke agyagot döngöltek, amibe a cölöpökhöz rögzített vízszintes rudakat fektettek. Az agyagfeltöltés belső oldalát ferde karóssorral támasztották meg. Ezt a szerkezetet minden bizonnyal a domb tetejére felvezető ágyúrámpa érdekében építették ki. Az ágyúdombnak a nyugati sáncon kívül eső nyugati és déli oldalán eltérő faszerkezet készült. Itt elhagyták a belső cölöpsort és a rájuk támaszkodó vízszintes rudazatot, viszont a külső cölöpsor mögött 1,7 méterrel 20–25 cm átmérőjű nagy cölöpöket vertek le. Ezeket belülről 10–15 cm-es átmérőjű ferde rudakkal támasztották meg. A sánc külső földrészsűjét a két függőleges cölöpsor között alakíthatták ki: a külső sor a sánc lábaitat támaszthatta, a belső, nagyobb és magasabb cölöpök pedig az ágyúdomb felső teraszának földtöltését tartották, ahol azokat a nagyobb ágyúkat is fel tudták állítani a védők, amelyekkel ilyen magasról messzire ellőve az ostromútegeket vehették célba. A nagy cölöpöket keresztező ferde rudak funkciója kettős lehetett: nem csak a függőleges palánkcölöpöket támasztották meg, de szabadon álló végük kihegyezett karóssorként a földrészsűből kiállva akadályozta az ostromlókat a részsűn való feljutásban is.

A sánc és az ágyúdomb építései alkalmazott építéstechnika, a favazal erősített földtöltés, nemcsak gyorsabb és olcsóbb volt a kőfalak emelésénél, de jobban ellent tudott állni az ellenséges ágyútűznek is. A puha föld ugyanis anélkül nyelte el az ágyúgolyók energiáját, hogy azok nagyobb rombolást tudtak volna végrehajtani a szerkezetben. Erről az ásatás során mi is meggyőződhattünk: a sánc földjében ugyanis találtunk egy 18 cm-es átmérőjű vasgolyót, amelyet az 1552-es ostrom során lőhettek bele a törökök az ágyúdombba. A golyó ugyan eltörte a sánc egyik vastag cölöpét, de a sánc földjében 2 méter után megállt. Az eltört cölöpöt később egy vékonyabb karóval pótolták, de nagyobb kár a védőműben nem keletkezett.

Ezekre a sáncokra az igazi veszélyt nem az ostromok, hanem az idő múlása jelentette: néhány év múlva a földbe ásott cölöpök korhadásnak indultak, és ha nem cserélték ki őket időben, a sánc szétcsúszott: oldalai így laposabbak, teteje pedig szűkebb lett. Ez történt az egri vár ágyúdombjával

A 17. századi ágyúdomb rekonstrukciója (Pazirik Informatikai Kft.)

is, ezért a 17. század közepén Musztafa egri pasa vastag kőfalakkal vette körül az akkor már csak dombnak látszó régi ágyúállást. A törökök azonban azt a hibát követték el, hogy a nagy súlyt viselő kő támfalak alá fagerendákból ácsoltak alapozást, ám idővel ezek a gerendák is elkorhadtak. Egy 1704–1705-ből származó ábrázolásról tudjuk, hogy addigra az ágyúállás falai már számos helyen megrepedtek, de a tragédia csak 1801. december 3-án következett be. A rossz állapotú falak nem bírták tovább a föld nyomását, és a déli oldalon leomlottak. A kiömlő föld és a falomladék 52 öl szélességben elsöpörte az ágyúdomb előtti várfalat is, majd a hegyoldalban lecsúszva három

városi házat is romba döntött. Ez a katasztrófa vezetett az egri vár lerombolásához, ugyanis a város polgárai újabb balesetektől tartva megkezdték a várfalak szisztematikus elbontását. Az 1801-es omlás az ágyúdomb déli részén nemcsak a 17. századi falakat, de a mélyebb 16. századi és középkori rétegeket is elpusztította. Az ekkor még épen maradt és általunk feltárt északi részen pedig a 2023-ban befejezett fogadóépület építése tüntette el – most már teljesen és végérvényesen – Dobó István várának utolsó maradványait.

Az egri vár periodizált alaprajza (rajz: Buzás Gergely)

A KÖZÉPKORI EGRI SZÉKESEGYHÁZ

A székesegyház romjai (fotó: Buzás Gergely)

BUZÁS GERGELY

Az egri vár születése és középkori története szorosan összefügg a középkori Magyarország legnagyobb és leggazdagabb egyházmegyéjének, az egri püspökségnek a történetével. Csakhogy a püspökség születése sokáig a múlt homályába veszett, hiszen az 1241-es tatárdúlás elpusztította az egri egyház minden korábbi oklevelét. A ránk maradt írott források kis száma pedig felértékelte a régészet szerepét az egri püspökség és a vár kezdeteinek megismerésében.

A középkori egri székesegyház ásatásai már csaknem kétszáz évvel ezelőtt, az 1830-as években megkezdődtek, Pyrker János érsek jóvoltából. A kutatásokat Ipolyi Arnold kanonok folytatta 1862-ben, majd az 1930-as évektől a 2000-es évekig szinte folyamatosan végeztek kisebb-nagyobb ásatásokat a székesegyházban és környékén. A legutóbbi nagyléptékű feltárást 2016–2017 között végeztük el itt. Ezek a régészeti kutatások, illetve a középkori katedrális kőfaragványainak feldolgozása lehetővé tette, hogy a középkori egri püspökség történetét ma már fel tudjuk vázolni.

A román kori székesegyház (rekonstrukció: Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.)

Az egri vár területén a legkorábbi régészeti leletek egy, a magyar államalapítás idejéből származó temetőből származnak. A temetőbe csak később, de még a 11. század első felében beépült egy rotunda (körtemplom), amelynek alapozásával már néhány sírt meg is bolygattak. A körtemplomtól nyugatabbra később egy téglalap alaprajzú palotaépületet és egy tornyot is emeltek. Ez a kápolnával ellátott palotaépület még nem a püspökséghez tartozhatott, hanem feltehetően egy királyi udvarház lehetett.

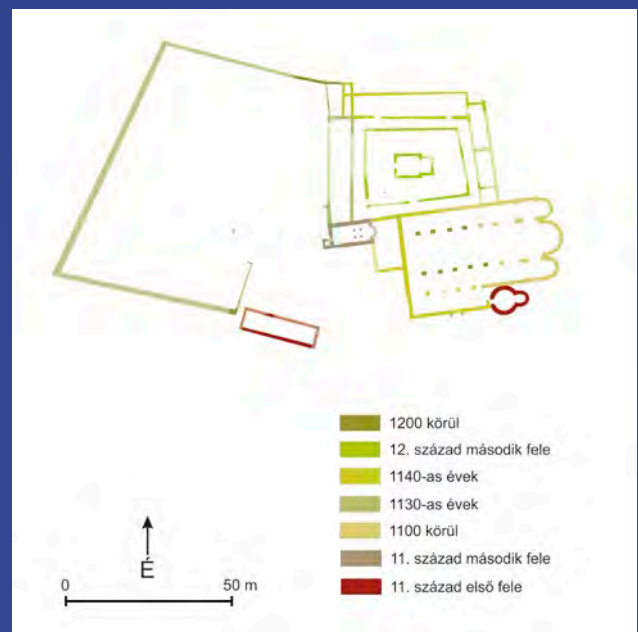

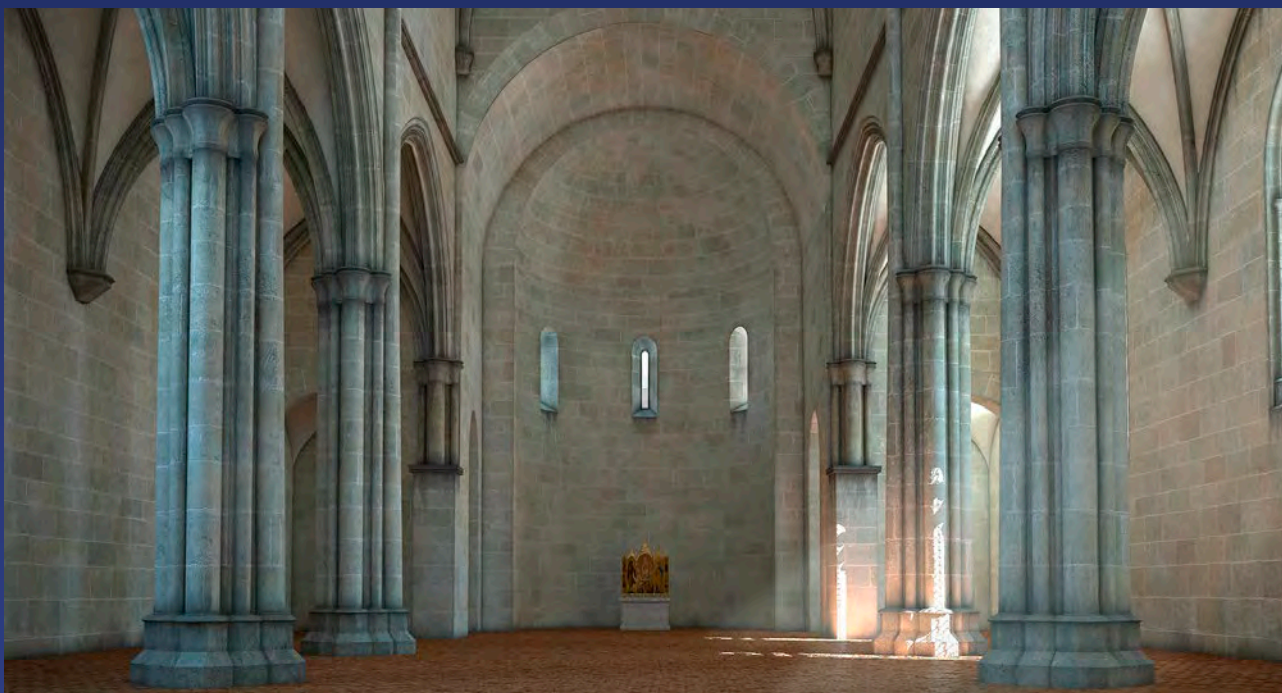
A román kori káptalani kerengő délkeleti sarkának feltárása (fotó: Buzás Gergely)

A hiteles történeti forrásokban is csak a 11. század második felében tűnik fel az egri püspökség; a liège-i székesegyház nekrológiuma említi Liduinus egri püspököt, a nem sokkal 1064 után keletkezett namuri krónika pedig egy Lieduinus nevű bihari püspökről ír, aki eljött Pannóniából Liège-be, hogy lássa övéit. A két forrás minden bizonnyal ugyanarról a személyről szól, aki korábban bihari püspök volt, de halála idején már egri püspöknek nevezték. Mivel ebben az időben még nem volt szokás a püspököket áthelyezni, a két különböző püspöki székhely említése magyarázatra szorul. Feltételezhetően az államalapítás idején Északkelet-Magyarországon létrehozott első püspökség még csak egy térítőpüspökség volt, amely nem rendelkezett állandó székhellyel. Ennek az egyházmegyének az élén állhatott az a Budi nevű püspök, aki 1046-ban Szent Gellérttel együtt szenvedett vértanúhalált, ugyanis később az ő leszármazottait Bihar megyei birtokosokként említik a *Várad Regestrumban*. 1048-ban, Béla hercegségének létrehozásakor, felépült Bihar vára, mint a hercegség központja, és benne felépítették az egyházmegye első székesegyházát is, ezért Budi utódát már bihari püspöknek nevezték. Ő lehetett Liduinus, ugyanis 1047–1048-ban a németalföldi krónikák szerint sokan menekültek el Liège-ből Magyarországra a háború és az éhínség elől. Minden bizonnyal köztük volt Liduinus is, aki I. András király (ur. 1046–1060) udvarába került, és tőle nyerte el a bihari püspökséget. 1068-ban azonban az úzok Magyarországra törve feldúlták Bihar várát, így a püspök biztonságosabb helyre menekülhetett, ami az egri királyi udvarház lehetett. Liduinus már itt halhatott

A kora középkorban az európai uralkodók nem egyetlen fővárosban tartották a székhelyüket, hanem kíséretükkel együtt állandóan úton voltak. Ilyenkor az országban szétszórt királyi birtokok központjait jelentő udvarházakban szálltak meg hosszabb-rövidebb időre. Ezek az udvarházak általában egy emeletes palotaépületből és kápolnából, továbbá esetleg még egy toronyból álltak. Ilyen volt a *Képes Krónikában* I. András halálának helyszínéként megemlített zirci udvarház és I. Béla (ur. 1060–1063) halálos balesetének helyszíne, a dömösi udvarház is, de hasonló épületeket ismerünk Óbudáról és Vácról is. Ezekhez hasonló volt az egri vár területén feltárt 11. századi épületeryüttes is.

Az 1200 körüli várat mutató alaprajz

A gótikus székesegyház belső tere a 14. század elején (rekonstrukció: Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.)

meg. Az egri udvarház körkápolnájának közepén elő is került egy igen rangos, falazott sír, ami valószínűleg az ő csontjait rejtette.

A püspökség székhelyének Egerben történő rögzítése azonban Szent Lászlóhoz (ur. 1077–1095) kötődik. László Álmos herceget szemelte ki utódként, ezért a jogos trónörökös, Kálmán herceget papi pályára kényszerítette, és 1093-ban az egri püspökséget ajánlotta fel neki. Kálmán azonban szembeszegült vele, és inkább száműzetésbe vonult. László tehát kénytelen volt mást állítani az egri egyházmegye élére. Csak 1095-ben egyeztek ki egymással, amikor László egy új püspökséget kreált Kálmán számára: az egri egyházmegyéből kiszakított Váradot. Ekkor, az 1090-es években indulhatott meg az egri püspöki központ kiépítése. Elsőként feltehetően a régi udvarház tornyából kialakított emeletes püspöki kápolna

készülhetett el. Tőle keletre jelölték ki a háromhajós katedrális helyét, amit keletről nyugat felé haladva építettek fel. Legkorábban a szentélyek készültek el, még Könyves Kálmán király (ur. 1095–1116) korában. Még épülőfélben volt a bazilika, amikor II. István uralkodása alatt (1116–1131) a püspöki kápolna elé egy fa harangtornyot, északi oldalához pedig egy másik faépületet emeltek. Minden bizonyos ez lehetett az első püspöki palota.

Az 1130-as években feltehetően már Martyrius püspök építtette át kőből a püspöki palotát, majd a következő évtizedben biztosan ő emelte a hozzá északról, L alakban csatlakozó káptalanházat is. Ebben az időben a királyi ud-

Az egri székesegyház a 14. század végén (rekonstrukció: Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.)

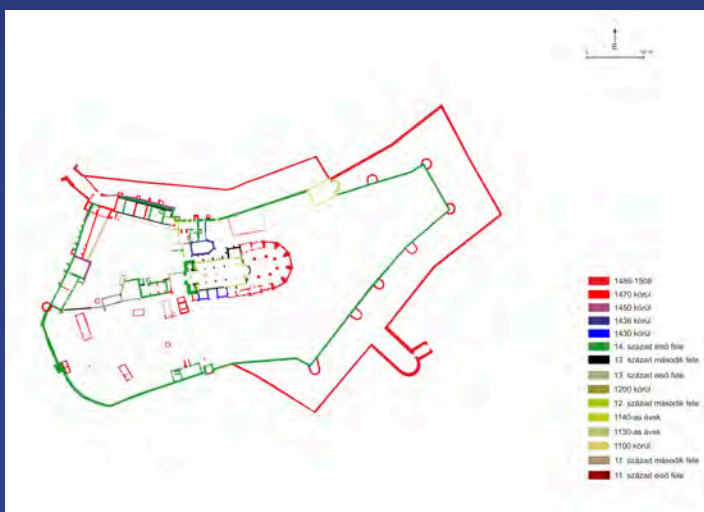
varház régi, Szűz Máriának szentelt körkápolnáját is kibővítették egy hajóval és a székesegyház oldalához csatolták. A katedrális és a káptalani épületek építkezéseit a 12. század második felében Martyrius utódai folytatták. Ekkor épült ki a káptalani kolostor keleti szárnya, valamint a kerengője; a kerengő közepén pedig egy Szent István királynak szentelt kápolna. A székesegyház hosszházát csak Katapán püspök (1198–1217) boltoztatta be, és itt, az új, kora gótikus boltozatok alatt temették el 1204-ben az Egerben elhunyt Imre királyt (ur. 1196–1204). Ebben az időben készült el a katedrális pompás késő román szentélyrekesztője és a püspöki központ épületei, valamint a királyi udvarházat védő várfalak is.

A tatárjárás 1241-ben egy pompásan kiépített és jól megerősített püspökvárat pusztított el Egerben. A lerombolt régi székesegyház és a káptalanház falmaradványaira a 13. század közepén Lampert püspök (1245–1275) kezdett el építeni egy új gótikus katedrális és káptalantermet, a belső vár északi fala mentén pedig egy új püspöki palotát és lakótornyot. Feltehetően a régi királyi udvarház helyett is új épület készült a belső vár déli részén. Ezeket a nagy építkezéseket csak a 14. század első felében fejezték be Lampert utódai.

A 14. század közepén Dörögdi Miklós püspök (1330–1361) újabb, monumentális építkezésbe fogott: két hatalmas tornyot építtetett a székesegyház nyugati homlokzatára. Később itt is temették el, a tornyok között kialakított előcsarnok

A gótikus káptalani épületek falainak feltárása (fotó: Buzás Gergely)

Az egeri püspökvár alaprajza a 16. század elején (rajz: Buzás Gergely)

közepére. Feltehetően Miklós püspök kezdett hozzá a templom új, körüljárós, kápolnakoszorús szentélyének építéséhez is, amelyet csak utódai fejeztek be. Ennek elkészülte után, az egeri lett a középkori Magyarország legnagyobb gótikus katedrális.

A 11. század második felében alakult ki a magyarországi román stílus egyik legjellemzőbb templomtípusa: a háromhajós, háromapszisos, kereszthajó nélküli bazilika. Ennek közvetlen előképei elsősorban a lombard építészetre vezethetők vissza, de Magyarországgal párhuzamosan egész Közép-Európában népszerűvé vált ez az épületforma. A legkorábbi magyar emlékek Salamon király (ur. 1063–1074), I. Géza (ur. 1074–1077) és I. László korából származnak a 11. század második feléből (Pécs, Dombó, Vác, Garamszentbenedek, Somogyvár). Az egeri román kori székesegyház ennek a templomtípusnak már egy érett példája a 12. századból.

A székesegyházak népes papsága a középkor első felében a szerzetesi közösségekhez hasonló közös életet élt. Ezeket a papi közösségeket nevezték káptalannak. Lakó- és munkahelyük a székesegyház mellé, általában a szerzetesi kolostorokhoz hasonló formában, kerengőudvar köré épült kolostorépületben kapott helyet. Ilyen klasszikus káptalani kolostor Magyarországról egyelőre csak Egerből ismert, de vannak nyomai hasonlóan Veszprémben is. A kanonokok együttélése a 13. században általában megszűnt, külön házakba költöztek, így a káptalani kolostorokat is sok helyen felszámolták.

A középkori egri székesegyház

A székesegyház kibővítése együtt járt a vár jelentős újjáépítésével is, aminek során az alapterületét is jelentősen megnövelték, és számos új épületet húztak fel a falai között, többek között a később Dobó-palotának nevezett épületszárnyat is. Kibővítették a királyi udvarházat és átépítették a püspöki palotát is. Később, Zsigmond király (ur. 1387–1437) korában Rozgonyi Péter (1424–1438) püspök a katedrális körüli kápolnákat újíttotta meg és egy új kápolnát is építtetett, saját sírkápolnájaként.

26

A 15. század közepének polgárháborúja idején cseh zsoldosok kétszer is megostromolták az egri várat, ami komoly károkat szenvedhetett: megsérült a katedrális szentélye és leomlott a püspöki palota lakótornya is. Az újjáépítés-

A gótikus katedrálisok egyik szembeötlő jellegzetessége volt a szentélykörüljárós, kápolnakoszorús szentély, amely a gótika szülőföldjéről, Franciaországból terjedt el egész Európában. Közép-Európában a 14. században elsősorban a ciszterci építészet és IV. Károly császár (ur. 1355–1378) prágai katedrálisának szentélye hozta el ezt az építészeti formát. Ezek hatásra épültek fel Magyarországon a 14. század második felében az egri és a nagyváradi székesegyházak szentélykörüljárós, kápolnakoszorús gótikus szentélyei is.

re Mátyás király uralkodása idején (1458–1490) került sor. Beckensloer János püspök (1468–1474) a palotáját újíttatta fel, homlokzata elé gótikus loggiát építtetett, és benne egy hatalmas nagytermet alakíttatott ki. Utóda, Nagylucsei Orbán (1486–1491) hozzáfogott egy új, hatalmas, késő gótikus

A középeurópai késő gótika jellemzői a tágas, magas, hálóboltozattal fedett csarnoktemplomok voltak. Ezek mintaképei még a 14. századi német építészetben születtek meg, de a 15. századra már Magyarországon is számos követőre találtak. Itt az egyik legnagyobb hatású késő gótikus csarnoktér a székesfehérvári bazilikához Mátyás király által hozzáépített szentély volt, amelynek a befejezése a 16. század első negyedéig elhúzódott. A fehérvári mintájára, de még annál is nagyobb méretben épült fel az egri csarnokszentély, amelynek építését Mátyás király kincstartója, Nagylucsei Orbán egri püspök kezdte meg.

Az egri székesegyház a 16. század elején (rekonstrukció: Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft.)

csarnokszentély építéséhez a székesegyház sérült régi szentélye helyén.

Ezt a nagy munkát, valamint a vár erődítményeinek korszerűsítését utódai: Bakócz Tamás (1493–1497), majd Estei Hippolit (1497–1520) idején is folytatták, de a munkálatok a 16. század első éveiben lelassultak, majd le is álltak. Az egri székesegyház és a körülötte elterülő püspökvár hatalmas falaival, karcsú tornyaival és fényűző palotáival még így is Magyarország legnagyobb és legfényűzőbb püspöki központjává vált a mohácsi csata előestéjére.

Az egri püspökvár a 16. század elején (rekonstrukció: Pazirik Informatikai Kft.)

Ostromágyú feltárása az egri várban

Rákóczi Gergely

Az egri vár délkeleti ágyúdombján feltárt ostromágyú délről (fotó: Rákóczi Gergely)

2022-ben valódi szenzációként terjedt a hír, miszerint az egri várban egy több mint kéttonnás, bronzból öntött ostromágyú került elő. Hazánkban a dokumentált régészeti feltárások során eddig még nem látott napvilágot eredeti, 16. századi ágyú. Egy ilyen lelet nemzetközi viszonylatban is ritkaságnak számít, mert a legtöbb korabeli ágyú nem régészeti leletként, hanem különféle gyűjteményekben őrződött meg.

Az ostromágyú leemelése az ágyúdombról (fotó: Szinok Gábor)

Az egri várban előkerült, bronzból öntött ágyú súlya jelenlegi állapotában mintegy 2300 kg, eredeti össztömege azonban ennél több volt, mivel a cső sérült, egy darab hiányzik belőle. A lövegcső hossza 310 cm, csőfuratának átmérője, tehát kalibere 17 cm. A feltárás során az ágyú mellett és a közvetlen közelében talált – az ágyúhoz tartozó – vas ágyúgolyók átmérője 15,5 cm, a golyók egyenként hozzávetőlegesen 15 kg-ot nyomnak.

A kutatás során a lelet közelében más típusú ágyúkhöz való lövedékeket is találtunk. Ezek 9,6, 6,5 és 5,5 cm átmérőjűek, s ún. falkon, tarack, valamint falkonéta típusú ágyúkhöz tartozhattak.

A cső űrmérete és az ágyúhoz tartozó lövedékek közötti méretbeli különbség (1,5 cm) korántsem szokatlan, mivel az akkoriban még messze nem egységes golyóöntésből fakadó méretbeli pontatlanságok miatt a golyó kaliberénél általában 10%-kal nagyobbra készítették a csőfurat átmérőjét. A cső belső fala és a golyó közötti hiástust az ágyú megtöltése során fojtással töltötték ki. Az ágyú különlegességét tovább fokozza, hogy a feltáráskor megtöltve került elő, benne a golyóval.

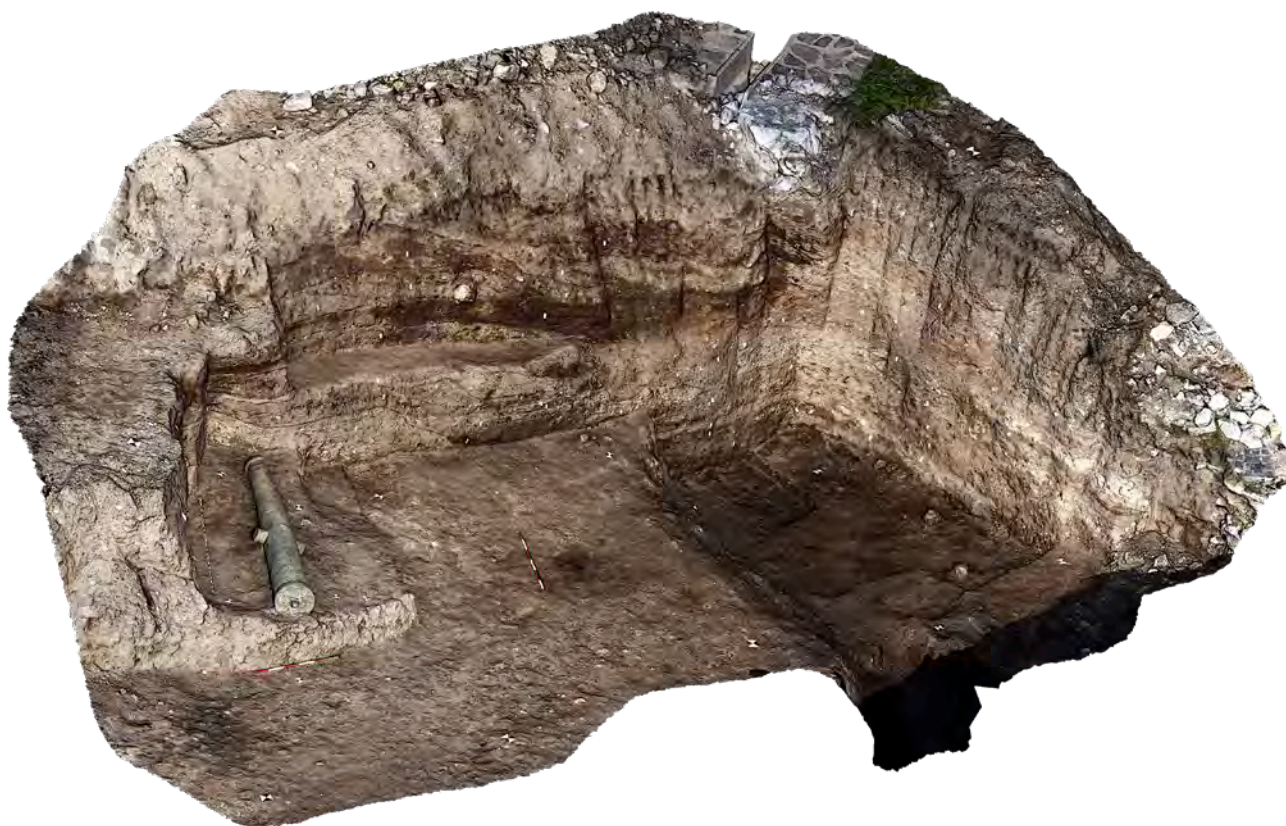

Az ágyú csövében lévő in situ golyó

Az ágyú a délkeleti ágyúdombon került elő. Ez a 12 méter relatív magasságú védmű egy mesterséges földtöltés, amelyet a belső és külső várat elválasztó várfal déli szakaszának belső oldalán emeltek. Maga az ágyúdomb a végvárban folyó védelmi építkezések során többféle alakot öltött. Történetének legkorábbi periódusában a belső várat keletről védelmező hosszú fal előtt húzódó árok kiásott földjéből emelt „töltésdomb” volt, melyről a szemtanú Tinódi is megemlékezik az 1552-es hősi várvédelemről írott művében (*Eger vár viadaljáról való ének története*, 135–139. sor):

„Az fokiglan belől mind töltés vala,
Azzal egyaránt egy nagy töltésdomb vala.
Nám, azon es töltött kasok valának,
Tetejébe egy palánkot fonának,
Belső várba hegyről bé ne lássanak”

A híres lantos jó szemmel állapította meg a délkeleti ágyúdomb elsődleges feladatát, amely nem volt más, mint a belső várnak a fölé magasodó Almagyar-domb felőli ellenséges támadással szembeni védelme. Az itt felállított tüzérség védelmére a domb tetejét palánkkal öveztek, az ütegeket pedig vesszőből font töltött kasok fedezékébe helyezték. Dobónak és védőinek nagy hasznára volt ez a védmű. Talán nem véletlen, hogy a várvédő hősök egyikére, Paksy Jóbra utalva még tíz évvel később is „Jób mester töltésének” hívták. Az ágyúdomb ekkori állapotát Pietro Ferrabosco itáliai hadmérnök felmérése alapján lehet elképzelni, aki 1568-ban kerek földdombnak jelöli a Setét-kaputól felvezető feljáróval. A vár védelmi rendszerének korszerűsítése során újabb tervek készültek, az átépítések nyomán 1572-re az építmény egy trapéz alaprajzú, kettős cölöppalánkkal övezett mesterséges ágyúdomb lett. A 16. századi hadileltárak (inventariumok) szerint az ágyúdombon 1 követő mozsár, 1 Oláh

Drónnal készített háromdimenziós fotogrammetria az ostromágyú feltárásáról és az ágyúdomb rétegsorairól (fotó: Rác Kristóf László)

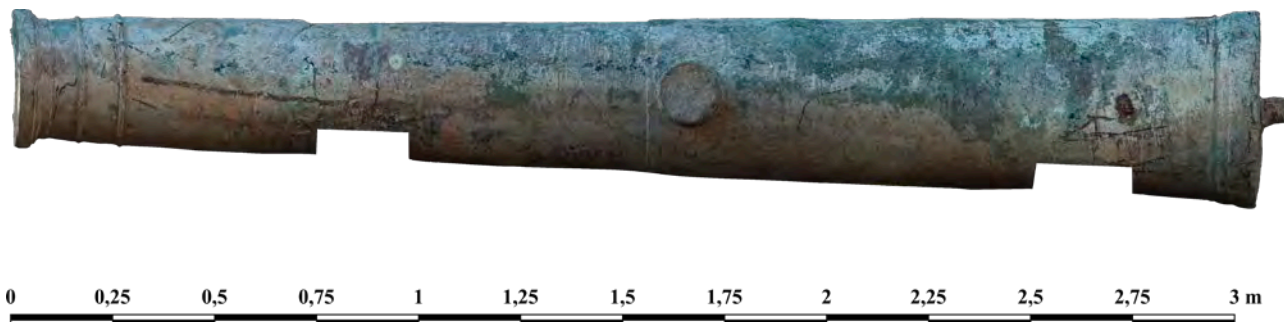

Az egeri várban feltárt ostromágyú felülnézeti fotója (fotó: Rácz Kristóf László)

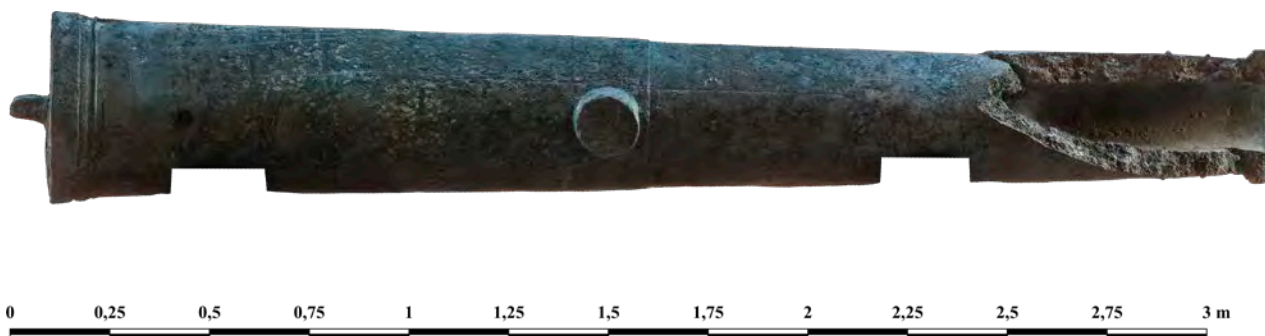
Miklós-féle tarack, 1 „öreg murányi ágyú” és egy közepes ágyú („*Quartirslangh*”), illetve 2 vasas ágyúkerék volt. Eger 1596-os elestét követően az oszmán források közül Evlija Cselebi leírása a legbecsesebb. Szerinte az ágyúdomb „*az egész városra nézve magaslat, s még a repülő madarat sem engedi átrepülni. Húsz hosszú ágyúja van, melyeket látni kell.*” A neves török utazó már az oszmánok által átépített formában, sokszögben megtörő, 35 méter átmérőjű, 3–4 méter vastag kőfalakkal körülvett ágyúdombot látott. A jelenlegi helyreállítás is ebben a formájában igyekezte konzerválni az építményt.

A 16–17. századi végvári leltárak az ilyen típusú nehéz ágyúkat két kategóriába sorolták. Az „öreg ágyú” 10–40 fontos, a „faltörő ágyú” pedig 25–50 fontos volt. A kora-

beli német tüzérségi terminológia azonban ennél sokkal több típust különböztetett meg. A nehéz ostromágyúkat *karthaun*nak hívták, melyekből létezett dupla, egész, háromnegyed és fél*karthaun*. A típusok közötti különbséget az egyes lövegek kalibere határozta meg. Mivel azonban ebben a korban még nem létezett a ma használatos (SI) mértékrendszer, a kalibert (űrméretet) aszerint állapították meg, hogy az adott ágyúhoz mekkora súlyú lövedéket használtak. A korabeli tömegmértékegység a font volt, mely azonban szintén nem volt egységes, hanem területenként sokféle (bécsi, nürnbergi, budai stb.) létezett. Ezért a hadileltárakat készítő biztosok által egy-egy ágyúnál megadott font átváltása a ma használatos mértékegységekre meglehetősen bizonytalan.

Az egeri várban feltárt ostromágyú oldalnézeti fotója nyugatról (fotó: Rácz Kristóf László)

Az egeri várban feltárt ostromágyú oldalnézeti fotója keletről (fotó: Rácz Kristóf László)

Ferdinand Zinzendorf várkapitány 1704-es alaprajza a várról, a délkeleti ágyúdomb részlete

Az egri várban már találtak egy eredeti 16. századi ágyút, egy 1 fontos falkonétát. Hossza 251 cm, kalibere 5,3 cm. Az 1870-es években a gyúlyukat lőporral tisztogató Balogh János honvédtiszt legnagyobb meglepetésére az ágyú meg volt töltve, a golyó kirepült és a kazamata vasrácsába csapódott. Egy másik alkalommal a töltőrúd beletört a csőbe, nem tudta kiszedni, így kilőtte azt a Szép-bátyára irányozva. Ennek falán a rúd gellert kapott és a minoriták udvarába csapódott. Szerencsére senki sem sérült meg.

Az egri vár 16. századi leltárai közül több is fennmaradt, ezekben gondosan összeírták a tüzérségi eszközöket és az egyéb felszereléseket is. Az ágyúk esetében viszonylag részletesebb leírásokkal rendelkezünk, hiszen általában feljegyezték az ágyú nevét (ha volt), és azt a személyt, akinek a címerét az ágyún látták. Több esetben a lövegen látott évszámot, valamint az ágyú pontos helyét/pozícióját is leírták. Miközben ezek között török löveget nem említenek, a várban most feltárt ágyú török vonásokat mutat, mivel minden, a nyugati típusú ágyúkra jellemző ismertetőjegyet nélkülöz. Fara díszítetlen, a cső tetején nem találunk úgynevezett delfint, amely tulajdonképpen egy emelésre is szolgáló, általában szintén díszített fogantyú

volt. A csövön sem felirat, sem címer nem található. Mivel egy ágyú öntése meglehetősen költséges volt, így jószerivel csak maga az uralkodó, illetve a legmódosabb egyházi vagy világi főurak engedhették meg maguknak, hogy ágyút öntessenek. Nem véletlen, hogy részben reprezentációs céllal előszeretettel tüntették fel az ágyúkon a megrendelőre és a tulajdonosra utaló címereket és feliratokat, sőt még szerencsésebb esetben az ágyú öntésének évét is. Az egri ostromágyún ilyen feliratokat tehát nem találunk, amely természetesen megnehezíti annak datálását is.

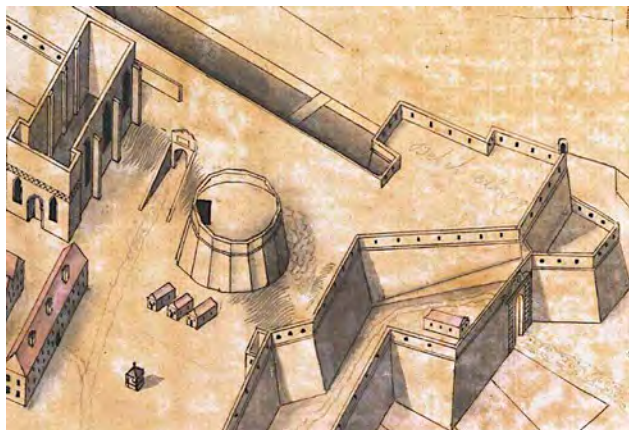
Kézenfekvő lenne az 1596-ban Eger elfoglalásával végződő török ostromhoz kötni idekerülését. Ekkor Edward Barton angol követ szerint a szultáni főserleg legalább 7 nehéz faltörő ágyúval lőtte Egert. Pecsevi Ibrahim pedig 8 ostromágyút említ:

„Mohammed pasának nyolc darab várvívó ágyút adtak s északi oldalról a várhoz közeleső magaslati helyen ostrom-sáncot vonatott. (...) A nyolc ágyút majd egyszerre ugyanazon helyre, egy köre céloztatta s olyan tüzelést végzetetett, hogy azt lehet mondani, a golyók egymást akadályozták; majd pedig felváltva egyiknek a dörgése még el sem múlt, már a másikat is elsütötték.” (Pecsevi Ibrahim Eger 1596-os török ostromáról).

Magyarországon a budai vár Anjou-, más néven Prímás-bátyáján a Görgey-lovasszobor alapozásakor 1935-ben került elő egy 1683-ban öntött, 4400 cm hosszú, szintén 17 cm-es kaliberű ágyú, mely később a „Hosszú Hasszán” nevet kapta.

A feltárt ágyú (fotó: Rákóczi Gergely)

A délkeleti ágyúdomb Hazael Hugo madártávlati képén 1753-ban (Magyar Nemzeti Levéltár, Heves Megyei Levéltár Érseki gazdasági levéltár 125.)

Kjátib Cselebi szerint 21 különféle kaliberű ágyút vontattak fel az ostrom során a törökök.

A sikeres ostromot követően Eger végül 1687-ig volt török kézen, így célszerű segítségül hívni a keresztény visszafoglaláskor felvett leltárakat is. Mivel ismerjük ágyúnk kaliberét, s mivel az inventáriumot császári (bécsi) hadbiztosok írták össze, ezért a bécsi font súlymértékét alapul véve kiszámolhatjuk, hogy jelen esetben egy körülbelül 26-27 fontos ágyúról van szó. Ezek után a feltárt ágyút a paraméterei és jellegzetes sérülése miatt az 1690. évi összeírásnak azon tételével azonosíthatjuk, amelyik egy 24 fontos török *karthaunt* említ, ami a közepén ketté pattant.

Az ágyúkat a leltárak tanúságai szerint – ha nem hibásodtak meg – akár másfél-két évszázadig is használták. A visszafoglaláskor felvett egeri inventáriumokban felsorolt legrégebbi egeri ágyút 1482-ben öntötték, tehát 206 évesen (!) még működőképes volt.

Már csak arra kell választ találnunk, hogy a máskülönben oly hatalmas értéket képviselő ágyú miért maradt ránk, miért nem olvasztották be később. Magyarázhatnánk talán egyszerű szerencsével is, s talán ez lenne a legkényelmesebb, de a múltat nyomozó régésznek ez nem kielégítő válasz. Az ágyú 1690-ben tehát már olyan sérült állapotban volt, hogy használni nem lehetett – újra

kellett (volna) önteni egy távoli ágyúöntő műhelyben. Mérlegelve az időtényezőt és a várhatóan csekély oszmán ellenállást, a császáriak úgy ítélték meg, hogy Eger felszabadítása után a török kiűzéséhez már vélhetően nem lesz rá szükség. Joggal teheték, hiszen éppen Egert, mint a legerősebb végvárak egyikét, is csupán egyszerű ostromzárral, kiéheztető blokáddal sikerült visszafoglalni. Ez ostromágyúk híján is könnyen megoldható volt, sőt egy ilyen méretű löveg a császári sereg továbbvonulását is meglehetősen lassította volna. Nem sokkal később Eger a Rákóczi-féle szabadságharc egyik központja lett. 1705-től öt éven át maga II. Rákóczi Ferenc fejedelem is többször időzött itt. Megbízott hadszertárnoka azonban 1710-ben már nem találta a várban a most feltárt ágyút. A földbe kerülésének ideje tehát leszorítható valamikor 1690 és 1710 közé. Ha pedig az eltemetés szándékos volt, akkor akár ezt az időintervallumot 1708 és 1709 közé is pontosíthatjuk, a szabadságharc idején ugyanis közvetlenül csak ekkor adatolhatók védelmi célú erődítési munkálatok Egerben.

„Értesülvén a Nagyr közeledtéről, földig rombolták a várat és magukkal vitték az ágyúkat, amelyek egy részét a hírek szerint a törökök később megtalálták a földbe elásva.” (Edward Barton konstantinápolyi angol követ Hatvan 1596-os ostromáról)

Amennyiben az ágyú mégis „véletlenül” került volna a föld alá, akkor 1690 után, de mindképp 1697 előtt történhetett a dolog, ebből az évből van adatunk ugyanis az ágyúdomb déli oldalának kiomlására. A régészeti megfigyelések azonban inkább az első („tudatos elrejtés”) verzióra utalnak, ugyanis az ágyúra rétegesen ráhalmozott több méter vastag, leletekben gazdag földfeltöltés csakis tudatos magasítás eredményeképpen kerülhetett ide, s ily módon fedhették el az ágyút – több mint háromszáz évig.

„LABDA,
FURKÓ,
KOSZORÚ”
Eger, a tűzzel védelmezett vár

Kelenik József

Az egri vár 1552. évi védelmének sikerét sok mindennel magyarázzák. A leggyakrabban az itt harcoló magyar katonák hitét, elszántságát, bátorságát említik. Kétségtelen, ezek nélkül harcolni nem lehet, de vajon önmagában ez elegendő lett volna? Aligha. Az ostrom krónikása, Tinódi Sebestyén verssorai alapján bizonyosak lehetünk benne, hogy az egri vár védelmében fontos szerepet kaptak a „tűzes szerszámok” is.

A korban így neveztek minden olyan égő, robbanó vagy kombinált hatású, égő-lövő-robbanó harci eszközt, ami élő tűzzel pusztított. Egy-egy ostrom idején, a rohamok során az élen haladó támadók megpróbálták átjutni a falak résein. A védők ezt nyilvánvalóan nem hagyták.

Így az elől haladók megtorpan-
tak, a mögöttük lévőkhöz azonban
nyomultak tovább. A támadó
oszlop katonái így összetorlód-
tak. Többnyire ebben
a pillanatban kezd-

Agyaggránát

Agyaggránát

ték százsámra dobálni közéjük a „tűzes szerszámokat”. Ezekről a tömegben összezsúfolódtott és így védekezésre képtelen emberek ruhája, haja lángra kapott. Ezt pedig – mivel az ember ösztönszerűen retteg a tűztől – a legfegyelmeltebb katonaság sem viselte el. Pánik tört ki, és a katonák menekülni kezdtek. A lángoló ruhájú, összeégett, jajgató emberek látványa pedig a következő támadó hullámok katonáit is megrémítette.

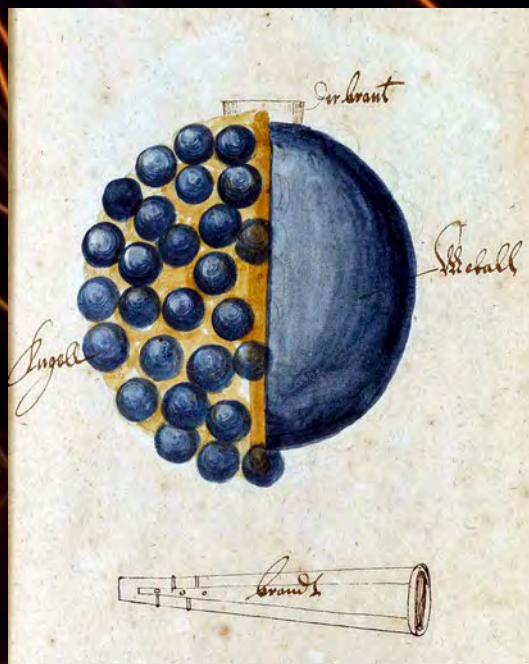
Ráadásul ezekhez az eszközökhöz, fegyverekhez olyan „vegyi” anyagok – lőpor, kén, salétrom, gyanta, szurok, vagy viasz – kellettek, melyek a korban bárhol nagy mennyiségben és meglehetősen könnyen beszerezhetők voltak. Az eszközök „teste” pedig a mindennapi élet olyan tárgyaiból állt össze, mint a zsákvászón, a zsinag, a kötél vagy épp a kerámia. Cserép kancsó, korsó, fazék, csupor – mint potenciális gránáttest – mindenhol korlátlan számban állt rendelkezésre.

A legegyszerűbb tűzes golyók – vagy ahogyan a kortársak nevezték – a „labdák” a következő módon készültek: 1 font finom lőpor, 3 font salétrom, 1 font porrá tört kén és 1 uncia finomra őrölt gyanta keverékét lassan, cseppenként adagolt olajjal nedvesítve kemény „tészta” gyúrták, majd – két tenyér

Golyós repeszgránát

között – golyókká formálták. Eközben egy üstben szurkot olvasztottak, amit terpentinnel és gyantával keverték el. A kész golyókat beleforgatták ebbe a mázba. Ha a szurkos bevonat megszilárdult, a golyóba egy borsónyi átmérőjű lyukat fúrtak, amit keményen ledöngölt gyújtólőporral töltöttek meg. (Annak érdekében, hogy a gyújtásra használt lőpor a felhasználás pillanatáig ne szóródjon ki, és ne kapjon nedvességet, a gyújtólyukat megnedvesített, száraz kenyérből gyúrt tapasszal zárták le.)

Egy másik tüzes golyóhoz nem kellett más csak régi, lővészre már nem használható ágyúlőpor, amit olvasztott kénbe szórta. Jól összekeverték, majd a masszát egy szalonnával beszírozott kőre vagy deszkára öntötték. A zsíros felületen a masszából golyókat formáltak, és a már leírt módon – a golyóba fúrt lyukba tömött lőporral – hozták „működésbe”. Nemcsak jól égett, de amihez hozzáért, ahhoz oda is ragadt.

A korban „labdának” nevezték azokat a robbanó és a repeszhatással pusztító üreges golyókat is, amit ma gránátnak mondunk. Ez nem volt más, mint egy erős, de rideg anyagból – öntött vasból, üvegből, cserépből, keményfából – készült üreges golyó, amit lőporral tömtek meg. Ennek begyújtása a golyóbis palástján hagyott lyukon keresztül történt, amibe vagy kanócot, vagy gyújtó-

Tüzes csupor

Kispuska

„Labda, furkó, koszorú” – Eger, a tűzzel védelmezett vár

34

csövet helyeztek. Ez biztosított 6–10 másodpercnyi késleltetést a gyújtás és a robbanás között. Ennyi idő maradt a gránát eldobására.

Az egyik leggyilkosabb hatású gránáttípus a következő volt: egy üreges öntöttvas, üveg vagy égetett agyaggolyót a legjobb minőségű lőporral töltöttek meg. Ebbe a gyújtólyukon keresztül egy kis csövet ütöttek be úgy, hogy az leérjen a golyó fenekéig. A cső szabadon maradt torkolatába egy facsapot ütöttek, majd a golyót szurokba mártogatták, míg a szurokréteg legalább ujjnyi vastagságú nem lett. Ahogy a szurok húlni kezdett, de még nem dermedt meg, a gránát külsejére, szorosan egymás mellé, puskagolyókat nyomkodtak. Eztán a gránátot ismét addig mártogatták a szurokba, míg az teljesen be nem fedte a golyókat. A teljes kihülés után a gyújtócsőből kihúzták a facsapot, lőporral töltötték meg, és a „repszgránát” máris bevetésre kész volt. A robbanáskor nem a gránáttest repeszei, hanem a szerterepülő puskagolyók okozták a legnagyobb kárt.

A tüzes szerszámok egy másik, de a tüzes labdánál kevésbé ismert és ezért misztikusabb csoportját az ún. tüzes furkók alkották. Formájukat tekintve az újkori nyelés kézigránátokra hasonlítanak, csak jóval nagyobb, ma már eltűzöttnek ható méretekkel.

A „tűzköpő” furkó egy 25–30 cm hosszú, és 8–10 cm átmérőjű, hosszúkás vászonból varrott zsákocská volt, amit lenolajjal nedvesített lőporral tömtek meg. Amikor a lőpor

Tüzes koszorú kispuskákkal, a készítés szakaszai

Félkész tüzes koszorú szalmából

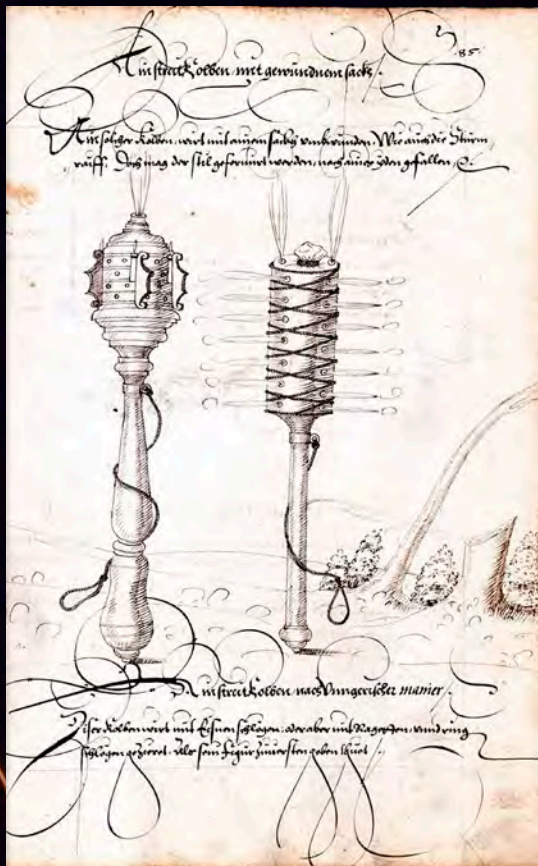

A tüzes koszorú készítési fázisai

szépen kifeszítette a zsákot, alulról, a zsák hossz tengelyében, egy 3–4 cm vastag fenyőágat (furkót) dugtak át rajta. A zsákocská mindkét végét – összesodorva és összehúzza – a bothoz vagy furkóhoz kötötték. Azért, hogy a kötés és vele együtt a zsák a botról le ne csússzon, a fába egy kis lyukat fúrtak, és a kötöző zsinórt ezen áthúzza rögzítették. A nyélre ültetett zsákot zsineggel vagy kenderrel szorosan körbetekerték, majd kénes, szurkos mázba mártogatták. Mielőtt az ellenség közé vetették, a felső végén, a nyél mellett két-három kisebb lyukat ütöttek, amibe gyújtólőport szórtak. Erősen és igen nagy lánggal égett, a nyél miatt pedig könnyebben és messzebbre lehetett hajtani.

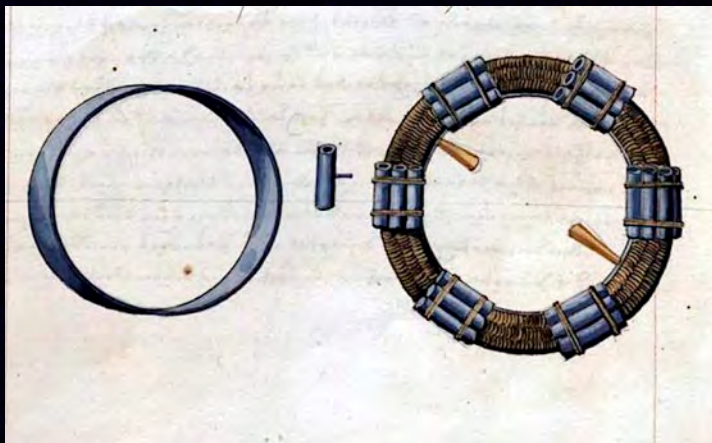
A robbanó furkó egy, a közepén kifúrt, közepe méretű – 20–25 cm hosszú, 8–10 cm átmérőjű – hárs- vagy nyárfa dorong volt. A henger üreges belsejét lőporral töltötték meg. Az egyik végét egy menetesen becsavarható nyéllel, a másikat pedig több kisebb, gyújtólyukkal átfúrt, szintén menetes kupakkal zárták le. A mai csőbombákkal megegyező módon. A meggyújtott lőpor vagy szilánkjaira robbantotta a dorongot, vagy – lerepítve a zárókupakot – erős lángcsóvát fújt a támadókra.

A tüzes koszorúk voltak az ostromok során talán legnagyobb számban bevetett „tüzes szerszámok”. Koszorút lenből, kenderből, összefonott rongydarabokból, szalmából, száraz venyigéből, illetve bármilyen más éghető anyagból lehetett készíteni. Csupán annyit kellett tenni, hogy a rendelkezésre álló anyagokat koszorúkká fonták, majd va-

Tüzes furkó

lamilyen tartósan égő, nehezen oltható anyagba – kénbe, szurokba, gyantába – áztatták. A lőporos, égő, majd nagy lánggal fellobbanó koszorúk esetében a puskaport egy-egy természetes hurkához hasonló, hosszúkás zsákcocskába tömték. A zsákokot egy vasabroncs külső vagy belső ívéhez hajlítva 10–15 centiméterenként erősen átkötözték. Ol-

Tüzes koszorú kispuskákkal

dalukhoz „kispuskákat” – 10–15 cm hosszú, puskagolyónyi belső átmérővel rendelkező, gyújtólyukkal ellátott, hegyesen záródó csöveket – drótoztak, amik a koszorú égése során elsülve lövéseket adtak le. Az elkészült darabokat lennel, kenderrel vastagon körbetekerték, majd szurkos-gyantás mázzal vonták be.

Az ilyen koszorúk először csak nagy lánggal égtek, majd elsültek a kispuskák, és amikor a tűz elérte a lőporos hurkát, a koszorú – égő szurokcseppeket fröcskölve szét – felrobbant.

1552-ben Eger maroknyi védőjét a hit és a bátorság mellett tehát a katonai mesterségben való kiváló jártasság, a tudás és találékonyosság együttes ereje segítette az oszmán túlerő megállításában. Ahogyan Gárdonyi Géza is megfogalmazta *Egri csillagok* című művében: „A falak ereje nem a kőben van, hanem a védők lelkében.”

Vasgránát metszete

Vasgránát

Varga Szabolcs A török kor emlékezete Horvátországban

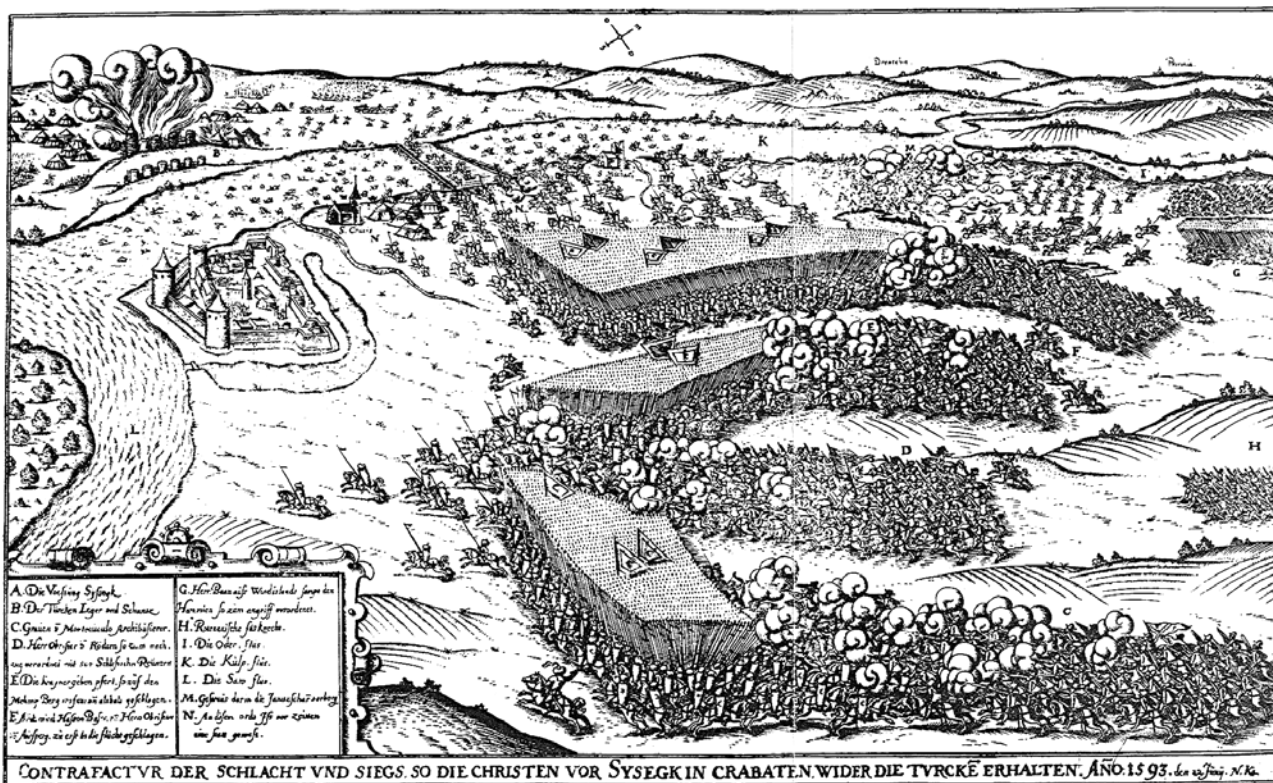
A magyar históriából jól ismert Kőszeg védőjének, Jurisics Miklósnak és a Szigetvár kapujában 1566-ban katonahalált szenvedő Zrínyi Miklósnak a neve. A történelem iránt kicsit is érdeklődők tudják róluk, hogy mindketten horvátok voltak, és ebből természetzerűleg adódik, hogy a horvát történelemben is meghatározó volt a török hódoltság kora. Ez persze nem okozhat semmilyen meglepetést, hiszen a két királyság ekkor államközösségben élt egymással, és Közép-Európa ezen fertályán nagyon hasonló sors jutott a két népnek. Azonban, ha felütjük a horvát történelemtankönyveket, érdekes különbségeket tapasztalhatunk a magyar tananyaghoz képest. Ezek közül a leginkább szembeötlő a hódoltság korának megítélése, amellyel kapcsolatban a horvátok értékelése jóval szigorúbb: a több évszázados szenvedés során a horvátok

Leonhard Beck illusztrációja az 1493. évi horvátországi krbavai csatáról

élet-halál harcot vívtak a betolakodókkal, és csak nagy nehezen sikerült kiűzni őket az ország területéről. Természetesen megemlítik a Zrínyi–Frangepán (nálunk Wesselényi) összeesküvést és annak kegyetlen megtorlását is, ám ebből nem született egy olyan narratíva, miszerint az ország „két pogány”, azaz a Habsburgok és a török között őrlődött volna ebben a korban. A magyarokkal való

Az 1593. évi sziszeki csata ábrázolása

Erdődy Tamás (1558–1624) horvát-szlavón bán síremléke a zágrábi székesegyházban

viszonyt alig említik, miközben az ebben az időben még Magyarországhoz tartozó valkói, pozsegai és szerémségi területről horvátként beszélnek, ami problémás ugyan, de jelen írásban a török kor emlékezetén van a fókusz, ami láthatólag jóval kevésbé polarizált, mint Magyarországon.

A magyarnál sötétebb horvát múltértelmezésnek két oka van. 1) Ez a korszak hosszabb ideig tartott és még több szenvedést hozott a horvátoknak. 2) Nálunk nem létezett egy olyan oszmán vazallusállam, mint nálunk az Erdélyi Fejedelemség, és nem volt a II. Rákóczi Ferencéhez és Kossuth Lajoséhoz fogható törökországi emigráció, amely utólag jobb színben tüntethette volna fel a törököket. Ennek pedig egyenes következménye lett a horvátok oszmán építészeti emlékek iránti érdektelensége és elutasítása, hiszen semmilyen értéket nem tulajdonítottak ezeknek.

De miben is állt pontosan a horvátországi és a magyarországi hódoltság eltérő jellege? Elsőként mindenképp az időtartamában. Amíg nálunk 150 éves török uralomról beszélünk, persze pontosan soha nem definiálva azt, hogy ezt hogyan is kellene számolni, addig a horvátoknál ez szinte a duplája, egészen pontosan 302 esztendő. Ennek kezdete az 1493. évi krbavai ütközet, amely túlzás nélkül a horvátok Mohácsa volt, és amelyet az első területi veszteségek követtek a messze délen fekvő Imotski környékén. A végjáték pedig 1795. december 23-án zárult le, amikor az 1791. évi szisztovói békeszerződés utáni határmódosításoknak köszönhetően a törökök elhagyták Drežnik, Lapac, Cetin, valamint az Una melletti Dvor erősségeket, és ezzel a mai Horvátország területe végleg felszabadult az oszmánok uralma alól. Persze több nézőpont is lehetséges, hiszen a Dráva–Száva közötti területen például 1526 és 1687 között beszélhetünk török korról, és nálunk sem illene elfelejteni, hogy a Temesköz 1718-ig oszmán megszállás alatt volt, majd ezt követően is vívtunk még két komoly háborút (1737–1739, 1787–1791) ellenük, azaz

Andreas Auersperg (1557–1593) károlyvárosi főkapitány

A török kor emlékezete Horvátországban

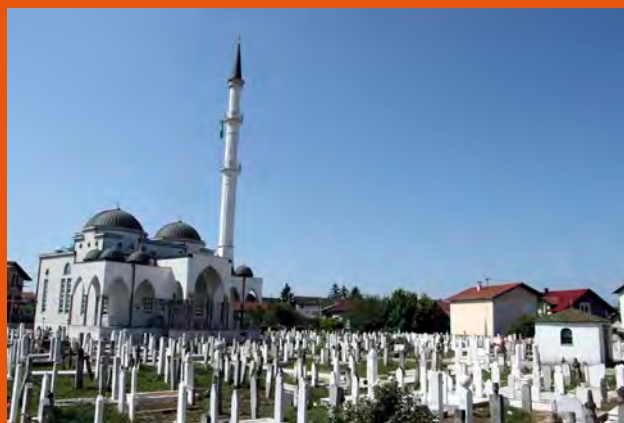
38

a magyar hódoltság sem csupán 150 évig tartott. Összességében azonban a horvátok kapcsán helytálló három évszázadról beszélni.

A másik különbség a viszony természetében keresendő. Ismert tény, hogy nálunk, azaz a Drávától északra fekvő területeken egy kettős adóztatási rendszer alakult ki, azaz az oszmán megszállás alá került falvak lakossága továbbra is fizette keresztény földesurának az adót, vagyis kialakult valamiféle hallgatóságos status quo a mindennapokban a két fél között. Nos, a Drávától délre, egy apró kivételtől eltekintve, ilyen nem jött létre, és a határ jóval hermetikussá zárt mindkét irányba. Ez pedig hevesebb harcokhoz is vezetett, hiszen nem alakult ki a gyakorlatban az „élni és élni hagyni” viszony. Másrészt, miként erről már volt szó, nem volt egy Erdélyi Fejedelemséghez hasonló horvát államalakulat, amely egyszerre lett volna belső viszonyait tekintve horvát, külpolitikájában pedig törökbarát. Így aztán az oszmánokkal szembeni magatartásformaként maradt az ördöklő küzdelem, amelyben a rengeteg fájó vereség mellett a horvát történelmi emlékezet megőrizte azokat az elemeket is, amelyek a morális és később majd a katonai értelemben is győztes narratívát erősíthették a nemzettudatban. Ennek fontos eleme, hogy a mai főváros, Zágráb – Budával ellentétben – sosem került oszmán kézre, hiába álltak tőle 1552-ben alig 50 kilométerre az oszmán csapatok. Az elmúlt évek magyar történelmi kutatásaiból egyre világosabban látjuk, hogy mekkora csapást jelentett Buda eleste a korabeli magyar történelmi gondolkodásban, és ebből könnyebb megérteni, hogy náluk miként értelmezhető Zágráb megoltalmazása. Emellett megemlíthetjük az 1593. évi sziszeki csatát, ahol a leegyszerűsített magyarázat értelmében Erdődy Tamás horvát–szlavón bán seregei megverték a várat ostromló oszmán seregeket. Tudjuk, hogy Erdődy mellett Andreas Auersperg károlyvárosi kapitány krajnai és karintiai zsoldon harcoló katonái is részt vettek az ütközetben, sőt oroszánrészük volt a győzelemben is. Ám mindez mit sem számít, hiszen Erdődy Tamás személyében találtak egy törökverő hőst, majd két nemzedéssel később, a visszafoglaló háborúban Erdődy (III.) Miklós személyében egy másikat, akik horvát arcot és nevet adtak a győzelmeknek. Nálunk egészen máshogy áll ez a dolog. Zrínyi Miklós téli hadjáratát és Eger 1552. évi megvédését leszámítva a magyar közgondolkodás nem tekinti saját sikerünknek a hódoltság megannyi ütközetét Mezőkeresztestől (1596) Győr visszafoglalá-

Török minaret Drnišben

Musztafa Gaibija türbéje Bosanska Gradiškában

Az újlaki türbe

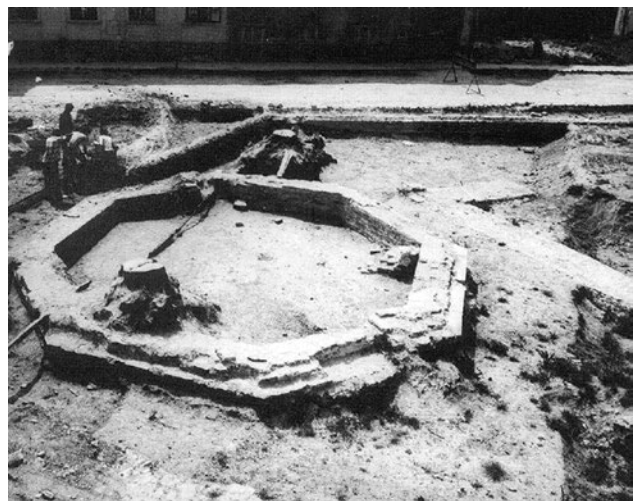
sán át (1598) a nagyharsányi csatáig (1687) vagy Zentáig (1699) bezárólag. Hiába forgolódott Pálffy János a tizenöt éves háború idején, valamint megannyi Batthyány a dunántúli végeken, hiába volt ott Esterházy Pál nádor oly sok helyszínen, a Habsburgok iránti hűségük okán nem kerülhettek be a magyar nemzeti emlékezet csarnokába. Nem úgy az (egyébként hungarus tudatú) Erdődyek, akik a horvát nemzeti irodalomban hasonló helyet szereztek maguknak, mint a Hunyadiak a magyarban.

Az oszmán kort következetesen elutasító horvát történelmi emlékezet következtében ma Horvátország történeti építészetének legrosszabbul megőrzött és a közelmúltig szinte ismeretlen rétege a török uralom idejéből visszamaradt iszlám örökség, amely pedig mindenütt jelen volt Szlavónia, Lika, Krbava és az Una területén. A horvátországi iszlám közösség számításai szerint csak Szlavónia és Lika területén 189 muszlim imahely épült a hódoltság korában. Valkóvár (Vukovar), Valpó (Valpovo) és Diakóvár (Đakovo) települések 5-5, Újlok (Ilok) 9 imahellyel rendelkezett, Pozsegában (Požega) a 17. században 14, Gradiskában (Gradiška) 26, Eszéken pedig 12 ilyen épület volt. Utóbbi helyen Evlija Cselebi 17. századi török utazó 66 muszlim szakrális építményt említ, ám ennek bizonyításával még adós a történeti szakirodalom. Ám épp ez alapján minden bizonnyal több száz ilyen épülettel számolhatunk a mai Horvátország területén.

A muszlim szakrális épületek pusztítása már az oszmánok kiűzésének pillanatában megkezdődött (Petrinjában már 1594-ben, Valkóváron pedig 1687-ben), és ez a folyamat egészen napjainkig folytatódott. A mai Horvátországban csupán három katolikus templomra átalakított oszmán mecset maradt fenn, mindegyik a 16. századból: Diakóváron ma a Mindenszentek plébániatemploma, Drnišben a Szent Antal ferences templom és Klisszánban a Szent Vid-templom az erődben. Néhány olyan mecset is ismert, amelyeket csak a közelmúltban bontottak le, ezért ezekről maradt fenn írásos forrás. Ilyen a vrgoraci mecset, amelyet 1694-ben alakítottak át katolikus templommá, és a minaretje egészen 1861-ig állt. Az épületet 1913-ban elbontották, és a helyére építették a ma is látható, Angyali Üdvözlés tiszteletére szentelt templomot.

Drniš öt dzsámijából mára egynek a tömege maradt meg az említett ferences templomban, illetve egy minaret áll még, melyet 1968-ban restauráltak, és amely

Horvátország egyetlen megmaradt ilyen épülete. Diakóváron a Kászim pasa mecset minaretjének alsó részét a 20. század elején még ismerték, miként ismert volt az egykor a pozsegai Szent Lélek-templom helyén állt „Šerklot” mecset vörös téglából épült minaretjének a helye is. Ezek mellett említésre méltó az 1644-ben alapított vranai Maškovića-han, amely egy alapos felújítást követően napjainkban a Biograd környéki tengerpart kiemelt turisztikai központja. Akad még néhány szökőkút Pozsegán, Cerniken és Klisszánban, amelyek hosszabb ideig megmaradtak, valamint egy Krupa folyón átívelő kőhíd a Velebit lábánál. Ez bizony nem sok, ha belegondolunk abba, hogy a Dráván, a Kupán és a Krkán is épültek török kőhidak, ám ez a szám tulajdonképpen nem is olyan rossz, hiszen a mintegy 20 muszlim kolostorból – köztük volt a híres valkóvári Hindi Baba tekke – egy sem élte túl az elmúlt évszázadokat. A temetőkből állított türbék közül egyedül Újlakon maradt épségben egy épület, míg például az Eszéken emelt Kászim pasa türbe és Musztafa pasa türbe helyszíne csak a közelmúlt régészeti ásatásai során vált ismertté. A Stara Gradiška közelében épített Gaibija-türbét a visszafoglaló háborúk után is rendszeresen látogatták muszlim hívek a Száva túlsópartjáról, majd 1954-ben áthelyezték a bosnyák oldalra, Bosanska Gradiškába, ahol az 1990-es években rombolták le szerb csapatok. A felsorolás bajosan lenne folytatható, a három évszázados oszmán jelenlétnek alig maradt nyoma Horvátországban. Ám ez is éppen elegendő ahhoz, hogy folyamatosan emlékeztesse a horvátokat arra, hogy mennyire fontos az európai orientáció a Balkán-félsziget ezen vidékén.

Az eszéki Kászim pasa türbéje a régészeti feltárások során

ZINZENDORF TOLLA

az egri vár emlékezete 1703-1705

40

A Rákóczi-felkelés kirobbanását követően a kuruc hadak igyekeztek minél több várat, erősséget elfoglalni. Bár a külső vár 1702-es lebontása után Eger katonai értéke csökkent, még mindig stratégiai jelentőségű erősségnek számított. De Rákóczi hadai sem blokáddal, sem pedig ostrommal nem tudták bevenni. Így a vár némi ágyúzás és majd' egy évnyi körülrárás után végül megegyezés révén került Rákóczi kezére. Az ostrom idején, 1703 októbere és 1705 januárja között, Ferdinand Graf von Zinzendorf, egy neves alsó-ausztriai katona- és hivatalnokcsalád sarja volt az egri császári helyőrség parancsnoka. A vár feladá-

sa után Zinzendorf kuruc fogságba került. Az őrizet alatt tisztázta le naplóját, amiben az ostrom és a blokád eseményeit is rögzítette. A feljegyzések mellé a várat és a várost ábrázoló – csaknem teljes körpanorámát adó – tollrajzokat is készített. Mivel ezek a legkorábbi ismert, hiteles perspektivikus, térbeli ábrázolások a várról, Eger történetének példátlanul becses forrásaiként tarthatjuk őket számon.

A naplóban megörökített csatározások értelmezését megkönnyítendő Zinzendorf egy olyan áttekintő térképet is készített, amiből megismerhetjük az események térbeli helyét. Sematikusan ugyan, de ábrázolja a város kö-

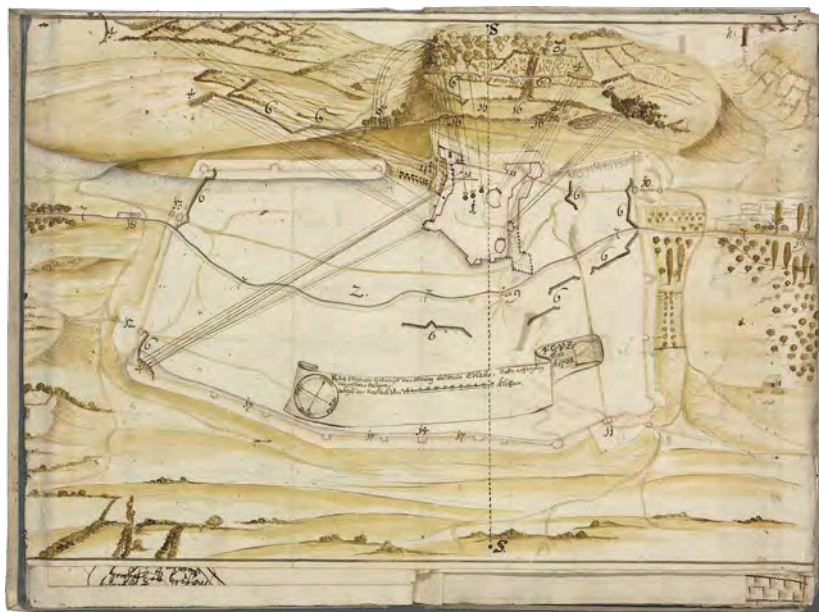
Zinzendorf gróf naplójának címlapja

rüli domborzati viszonyokat, s a „terepbe” helyezve megadta a város és a vár pontos alaprajzát, ábrázolva a kuruc ostromműveket és ütegeket is. A vár legmagasabb pontjairól készített panorámaképeiből láthatjuk a városfalak pontos nyomvonalát, a tornyok helyét, kiépítettségét, magasságát is. Képet kapunk a használatban lévő négy városkapuról és előműveikről, a város főútjairól, a hidakról, malmokról. Az ekkor még álló, mecsetté alakított középkori templomok mellett 1704-ben még nem kevesebb mint öt minaretet számolhatunk meg a rajzokon. Jól kivehető a város középső és nyugati részének utcaszerkezete, és azonosíthatóak a kurucok által felégetett városrészek is. Meglepő módon a rajzokon a város közepén, az Eger-patak medre mentén még jelentős nagyságú, városrésznyi erdős, bozótos területek is akadnak.

A képek alapján rekonstruálható a középkori/kora újkori várost körülvevő táj szerkezete is. A növényzet, a szántók, kertek, szőlők, majorok. A dombokra fel-le futó utak, horhosok [a horhos a hegyoldalban képződött út, mélyút – a szerk.], völgyek, medrek, és mindaz, ami mára már teljesen eltűnt a terjeszkedő város épületei alatt.

Zinzendorf rajzos anyagának egyik igen értékes darabja a várról mérnöki pontossággal elkészített alaprajzi felmérés. A falak vonalvezetése mellett itt vannak feltüntetve a belső épületek, kutak, sőt, minden föld alatti helyiség is. Pincék, kaszárnyák, kazamaták, aknafigyelő folyosók.

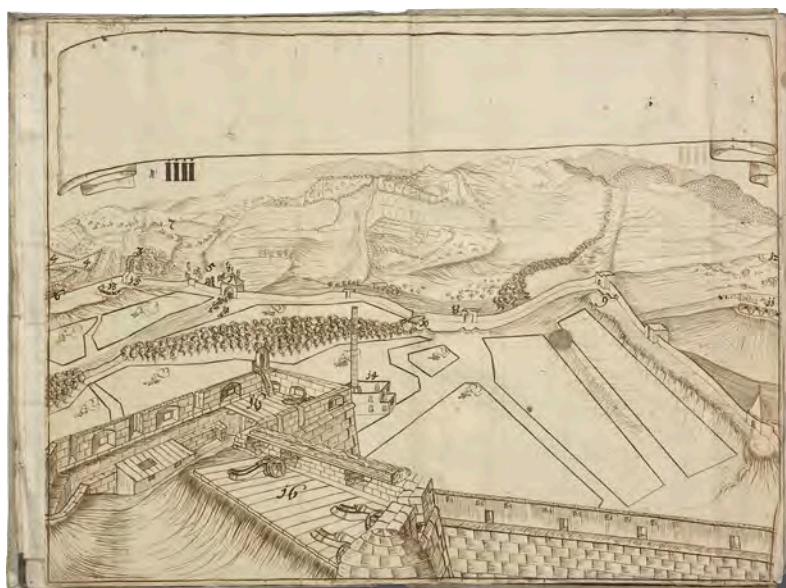

Eger vára és városa a kuruc ostromgyűrűben

(Ezek közül az egyikben még 1704-ben is le lehetett jutni az Eger-patakig. Talán ez szolgált a vár titkos föld alatti járatairól szóló legendák történeti alapjául.)

Az Egert 1596 és 1687 között megszállva tartó Oszmán Birodalom nem fordított túl nagy gondot a várra. A 91 éves török uralom alatt egy kapuvédő mű emelésén és a két földből emelt ágyúdomb körülfalazásán kívül más, nagyobb építkezésről nem is tudunk. Mindez azért fontos, mert ha ők nem változtattak az erőd építési szerkezetén, akkor a Zinzendorf parancsnok által 1704–1705-ben meg-rajzolt vár képe azonos azzal, amit a vár korszerűsítését végző olasz hadmérnökök az 1500-as évek végére kialakítottak. Így a rajzok ahhoz is adalékokkal szolgálhatnak, hogy az 1596-os török ostrom idején valójában milyen

állapotban volt a vár. Nos, a képek alapján a bástyák – még 1704-ben is – befejezetlenek voltak. A szépen faragott kváderkövekből rakott körítő falak ugyan teljes magasságukban álltak, s a két méternél is magasabb, ágyúlőrészekkel is ellátott mellvéd, a „pártázat” is teljes volt. De hely a lőrészek mögötti falon már csupán annyi volt, ahol egy gyalogos katona meg tudott állni. Az egykori Fehér-bástya (ma Föld- és Tömlőc-bástya) belsejét földdel már nem töltötték fel. Így, nemcsak a falak ellenálló képessége volt kisebb, de a fal tetejére nagy gondossággal tervezett lőrészek is haszontalanok voltak, mert nem lehetett ágyúkat állítani mögéjük. Zinzendorf

A Fehér-bástya és a város leégett nyugati része

A Lipót-bástya és az Almagyar-domb 1704-ben

rajzán látszik, hogy a bástya egy szakaszán, pallókból ácsoltak ideiglenes emelvényt a lövegeknek. Az egykori Lipót-, ma Zárkándy-bástyának nem volt mellvédje. Egy láthatóan frissen felhányt földtöltésből és az azt megtámasztó fonott palánkból alakították ki a vár császári védői. De a rajzok alapján a vár más pontjain is jól kivehető a befejezetlenség.

A Lipót-, ma Zárkándy-bástya és az Almagyar napjainkban

Szalainé Király Júlia

Regényes történelem

Gárdonyi Géza és az *Egri csillagok*

Gárdonyi Géza Egerbe költözésekor (fotó: Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény)

...ha tetszik, ha nem, én többé aligha vállalkozom ily alapon » regénycsinálásra. Gazdag embernek való multság az ilyen!

» Aztánhát ki az ördög keres manapság regényben igazságot?

Gárdonyi Géza

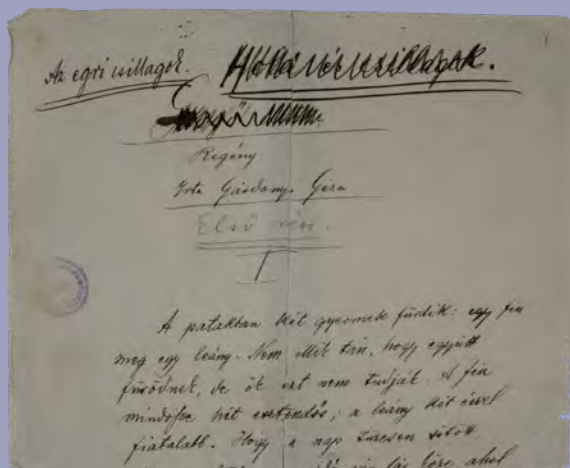
Gárdonyit röviddel Egerbe költözése után egy nagyepikai mű megírásának gondolata foglalkoztatta. Ez lett végül az *Egri csillagok*, amelynek írása közben még egy új alapokon nyugvó történelmi regény-

konceptiót is kialakított a maga számára. Ennek egyik fontos ismérve a történelmi hűség volt. Témáit igyekezett gondos levéltári, könyvtári, múzeumi kutatómunkával megalapozni, könyveinek hátterét egy tudós pontosságával dolgozta ki. Rendkívüli érzékenységének, írói fantáziájának köszönhetően maga előtt látta azt a világot, amelyet ábrázolt. Gárdonyi ezért tudta oly hatásosan összeegyeztetni a realista, részletező leírásokat a gondolatok és lelki folyamatok lírai hangvétellé ábrázolásával. Regényeinek középpontjában azonban mindig egyéni történetek állnak. A történelmet individuális szinten ábrázolja, vagyis a történelmi eseményekből csak annyit tudunk meg, amennyi hősei személyes életét befolyásolja.

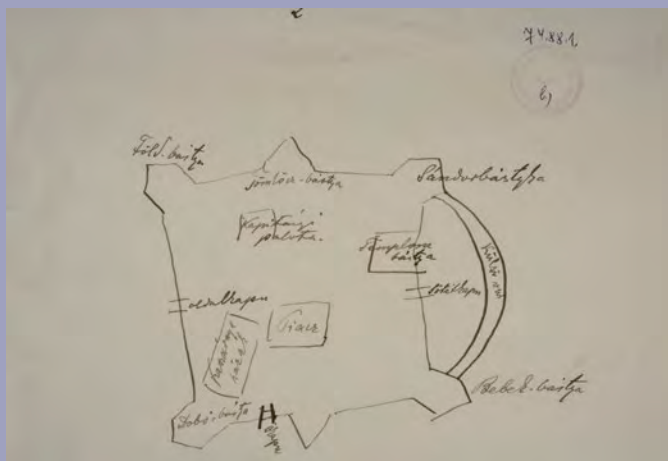
Gárdonyi külön borfőtéka gyűjtötte tervezett műveinek ötleteit. A cédulákból megtudjuk, hogy számos híres történelmi személy életét tanulmányozta, és több történelmi regényfolyam megírását is tervezte. Regény született volna többek között Vata tragédiájáról, Kossuthról vagy épp Rákócziáról.

Gárdonyi Géza egri otthona, ma emlékmúzeum

Az Egri csillagok kéziratának első lapja Gárdonyi javításaival (fotó: Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény)

Gárdonyi rajza a várról (fotó: Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény)

Az Egri csillagok ötlete természetesen az egri vár falai között született. Így idézi ezt fel Gárdonyi József *Az élő Gárdonyi* című monográfiájában, amelyben édesapjához kapcsolódó emlékeit gyűjtötte össze: „Egy tavaszi napon fölvezetem a fiamat az egri várba. Azt mondtam neki: – Hunyd be egy pillanatra a szemedet, és gondold azt, hogy az idő kereke visszafordult az 1552-ik esztendőbe. Ez a bástya, ahol állunk, tele van sárgacsizmás, sisakos fegyveres katonával. Lent meg, amerre látsz, mindenütt fegyveres török nyüzög. A török minden oldalról lövi a félmázsás ágyúgolyót: kőgolyót, vasgolyót. Az ágyúk úgy dörögnek, mint az ég a zivatarban. Puff! Ide csattan egy golyó a lábunk elé. Szétütötte a követ. Egy magyar katona leesett. Puff! Itt a másik golyó is. Félsz úgy-e? Bezzeg azok a hősök nem féltek. Ha féltek volna, nem maradtak volna itten. Nézd, amott az akác-fánál jön Dobó lóháton... Vasba öltözötten, mint a többi... S élénk színekkel festettem eléje az ostromot...

A gyermek napokig ezt forgatta az elméjében, de ami engem meglepett az volt, hogy a figyelmét Bornemissza Gergelynek, a király főhadnagyának alakja ragadta meg legjobban. Ez volt, akiért legjobban lelkesült és akinek tettein szívéből kacagott. S nekem a gyermeki lélek érzékeny tükrében kellett meglátnom, hogy csakugyan ez a legérdekesebb alakja az egri ostromnak. Ekkor gondoltam rá, hogy ennek a Gergely deáknak az életét meg kellene írnom regénynek. Micsoda kedves, vidám, bátor

és eszes ember! Más nemzeteknél régen meg volna az élete regénynek, életrajznak, hőskölteménynek. Játsszanak színpadon. Énekelnek dalban. Mosolygó daliás alakját szobrok mutatják. Tetteit képek. Nálunk? Nálunk a történelem alakjai dicsőségükkel együtt el vannak temetve. A közönség nem érdeklődik a múlt iránt, mert nincs honnan ismerje... Hogy a fiamat ennyire felizgatta ez az alak, magam is foglalkoztam vele. Olvasgattam a kor történelmét: Verancsicsot, Hammert, Busbecquet, Dselalzade Musztafát, Ortéliust, s ekkor láttam, hogy mink a török-magyar kor eseményeit csak a képzelet hamis képeiben ismerjük. Fogalmunk nincs egy várostromról, vagy török-magyar csatáról, s az akkor élt személyek csak azért nem érdekelnek bennünket, mert árnyékalakok. Ha valaki ezeket az alakokat úgy állítaná élénk, hogy látnánk szemeiket, hallanánk a szavukat, éreznénk a szívök dobogását... Az én nagy kérdésem ez volt: – Lehetne-e olyan regényt írni, amely nem színpadnak használná a múltat, hanem inkább lámpás lenne: bevilágítana az elmúlt századok érdekes sötétségébe? Lehetne-e igaz történelmet írni regény alakjában?”

Gárdonyi Géza írói műhelye sok titkot őriz. Sajátos módszereket dolgozott ki arra, hogy megkönnyítse a történetmesélést. Az egyik ilyen szokása az volt, hogy regényei helyszíneiről rajzokat készített. Így készült az egri vár teknősbéka alakú alaprajza, amely több helyen is eltér a ma ismert állapotoktól. Gárdonyinak a regény írásakor még nem álltak rendelkezésére azok a kutatási eredmények, melyekből ismerhette volna a külső vár formáját, a bástyák pontos elhelyezkedését. Pusztán Tinódi leírására, valamint a vár 19. század végi romos állapotára hagyatkozhatott. Az is tény azonban, hogy éppen regényén felbuzdulva kezdték meg 1925-ben a vár tudományos igényű feltárási munkálatait.

Gárdonyi történelmi regényeinek hősei nagyrészt élő történelmi személyiségek voltak, akiket barátairól, ismerőseiről formált. Dobó István alakját édesapjáról, Ziegler Sándorról, Kossuth fegyvergyárosáról, az 1848-as forradalmat minden eszközzel támogató, hazaszerető ember-

Gárdonyi Géza egri otthona előtt
(fotó: Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény)

ről mintázta. Baloghnét, a fiáért küzdő, őt mindenben támogató nemesasszonyt édesanyjáról rajzolta. Vicuskának Tima Hermin, a dabronyi főtanító lánya volt a múzsája, de alakjába beleszötte Gárdonyi a nőkről alkotott minden álmát. Az egri bírót Eger akkori polgármesteréről, Bornemissza Gergelyt pedig egyik legjobb barátjáról, Horváth Béla egri tanácsnokról festette meg. Az *Egri csillagok* szereplői egyszerre voltak tehát történelmi személyiségek, hús-vér emberek és idealizált figurák. Gárdonyi saját recept szerint gyúrta őket hőökké.

A munkálatok során nem csupán regényei reménybeli főhőseit vizsgálta, de kutatása kiterjedt számos mellékszereplőre is. Gárdonyi kezdte el elsőként felkutatni a kevésbé ismert egri hősokeket is. Végül több mint 300 védőt tudott beazonosítani. Ennyi szereplőt viszont korántsem volt könnyű mozgatnia élete első nagyepikájának írásakor. Ebből adódnak a kötet jellemábrázolásbeli hibái, hiányosságai is. Ezekről a későbbiekben ő maga így írt:

„Szinte végig hiányoznak a két-három mondattal való ember fotografiák. Nem lehetne őket az utcán megismerni. Az ostromban forgók személyrajza teljesen hiányzik.”

A regény vitathatatlanul egyik legkedvesebb alakja Cecey Éva, Vicuska. Ő a valóságban nem létezett, de alakja nélkül aligha lehetne a regény az, ami. A szerelmes fiatal lány, a nagyszerű anya, a férjét mindenben támogató feleség. Gárdonyi nőideálja ez a kedves teremtés. Olyannyira összeforrt személye Gergőével, hogy nagyon sok Egerbe látogató érdeklődik a sorsa felől, sőt, többen keresik őt is az egri hősök várban található névsorában. De rá szoktak kérdezni az áruló Hegedűs István nevére is. Ő egyébként létező személy volt, Dobó valóban felakasztatta, de a leírtaknál sokkal kisebb vétségért. Ugyancsak fontos szereplő Sárközi, a cigány is, akit Gárdonyi nagyon ügyesen szőtt az eseményekbe. A valóságban azonban ő sem létezett.

A történesekén túl az író elsősorban azok érdekelték, akik ebben a korban éltek, mozogtak, szerettek: a hétköznapiak és az emberi életek, érzések foglalkoztatták.

Az *Egri csillagok* legfontosabb forrása vitathatatlanul Tinódi Lantos Sebestyén műve, az *Eger vár viadaljáról való ének* és annak *Summája* volt. A Régi Magyar Költők Tára harmadik kötete, mely ezt a művet is tartalmazza, s melyet az író saját jegyzeteivel is ellátott, ma is az egri Gárdonyi-gyűjtemény igen fontos, értékes darabja. A históriás énekekben leírt eseményeket, azok sorrendjét is hűen követi az *Egri csillagok*. Ugyancsak fontos forrás volt Istvánffy Miklós *Magyarország története 1490–1606*. című, a 17. század elején íródott, de csak a 19. században kiadott munkája, valamint a *Négyszáz*

Dobó

I s t v á n

(1502 körül – 1572)

kiváló katona, zseniális szervező, sikeres kereskedő, szenvedélyes építő volt. 1541 után tagja lett annak a jelentős politikai csoportnak, amely a három részre szakadt ország egyesítése érdekében fogott össze. 1552-ben a török felett aratott egri győzelme a köznemesi sorból Európa történelmi színpadára emelte.

Gárdonyi Géza az íróasztalánál
(fotó: Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény)

Gárdonyi írógépe (fotó: Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény)

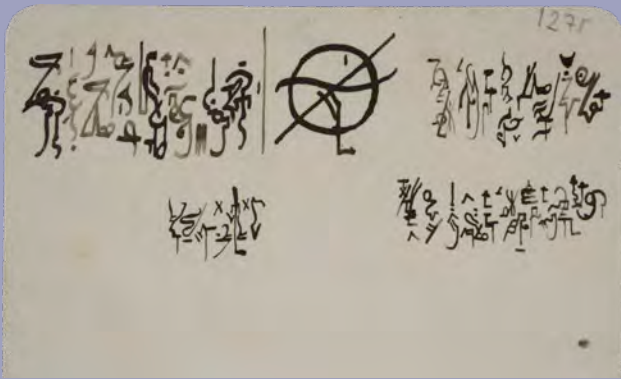
magyar levél a XVI. századból című Szalay Ágoston által publikált munka, de felhasználta még Salamon Ferenc *Magyarország a török hódítás korában* című könyvét is. Gárdonyi valóban alaposan tanulmányozta a kor történetét, olvasta a Konstantinápolyban is megfordult pécsi püspök, diplomata és történész, Verancsics Antal, a 16. századi németalföldi kartográfus, Abraham Ortelius, valamint az ugyancsak 16. századi török krónikás, Dzselaálzáde Musztafa munkáit is, de járt a bécsi levéltárban, a konstantinápolyi szultánmúzeumban, valamint 1899 májusában személyesen részt vett a perzsa ünnepeken a török fővárosban.

Érdekes momentum, hogy anno az egyik kedves ismerősével, Tóth Bélával utazott Konstantinápolyba. Tudós barátja a regény megjelenéséig hű kritikus és segítője volt az írónak. Erről egyik levele így tanúskodik: „Az Egri Csillagokat most olvastam el, vagy öt éjszakán át, nem is tudom hányszor. Nem regény; de epochalis újítás a história, – főképp kortörténet írás dolgában. A legfontosabb dolog, amelyet

Gárdonyi Géza írás közben nemcsak a történelemben, hanem a magyar nyelvtudományban is elmélyült kutatásokat végzett. A csendes, nyugodt alkotói közeg, a sok gondolkodás, elmélkedés, a fáradhatatlan olvasás, az állandó, néha látszólag céltalan vizsgálódás, folyamatos önművelés hozták létre azt az írói magatartást, amely Gárdonyi műveinek is részévé vált, s amely végül arra sarkalta az író, hogy saját titkosírást fejlesszen ki. Több oka is lehetett a létrehozásának: a még kialakulatlan, csak felvillanó gondolatok elrejtése, a nyelvek iránt érzett kíváncsiság és szeretet, a szándékos titokzatosság, amely egyféle fricska volt a kortárs sajtó sokszor udvariatlan érdeklődésére. Gárdonyi nagyon szerette a titkokat, számára az élet, a művészet, az írás is titok volt, és a „megfejtés”, az út is fontos része volt az írásnak, az alkotásnak. Titkosírásának rejtélyét magával vitte, azt csak halála után 50 évvel fejtették meg.

Gárdonyi híres regénye először a *Pesti Hírlap* hasábjain jelent meg folytatásokban. 1901-ben a Légrády Testvérek adta ki először az *Egri csillagok* című könyvet. De Gárdonyi életében még három kiadást üdvözölhettek a lelkes olvasók. Eddig 24 nyelvre fordították le, az angol, német, orosz nyelv mellett többek között törökre és kínaira is. Elkészült már székely-magyar rovásírásos verziója is, valamint Braille-írással vakok is olvashatják a művet, mely a néhány évvel ezelőtti Nagy Könyv című országos megmérettetésén is első helyezést ért el.

valaha láttam. Ha majd keresztül esik ön a színdarab szerzőség lázán, mert ezt át kell önnek szenvednie, hiába bizonyos minden dolgában – elküldöm önnek az Egri Csillagok gloszszás példányát. Csupa potom apróság, amit följegyezgettem. Nyelvi dolgok, – magyarok és törökök – meg holmi anachronizmusok; pl., hogy a XVI. században

Gárdonyi titkosírással írt jegyzete (fotó: Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény)

még nem lehet szó nálunk koleráról. És mit tudom én mi minden olyas, amit a Toldi Bencéje lát urának a mentéjén: – Ni, ez a pityke rossz helyre van varrva!”

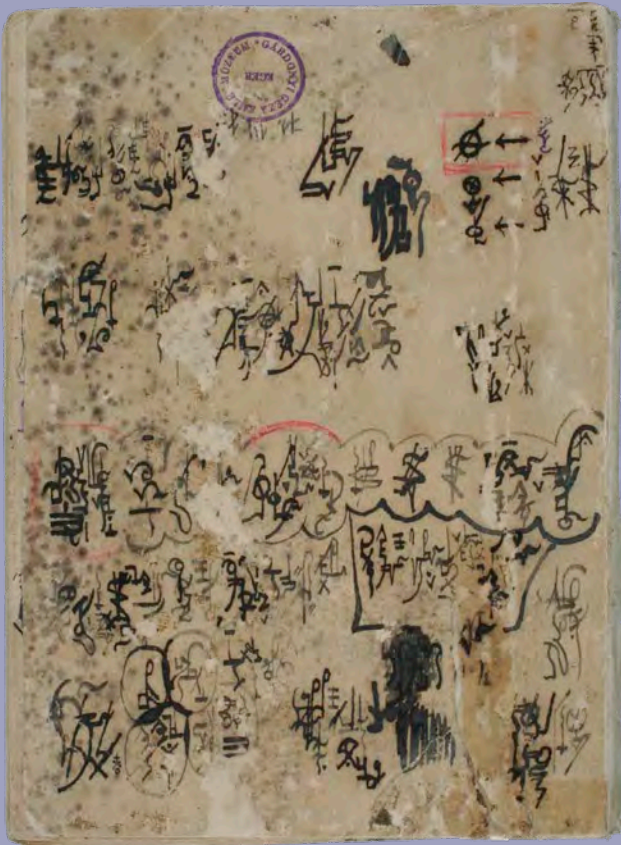
A kutatómunka során Gárdonyinak egyébként több nehézséggel is meg kellett küzdenie. „Az egyik az, hogy Wlassich miniszter egy meggondolatlan rendeletével az összes vidéki írókat kizárta a Nemzeti Múzeum könyvtára (a nemzet könyvtára) használatából s így a magam csekély jövedelméből kellett az összes könyveket, adatokat beszerezniem. A másik nehézség maga az érdekes hős élete. Ez

a vidám szép alak tragikus véget ért. Lehetetlen olyan életrajzot írnom, hogy az olvasók sírva tegyék le a kezükből. Ezen úgy segítettem, hogy az elejére fordítottam annak a nehéz sorsnak a képét, amely őt érte. Az olvasó a regény első felében megismeri a magyar rabok útját és a héttornyú börtönt, anélkül, hogy csak sejtene is, hogy mindezt azért mondom el, hogy mikor a regény végére ér, gondolatban visszahelyezhesse az érdekes hőst a regény első felében rajzolt állapotokba.”

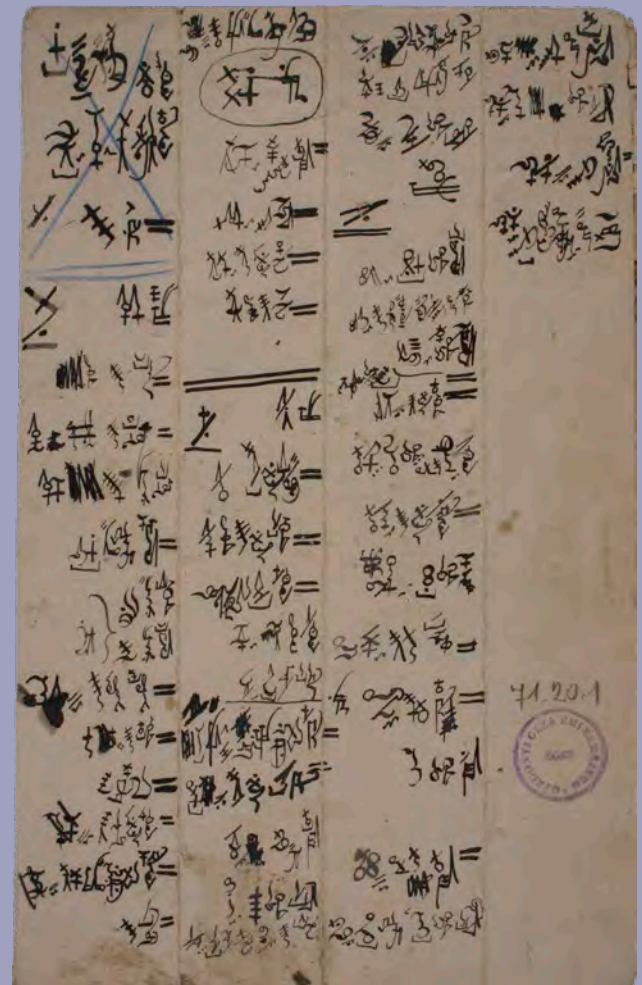
Eger a mai napig hálás Gárdonyi regényéért, amellyel évszázadokra szóló hírnevet szerzett a városnak. Miután még életében utcát neveztek el róla, levelet írt a tanácsnak. Íme, néhány sor ebből a köszönetből:

„Mint egri polgár folytatom itten szerény mesterségemet s igyekezni fogok azon, hogy a jövődében, ha a fiúk és unokák e város történelmét lapozzák, ne csak azt mondhassák, hogy Eger városa nemesen cselekedett, hanem azt is, hogy én nem voltam erre érdemetlen.

Eger, 1899. augusztus 8.”

Gárdonyi Mesterfüzetének egy lapja (fotó: Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény)

Titkosírással írt ábécé (fotó: Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti gyűjtemény)

Rákóczi Gergely

CSONT
ÉS
ARANY

48

Vérbe fagyott
pillanatkép
Eger elestének idejéből

Az 1596-os ostromhoz köthető tömegsír feltárása az Alsó várudvaron (Nagy László ásatása és fotója)

2014-ben az egri várban folyó régészeti kutatások során egy tömegsír került elő szenzációs leletek kíséretében. A felfedezés kiemelkedő jelentőségét az ekkor előkerült 8 aranypéNZ és két csontfaragvány mellett az adja, hogy a leletegyüttest olyan pontossággal (napra pontosan!) lehet keltezni, amely párját ritkítja a régészet történetében, köszönhetően a gazdag írott forrásanyagnak, mely Eger 1596-os török ostromáról számol be.

A Nagy László által vezetett feltárás során előkerült 7 emberi csontváz antropológiai vizsgálata – a történeti források adataival jól összeegyeztethetően – egy kivégzés drámai nyomait állapította meg. A borzasztó kegyetlenség rémképei mellett azonban a 16. századi végvári katonaság szempontjából nagyon értékes művelődéstörténeti adatokkal is szolgálnak azok a csontfaragványok, amelyek az egyik katona fegyverét díszíthették.

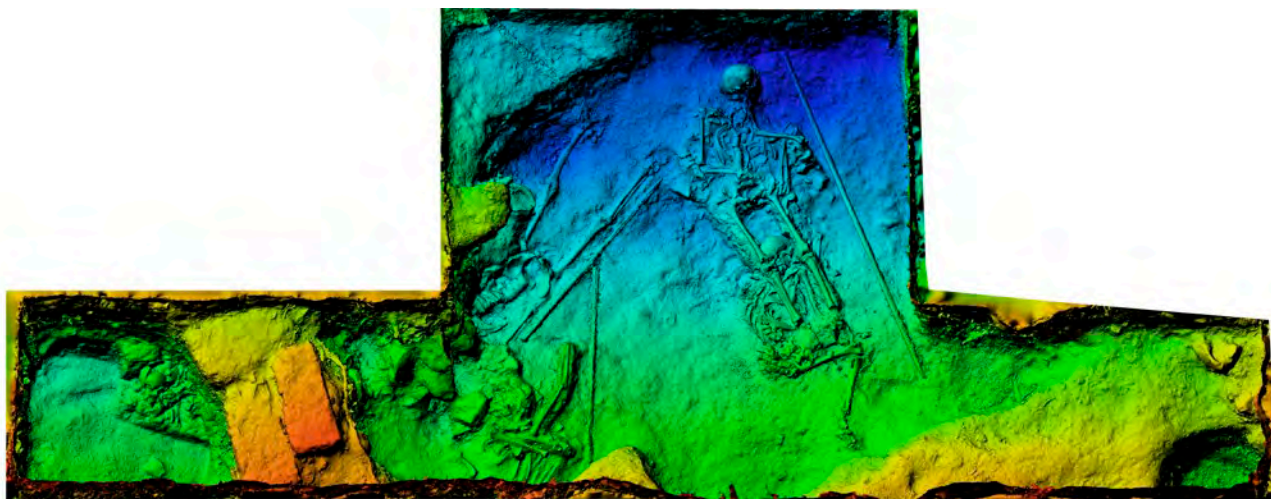
Az 1596-os esztendő nem csupán Eger szempontjából volt döntő, de ez az év a teljes királyi Magyarországra nézve is valóságos katasztrófával ért fel. 44 év telt el azóta, hogy a több tízezer főt számláló török sereg csúfosan megfutott az általuk „juhakolnak” tartott egri vár alól. Dobóék 1552-es hősiességét követően császári parancsra a legjobb itáliai hadmérnökök érkeztek Egerbe, hogy

A tömegsírban talált 8 aranypéNZ az 1532–89 közötti évekből (fotó: Nagy László, Lónyai Nagy Éva)

Felülnézeti digitális magasságmodell a tömegsírról (készítette: Ritz Henrik, Rácz Kristóf László)

a várat bevehetetlen erőddé alakítsák át. A kitarató munkával, jelentős költségekkel megerősített várba messzi földről, a távoli Nyugat-Európából is érkeztek képzett és harcedzett zsoldosok. 1596-ban így már válogatott német, vallon és magyar végvári harcosok néztek farkasszemet a személyesen a szultán által vezetett török fősereggel. A várat három hétig ágyúzta a kortársak szerint 150 ezer főt számláló oszmán haderő, s a janicsárok számtalan rohama tört meg a védők bátor ellenállásán. Egy szerencsétlen robbanás következtében azonban a külső vár elesett, majd a belső vár bástyái ellen irányított török aknák sikere miatt pánik tört ki, melyet fokozott a főkapitány erélytelensége és az a reménytelenség, amit a felmentőseregre

való hiábavaló várakozás okozott. A védők végül tárgyalásokba kezdtek a vár feladásáról, amely a kapitulációt követően azonban vérengzésbe torkollott.

Edward Barton portai angol követ szerint Eger ostroma előtt a keresztények Hatvan „lakóinak többségét különös kegyetlenséggel lemészárolták: bizony a nőket és gyerekeket is szégyentelenül és könyörtelenül megölték”. A példátlan brutalitáson felháborodva a törökök bosszút esküdtek, így kerülhetett sor arra, hogy Eger kapitulációját követően hasonlóan tragikus események következhetnek be.

A kapitulációs megegyezés értelmében a várat szultáni hitlevélben foglalt szabad elvonulás ígéretével hagyhatták (volna) el a védők, a törökök azonban aljas hitsze-

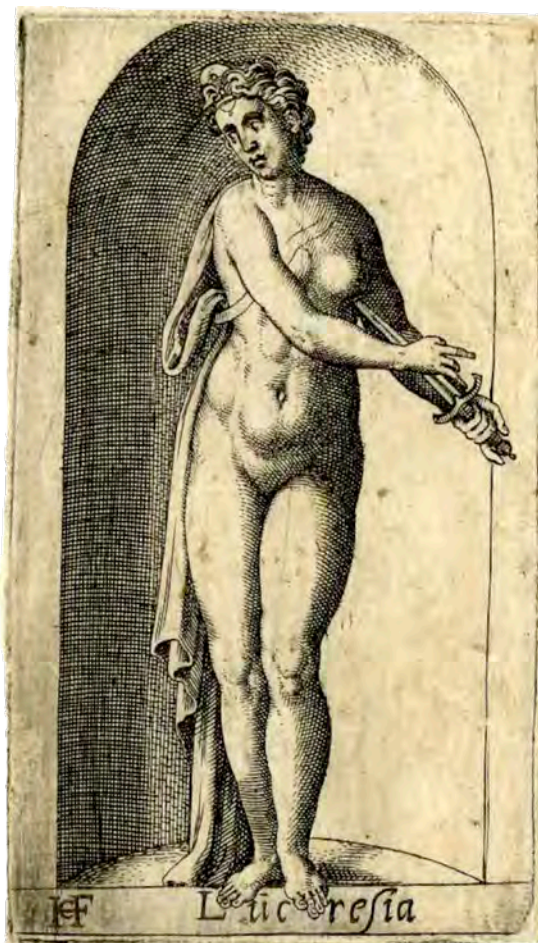
Háromdimenziós fotogrammetria, ortogonális fotó a tömegsírről (készítette: Ritz Henrik, Rácz Kristóf László)

A Lucretiát ábrázoló csontlemez rajza (rajz: Kakuk Balázs)

A Lucretiát ábrázoló csontlemez fotója (fotó: Dobó István Vármúzeum)

Az egri tömegsírban feltárt csontlemezt díszítő Lucretia-ábrázolás közvetlen előképe, Jan Collaert Lambert Lombard után (1545-1580, British Museum, 1873_0809_678)

gést követtek el. Edward Barton, az események szemtanúja szerint „a tatárokkal együtt megtámadták és darabokra vágták az említett katonákat azért, mert Miksa a császári csapatokkal egy hónappal ezelőtt, Hatvan elfoglalásakor a legkegyetlenebb módon, könyörület nélkül kardélre hányatta az összes ott lakót”.

Az angol követ titkára, Glover szerint a mészárlás, ha nem is tervszerűen, a szultán utasítására történt, de az uralkodó nem próbálta azt megakadályozni. A védők ugyanis „a Nagyúr ígérete szerint engedélyt kaptak, hogy Anatólia beglerbéjének felügyelete alatt eltávozzanak. A várból való kimenetelükkor elrabolták tőlük a magukkal hozott csomagokat és nagy részüket megölték a hatvani janicsárok, szpáhik és más törökök; a Nagyúr bizonyára sejtette, hogy ez fog történni, mert nem alkalmazott kemény büntetést parancsa és ígérete megszegéséért.”

Más forrásokból tudjuk, hogy a török bosszú „csak” a hatvani mészárlás feltételezett német és vallon nemzetiségű elkövetői ellen irányult. Az összes hiteles beszámoló szerint a vérengzés a váron kívül, s nem a falakon belül történt. Claudio Cogonara császári főhadmérnök jelentésében arról ír, hogy „a katonákat kivezették a várból és az egyes nemzeteket

Egész fazék az ásatási szelvényből (fotó: Lónyai Nagy Éva)

A Juditot ábrázoló csontlemez fotója
(fotó: Nagy László)

A Juditot ábrázoló csontlemez rajza
(rajz: Kakuk Balázs)

Az egeri tömegsírban feltárt csontlemez díszítő Judit-ábrázolás párhuzama (Virgilius Solis, 1524–1562, Rijksmuseum, RP-P-OB-54.565)

elkülönítették. A magyaroknak megengedték, hogy tetszésük szerint eltávozzanak, a vallonokat, akiknek száma 40-re csökkent, rabságba vitték, a németeket pedig egy tatár horda kezére adták, akik őket kissé távolabb lekaszabták." Az itáliai hadmérnök azonban ekkor már nem tartózkodott a várban, hanem a várkapitánnyal és főtisztekkel együtt a török táborba vitték őt is, így a falakon belül történeteket valójában nem láthatta. Ugyanez érvényes az összes szemtanú elbeszélésére is. A török források (így Kjátib Cselebi) az ostromtábornál jelölik meg a mészárlás helyszínét: „kardot rántottak, s valamennyit egyszerre levagdalták. Abból a tömegből egyetlen ember sem menekült meg.” Valamennyi híradás beszámolóját egybevetve a váron belüli mészárlásra csak október 12-én vagy 13-án kerülhetett sor. Az események e hiányzó láncszemét az angol követ egyetlen mondata teszi világossá, miszerint „a Nagyúr elküldte az embereit, hogy birtokba vegyék a várat, de ezek hamarosan, a Nagyúr ígéretével ellentétben, fosztogatni kezdték a katonákat, akikből (mármint a lakosok közül) sok foglyot is ejtettek, amíg a Nagyúr, minderről tudomást szerezvén, meg nem büntette őket – azután pedig ügyelt rá, hogy több erőszakoskodás ne legyen”. E várbeli mozzanatról röviden Pecsevi Ibrahim is beszámol: „s mikor janicsár harcosaink zsákmányolás végett bementek, mind kifosztották őket”.

A következő napon a védők alighogy kivonultak a kapukon, kirabolták őket, majd „a törökök hétszáz embert vagdaltak darabokra”.

A hevenyészetten bedobált csontvázak a várat védő körülbelül 3400 fős sereg tagjai voltak, összesen heten fekédték itt, közülük talán hat lehetett katoná (a tömegsírban fekvő legfiatalabb illető 14-15 év körüli volt, ő talán inkább a várban ekkor még jelen lévő civilekhez tartozhatott). A várórséget ekkor az 1000 fős magyar kontingensen kívül tehát nyugati zsoldosok alkották, közülük

Vallon zsoldos Jacob van Gheyn 1608-as festményén

legtöbben németek és morvák, illetve olaszok voltak. A németalföldi vallonok száma bizonytalan, de Cogonara hadmérnök jelentéséből tudjuk, hogy a vár feladását már csak 40-en élték meg. Az írott források többsége egyetért abban, hogy a török bosszú és mészárlás áldozatai németek voltak, a szintén kortárs Illésházy István szerint azonban a vallonokat is legyilkolták. Láthattuk viszont, hogy még a legtajékozottabb híradások sem tudnak a falak között elkövetett túlkapásokról. Ezek áldozatai között tehát egyaránt lehettek németek és vallonok is.

A 2014-ben feltárt tömegsírban egy 23 év körüli férfi egykori „pénztárcájából” csillogó aranypénzek láttak napvilágot. Az aranydukátok nyitóverete 1532, záróverete 1589. Verési helyük szerint 1 holland, 4 erdélyi (3 Kolozsvár, 1 Nagyszeben), 2 felvidéki (Körmöcbánya), 1 osztrák (Bécs). (A sír közelében egyébként egy 1578. évi Báthori István lengyel király által veretett trojak is előkerült.) Az érmék alapján egykori tulajdonosa kilétét illetően tehát mindkét feltevés (német vagy vallon) lehetséges, csupán annyi bizonyos, hogy az illető zsoldos volt.

A tömegsírból az érmék mellett két, eredetileg fegyvert díszítő csontfaragvány is előkerült, az egyikén Lucretia, a másikon Judit nevével és alakjával.

Lucretia egy olyan történelmi (vagy mitikus?) személy, akinek legrégebbi említése több mint 2000 éves. Livius, a híres római historikus jegyezte le először, majd Ovidius, a nagyszerű költő (Krisztus születése körül) énekelte meg Lucretia életét, aki Kr. e. 510 körül halt meg. A lány (Shakespeare szavaival élve) „égi bája”, lelki erényei és hitvesi hűsége tökéletességet sugárzott. A történet szerint akkor Róma még királyság volt, s az utolsó zsarnok uralkodó, Sextus Tarquinius nemi vágyból erőszakkal meggyalázta Lucretiát. A nő ezután a férje és apja előtt elsrta a vele esett gaztettet, s másnap önkezével vetett véget életének. Halála közfelháborodást keltett Rómában, s ez vezetett a zsarnoki Tarquinius család elűzéséhez és a királyság megszüntetéséhez, majd a köztársaság kikiáltásához. Lucretiát Dante is megemléltette *Isteni Színjátékában*, de a történetet William Shakespeare tette újból Európa-szerte ismertté *Lucretia meggyalázása* című költeményével, amelyet éppen az egri ostrom előtt írt. A 16. században reneszánsz művészek sora festette meg Lucretia öngyilkosságát, köztük olyan mesterek, mint Dürer, Cranach és Tiziano. Az egri ábrázolás közvetlen és pontos előképe Lambert Lombard flamand mester metszete Id. Jan Collaert antwerpeni nyomtatán (1545–1580).

A másik faragványon szereplő Judit alakjával a Bibliában találkozunk. A szentéletű özvegy hazáját megostromolja az asszír hadsereg, ő pedig testi szépségét kihasználva elcsábítja az ellenség hadvezérét, Holofernészt, akit saját sátrában öl meg. E tetteivel megmenti Jeruzsálemet a pusztulástól.

A protestánsok körében a 16. században rendkívül népszerűek lettek a hasonlóan epikus bibliai históriák. Ezek moralizáló, tanító célzatú történetek, melyek tartalma aktualizálható mondanivalóval rendelkezett. Judit történetét Tinódi Sebestyén is megénekelte *Judith asszon históriája* című művében, melyet Török Bálint udvarában írt. A parabola lényege, hogy az istenfélő legyőzheti a hatalmi-fizikai túlerőt. A történet különösen a német lutheránusok körében volt nagyon kedvelt. Judit a középkortól kezdve festők és szobrászok gyakori témája, az egri ábrázolás minden bizonnyal Virgilius Solis nürnbergi német mester (1514–1562) egyik metszete alapján készült.

A két faragvány remekül mutatja tehát azt a kultúrkörzeget, ahonnan ezek a zsoldosok elindultak, hogy végül egy szülőföldjüktől oly távoli magyar vár földjében – meg lehetőségen méltatlan körülmények között – találják meg végső nyughelyüket.

Zay Orsolya

Kávé és dohányfüst

53

csészék és pipák a török korban

Eger 1596-ban került török kézre, és 91 évig az Oszmán Birodalom legészakibb városa volt. A térség kultúrája furcsa elegye volt az egykori Magyar Királyság, valamint az Oszmán Birodalom vegyes anatóliai és balkáni kultúrájának. Több olyan szokás is meghonosodott ekkor, mely ma már a mindennapjaink része, ilyen a kávézás és a dohányzás is. A hódoltság területén a fajansz- vagy porceláncsészék, illetve a -pipák a régészeti ásatások gyakori leletei.

Miből itták a „fekete levest”?

E magazin hasábjain már korábban szó volt róla, hogy miképp is kell „törökösen” fogyasztani a kávé (finomra őrölve és vízben felfőzve), de miből illett fogyasztani ezt

a török korban? A hódoltság korában is apróbb, 7–9 cm szájméretű, fületlen csészékből itták a fekete nedűt, Ezek zömmel kétféle anyagból készültek, melyek a gyártási helyüket is meghatározzák: kínai porcelánt és oszmán, valamint perzsa fajanszokat találunk a leletek között.

A „fekete leves” eredetileg a kávét jelentette, de a „hátra van még a feketeleves” kifejezés ma már egyértelműen negatív értelemben jelenik meg. A szájhagyomány több török kori főúrhoz (Török Bálint, Thököly Imre) is kapcsolja, akiket ebédmeghívásra elhívott egy-egy magas rangú török hivatalnok, így próbálva őket törbe csalni. Ám a kora újkorban egy vérrel sűrített leveses egytálételt jelentett, mely igen kedvelt volt a magyar nyelvű szakácskönyvek szerint a Magyar Királyság területén.

Porcelánokat (nemcsak csészéket, hanem tányérokat és más edényeket is) a 18. századig csak Kínában készítettek, mivel a gyártásukhoz kaolint – egy fajta jó minőségű fehér agyagot – használtak, amiről sokáig úgy gondolták, hogy csak Kínában lelhető fel. Nagyon kedvelt luxusterméknek számított, hiszen, ha fény felé tartjuk, a porcelánon átszűrődik a fény. Emellett teljesen vízzáró, tehát a bele töltött folyadék nem szivódik be. Ezen kívül több hiedelem is kapcsolódott a porcelánokhoz: az egyik legismertebb szerint, ha mérget töltenek a pohárba, akkor az elreped, ezzel megmentve a tulajdonosát az ármánytól. A porcelán három útvonalon jutott el Európába: a 15. század

legvégén a portugálok nyitotta kereskedelmi útvonalon, Kínából az Indiai-óceánon át Afrikát megkerülve ért Nyugat-Európába. A másik útvonalat a spanyolok birtokolták: a Csendes-óceánon keresztül Közép-Amerikába szállított árut az Altanti-óceánon át vitték a spanyol kikötőkbe.

A harmadik útvonal a szárazföldi Selyemút volt, amelyen az állatok két oldalára függesztett zsákokban ringatózva érkeztek meg a porcelántárgyak a Közel-Keletre, majd onnan az Oszmán Birodalom távoli vidékeire.

A spanyolok által felügyelt útvonal kiváló bizonyítéka, hogy a 16–17. századból származó közép-amerikai lelőhelyeken szép számmal akadnak a kutatók törött porcelán-cserepekre. Az őslakosok többnyire nem funkció szerint használták az edényeket, hanem a porcelán egyik jellegzetes tulajdonsága miatt: kagylósan törik, így az éles, félköríves tört széleket jól tudták eszközként használni, például bőr kikészítéshez.

A porcelán törékeny tárgy, így körültekintően becsomagolva érdemes szállítani manapság is. Évszázadokkal ezelőtt az edényeket nagyság és forma szerint egymásba rakták, majd leöntötték csirizzel. Ez megszáradva rögzítette az edényhalmokat, amiket zsákokba tettek. A célállomásra érkezve meleg vízzel letisztították a csirizet az edényekről.

Az utóbbi években az egi várban előkerült porcelán- és fajanszedényeket többféle természettudományos vizsgálatnak is alávetettük, így megtudtuk, hogy milyen alapanyagokból készültek az edények és az őket borítók mázak és festékek. Így többek között kiderült az is, hogy az edények kék színéért a kobalt-oxid tehető felelőssé, melyet többek között Perziában bányásznak. (Egerben eddig 1000 különböző edényhez tartozó porcelán- és fajansztöredéket sikerült azonosítani az elmúlt 100 év ásatásai során.)

A
kínai
porceláncsészék

alján gyakori a kínai írásjel.

Általában a készítő műhelyhez és az uralkodó császárhoz kapcsolódó információkat találunk itt, de olykor jókívánságok, kisebb feliratok is előfordulnak. A fajanszokat készítő perzsa és török mesterek nem tudták, hogy a porceláncsészék alján megjelenő jelek valójában írásjegyek, s mintaként értelmezték azokat, így a fajanszcészék alján is rendszeresen találunk különféle jeleket, mintákat.

A szultáni műhely mesterei fejlesztették ki az ún. „négyvirágos stílust”, mely nagy hatással volt a későbbi magyar motívumvilágra is. A korszakban egész Európában divat volt a gazdag virágábrázolás, ezért a török hatásra megjelenő tulipán gyorsan be tudott épülni a nyugati növényi motívumok közé. A tulipán a magyar ábrázolások között erős gyökeret vert, ma is alapmotívumnak számít a magyar mintakincsben.

Mivel a porcelán a készítőtechnika és a távolsági kereskedelem miatt igen drágának számított, így a perzsa, majd az oszmán mesterek elkezdtek gondolkodni azon, hogyan tudnának hasonló kerámiaedényeket előállítani. A fajansz mint gyűjtőfogalom már az ókorban megjelent, de sokféle kerámiatípust értünk alatta a mai napig. Az oszmán korban többnyire kvarc, tört üveg és jó minőségű fehér agyag keverékét használták, melyet bonyolult, sok napon át tartó eljárással alakítottak masszává. Ezt végül korongolták vagy formába nyomták, majd szárították, festették, mintázták és mázalták.

A török kori fajansztárgyak két nagy csoportba oszthatók: a kínai tárgyakat utánozók főként kék-fehér festésűek, a perzsa, majd az oszmán szultáni műhelyekben ezek mellett kialakult az élénk színű, virágos festésű fajanszok csoportja is. Egyes darabokat kívül egyszínűre festettek, melyek között megtaláljuk a kéket, de akadnak halványzöldes és sötétbarna példányok is.

A pipa füstje

A dohány, azaz a *Nicotiana tabacum* az Andok területén őshonos, az amerikai kontinens felfedezésekor már több ezer éve természetesen is. Az őslakosok nemcsak elszívták a meggyújtott leveleket, de el is rágták, a testükre kenték vagy épp megitták főzetét. Főként rituális elemként jelent meg a dohány felhasználása, mivel nagy mennyiségben fogyasztva pszichedelikus hatású, így beavatási rítusokhoz, harci előkészületek során, sőt sámánok és vallási vezetők az istennel való kapcsolatba lépésre is alkalmazták.

Európában már a 16. század elején megjelent, népszerűségét a francia királyi udvarból eredeztetik, állítólag Medici Katalin migránjére ajánlották először, mint gyógymódot.

Manapság már a cigaretta a legelterjedtebb fogyasztási formája, de a kora újkorban még leginkább pipából szívták a dohányt. A pipák ebben az időben még kerámiából készült tárgyak voltak, melyeket két csoportra oszthatunk: Nyugat Európában az úgynevezett „holland” típusú, fehér agyagból, formába nyomott fajták készültek, míg keleten, török hatásra jelentek meg a külön szárral ellátott pipák. A holland típusból Magyarországon alig került elő,

de a török típusból viszont rengeteg.

Míg a kávénál elmondhatjuk, hogy az oszmán uralom megszűnéséig főként a betelepülő török és balkáni lakosság fogyasztotta, addig a dohányt a magyar lakosság is előszeretettel használta: a régészeti leletek nagy száma mellett írott forrásaink bizonyítják, hogy a férfiak, főként katonák között terjedt gyorsan az új szokás.

A kor-szak egyik kedvelt irodalmi alkotása a *Magyar Simplicissimus*. A pikareszk regényben a főhős, Simplex kalandjait követhetjük végig, aki utazásai során eljut a Magyar Királyságba is, ahol Egerben fogságba kerül, és a börtönben úgy próbálnak meg rabtársaival egy kis jövedelemhez jutni, hogy az ablakokon beszűrődő fényben török öveket, korbácsokat és pipákat készítenek. Ez az egyik legérdekesebb utalás a pipák készítési módjára a korszakból.

A magyar cseréppipák nyilvánvalóan a török cseréppipák formai jegyeit viselik, a pipafej nyakához mindkét esetben fából készült szárat csatlakoztattak. Sajnos egyelőre nem ismerünk olyan lelőhelyet, ahol a növényi szár is fennmaradt volna, de a pipákat a cseréptest alapján különböző csoportokra bonthatjuk.

A pipák általában jól iszapolt agyagból készültek, színük szürke vagy vörös. A forma és díszítés alapján rendkívül változatosnak mondhatók, találunk köztük bepecsételt mintájúakat, különféle formába nyomott példányokat, melyek akár tulipánt vagy emberfejet is formázhatnak, de vannak polírozott és mázas darabok is. Jelentős részük az egyszerűbb, úgynevezett „közpipák” közé tartozik. Valószínűleg ez volt az olcsóbb árkategóriájú tömegtermék, melyhez a szegényebb katonák is hozzájuthattak.

A török kori pipák egy érdekes csoportja a mesterjegyes pipák köre. Itt a bepecsételt díszítések mellett a készítőre vagy annak műhelyére utaló „márkajelet” is láthatunk. Több olyan pecsétet is találtunk, ahol jól olvasható a készítő neve is, pl. a Mezid vagy az Ali, de több alkalommal értelmezhetetlenek a jelek. Ezekben az esetekben talán csak imitálni akarták a magas minőségű mesterjegyes darabokon látható bepecsételést.

A pipák csészéje és kéménye, melybe a dohányt tömték, igen kicsi a török korban. Ennek oka az lehetett, hogy a dohány drága árunak számított,

így egyszerre csak kis mennyiségben fogyasztották.

A pipakutatás azonban megemlíti azt a tényt is, hogy valószínűleg különféle tudatmódosító szereket is használhattak a dohány mellett vagy helyett, noha ezt a szultán és a vallási vezetők is tiltották.

Az egi leletek kapcsán elmondhatjuk, hogy kiemelkedő mennyiségű pipa került elő a vár és a város területéről: kb. 7000 db, melyből kb. 4000 darab török kori. Eger az egyik leggazdagabb vilajetközpontnak számított az írott források szerint, és ezt a tényt a tömegesen előforduló élvezeti cikkekhez kapcsolódó tárgy is jól mutatja.

Az elmúlt 10 évben egyre több fiatal török koros kutató figyelt föl a különleges tárgy csoportokra, akik nemcsak a hazai, hanem nemzetközi konferenciákon is bemutatták az egi leleteket. Emiatt járt Egerben 2020 októberében a L'Académie Internationale de la Pipe küldöttsége is, amely pipakutatással és dohányzástörténettel foglalkozik.

Mivel az egi vár régészeti feltárása és a leletek feldolgozása a mai napig nem zárult le, így sok lehetőséget tartogat még számunkra a kávéscsészék és a pipák világa.

MIT MUTAT A 3D FELMÉRÉS? AZ EGRI VÁR KUTATÁSA A RÉGÉSZET LEGMODERNEBB ESZKÖZEIVEL

58

Rácz Kristóf László

Milliméterpapír, rajztábla, ceruza, radír, vonalzó, mérőszalagok, függőön, szintező, színes ceruzakészlet. Ezek a műszaki rajz készítésének eszközei, de ezeket használjuk egy régészeti feltárás során a terepi rajzdokumentáció elkészítésénél is.

De vajon 2024-ben még mindig a valóságtól elrugaszkodott lenne, ha egy-egy ásatáson csak egy mobil méretű eszközt kapnánk elő a zsebünkéből, és azzal szkennelnénk be a feltárás során megfigyelt jelenségeket, amit végül egy program dolgozna fel nekünk, és még csak rajzolni sem kellene a helyszínen? Utánajárunk annak, hogy lehetséges-e ez, illetve, hogy hol tart jelenleg a legmodernebb technológiák felhasználása az egri vár kutatása kapcsán!

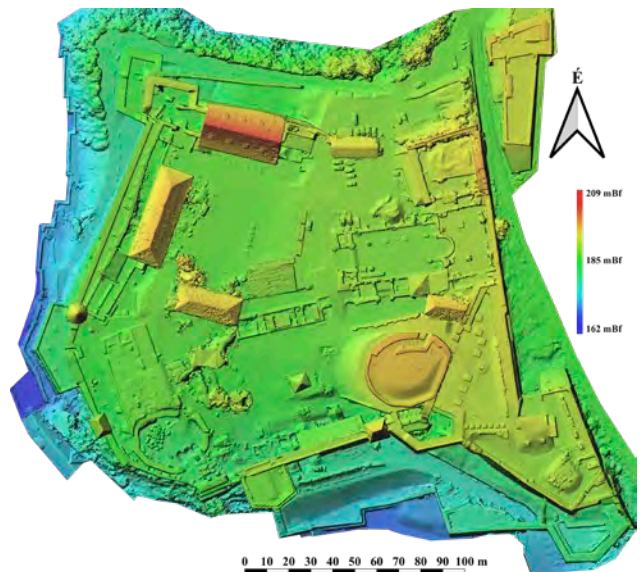
A Dobó István Vármúzeumban a 2014-es volt az első év, amikor Domboróczki László osztályvezetőnek köszönhetően a régészeti osztály megtette az első lépést a modern, digitális régészet felé. Akkoriban került sor az első légi fotózáshoz használt drón megvásárlására, majd beszerzésre került egy 2 dimenziós (2D) fotókból 3 dimenziós (3D) modelleket létrehozó szoftver is. Elsőként Ritz Henrik munkáival indultak el ekkoriban a régészek számára elérhetővé váló légi és földi ún. digitális fotogrammetriai felmérések.

2014-től kezdve tehát számtalan 3D felmérés készült Heves vármegye feltárásain, terepbejárásain és természetesen magában az egri várban is. A munkálatokba 2016-ban kapcsolódtam be, az azóta eltelt 8 év alatt közel 1000 földi, és légi digitális fotogrammetriai felmérést készítettem, egy részüket az egri várban.

2020. május 18-án drónos légi felmérést készítettem a vár teljes területéről. A délkeleti ágyúdombtól számított 65 méteres magasságban egy drón segítségével összesen 300 fotó készült, s mindez kiegészülve Tanyi Sándor föld-

Az egri vár ortofotója (készítette: Rácz Kristóf László)

Az egri vár digitális magasságmodellje (készítette: Rácz Kristóf László)

felszíni geodéziai méréseivel az egri vár térmodelljének elkészítéséhez vezetett. Ennek segítségével teljesen új képet alkothatunk a vár pontos térbeli elhelyezkedéséről és jelenlegi állapotáról.

Az egyik földi fotogrammetriai felmérést az egri várban 2020. július 9-én a Varkoch-kapubástya farkasveremről végeztem, Buzás Gergely régész-művészettörténész ásatásán. Ebben segítségemre volt Rákóczi Gergely régész is, amíg a szükséges kiegészítő fotósorozatokat elkészítettem. A helyszín adottságai miatt a fényképezőgéppel 4007 db

A
tér-
modell alapve-
tően a valóság digitális

leképzése. A térmodellekből külön-
böző megjelenítési formákat lehet exportálni

(kinyerni): ortofotó, digitális magasságmodell, színfokozatos domborzatábrázolás, metszetenézetek, szintvonalak, lejtőszögek. Ezeket akár a digitalizált alaprajzok (felszínrajzok) dokumentációs PDF-fájljainak rétegeiben is el lehet helyezni, ki-be kapcsolható módon, jelentősen növelve az értelmezés lehetőségét. Az ortofotó egy ortogonális (azaz merőleges), a térképi rendszerbe transzformált, mérésre alkalmas (fény)kép. [A Föld görbülete miatt a felülnézeti/légi fotók valamelyest torzítanak, mérésre ezért nem alkalmasak, ezért van szükség az ortofotókra – a szerk.] A régészetben dokumentációs térképek, illetve digitális alaprajzok (felszínrajzok) készítéséhez használjuk ezeket.

A digitális fotogrammetriai felmérés során digitális képeket értékelünk ki számítástechnikai eszközök segítségével. A kiértékelés a perspektivikus leképezéssel készített felvételek közötti sztereoszkópián alapul. A sztereoszkópia lényege, hogy az egyes objektumok a különböző szögekből készített képeken másképp képeződnek le. Ezek mérésével viszont kiszámolhatók a térbeli koordináták, ezzel egyfajta sűrű 3D pontfelhőt, térmodellt létrehozva. Legegyszerűbben úgy lehet elképzelni a folyamatot, mint az emberi szempárt, ami képes arra, hogy a térben mélységet érzékeljen. A térmodellek készítése pedig azért (is) fontos, mert a feltárások során nem mindig van mód az objektumok/területek megóvására, így roncsolás vagy akár teljes megsemmisülés is történhet, a térmodellek segítségével viszont digitálisan megőrizhetjük az egykori térszerkezeteket, amiket utólag akár újra is lehet alkotni pl. 3D nyomtatással.

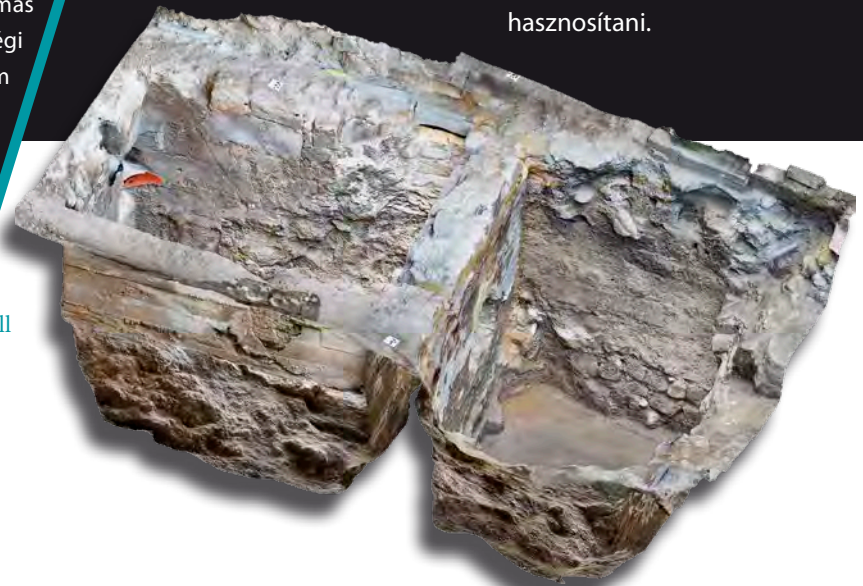
szült, további geodéziai mérések, majd feldolgozás után pedig egy roppant részletgazdag térmodellt kaptunk. Ennek és az építmény további ortogonális metszetené-

zeteinek segítségével egy modern rekonstrukciós terv készülhetett el a farkasveremről és a felvonóhidás kapu működéséről is.

De e módszereket nem csupán nagy léptékek között lehet és érdemes használni.

Apróbb műtárgyak, szobrok vagy akár faragott kövek is tárgyát képezhetik a hasonló vizsgálatoknak. Így került sor a Dobó István Vármúzeum egyik szobrának (Mária alakjának, a Vizitáció szoborcsoportból) a felmérésére.

A faragott, festett keményfa szobor elkészült térmodellje lehetőséget nyújt akár arra is, hogy az eredeti szobrot 3D-ben 1:1 méretarányban egy arra alkalmas nyomtatóval reprodukáljuk. Ez egy gyors és pontos módszer lehet olyan műtárgymásolatok készítéséhez, amiket kiállításoktól kezdve a múzeum-pedagógián át sokféle módon lehet hasznosítani.

Egri vár, Varkoch-kapubástya, farkasverem 3D modell (készítette: Rác Kristóf László)

Egri vár AR, kiterjesztett valóság 3D modell QR-kód (AR programozás: Bezdán János) Olvassa be okostelefonjával, tabletjével a QR-kódot (kamerával, vagy böngészőben), majd kövesse az utasításokat a megnyitott weboldalon, engedélyezze a kamera-hozzáférést amikor kéri, utána a kamera élőképpel pásztázza végig lassan 20–25 cm magasságból a cikkben szereplő összes képet, egyszer csak az egyikén megjelenik az egri vár AR 3D modellje. A 3D modell mozdulatlanul fog állni a kiterjesztett valóságban, önnek kell a telefont/tabletet körülötte mozgatni. Ha közelít hozzá, úgy lesz nagyobb. (Ha nem működik, ne adja fel, használjon másik böngészőt, esetleg újabb eszközt!)

Az egri vár, Varkoch-kapubástya, farkasverem online 3D modelljének QR-kódja

A Mária-szobor online 3D modelljének QR-kódja

Az egri vár védelme, 1552 című dombormű LIDAR-os tablettel készített 3D modellje (készítette: Rácz Kristóf László)

Erősen kopott vésetek, faragások (akár érmék) esetében sűrű szintvonalakkal (0,1–0,5 mm-es közzel) kirajzolódnak a szemmel már nem látható részletek is.

A fent említett 3D felmérések olyan nagy pontosságú és megfelelő felbontású végeredményt adnak, hogy a terepi kézi rajzoláshoz képest a térmodellből készült ún. ortofotót, illetve a többi ortogonális megjelenítést akár milliméteres pontossággal is át lehet rajzolni a számítógépen digitálisan (ez a vektorizálás).

2024-ben már kilencedik éve lesz, hogy ezt a megoldást a Vármúzeum is elkezdte használni, elsődlegesen sírok, falszövegek, összetett és nagy kiterjedésű jelenségek terepi kézi alap- és metszetrajzainak kiváltására. Így a helyszíneken ma már csupán geodéziai mérések és vázlatrajzok, skiccek készülnek az utólagos digitalizáláshoz, így gyorsítva meg jelentősen a terepi munkavégzést.

De vajon van még hova fejlődni ezen a téren? A válasz határozottan igen! A drónon és a fényképezőgépen túl ugyanis ma már léteznek olyan további kézi eszközök is, amikkel kisebb területeken gazdaságosan, mindenki számára elérhető formában lehet egyből térmodellt készíteni, amiből azután nagy pontosságú és megfelelő felbontású 3D modelleket is létre lehet hozni.

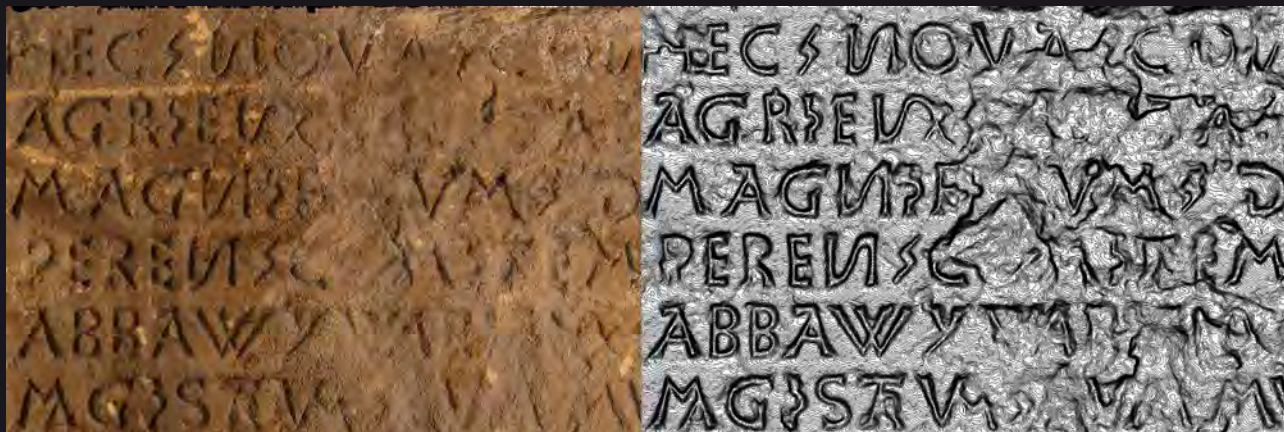
2022-ben volt alkalmam az egyik feltáráson kipróbálni egy ún. LIDAR szkenneres iPad Prót, ami fotogrammetriai feldolgozást is használ a megfelelő szoftverrel. Ennek segítségével percek alatt lehetett létrehozni lokális koordinátarendszerű térmodellt. Jó pontosságú mérés végezhető rajta, így segítheti a terepi dokumentálást. Ugyanakkor a készülék esetében a 3D pont-

felhő sűrűsége és felbontása még nem éri el a kívánt szintet,

azonban így is nagy segítséget jelenthet a régészeknek.

De léteznek más, hasonló eszközök is. Folyamatosan fejlesztik őket, szerencsés esetben legfeljebb 2-3 éven belül elterjedhetnek az egyszerű, tablet formátumú LIDAR-os mérőműszerek, s ezekkel már kint, a terepen

A Mária-szobor 3D modelljének létrehozási lépései. Balról jobbra: pontfelhőből készült poligonháló; színlárdtestmodell; texturált modell

A Perényi Péter által elrendelt építkezésekről megemlékező homokkőből faragott kőlap 3D modellje (részlet). Baloldalt: ortofotó, jobboldalt: szintvonalas megjelenítés, 0,5 mm-es szintvonalközökkel

fogunk tudni akár azonnal létrehozni megfelelő minőségű 3D felméréseket, kiváltva az utólagos feldolgozást, de ezen kívül akár a teljes terepi papír alapú dokumentálást, így a rajzokat, naplókat, objektumleíró lapokat is.

A cikkünk elején felvetett lehetőség, amely egy kompakt, mobil eszköz felhasználását vizionálja a hosszadalmas és körülményes terepi dokumentáció kiváltására, már a legkevesbé sem a jövő zenéje, akár már néhány éven belül megvalósulhat ez a korábban elképzelhetetlennek tartott technikai ugrás. Egy bizonyos, ha ez bekövetkezik: az egri vár további kutatása esetében ezt mi magunk is használni fogjuk!

A kiterjesztett valóság, az AR felfedezése egy vártábor alkalmával (fotó: Dobó István Vármúzeum)

[További részletekért keresse fel a szerző honlapját: <https://rkl.hu>]

A vektorizálás során nem pixelekkkel, hanem matematikai képletekkel, geometriai alakzatokkal – pontok, négyzetek, görbék, egyenesek – rajzoljuk meg a képet, ami így szabadon, minőségromlás nélkül átméretezhető.

Az egri várban minden évben sikerül az érdeklődőkkel megismertetnem a 3D felmérések fontosságát többnyire a Régészet Napja, a Múzeumok Éjszakája rendezvények alkalmával vagy épp a vártáborok során. Eddig több száz vártáborozó gyerek találkozott játékos formában az AR (kiterjesztett valóság) használatával és tableten keresztül az egri vár 3D modelljével. A VR (virtuális valóság) vagy az AR szemüveggel a régész újra körbejárhatja a feltárasokat, műtárgyakat, ezek segítségével több információt lehet megőrizni, mint egy egyszerű fotóval vagy rajzzal. Tavaly első alkalommal a vártáborozó gyerekek már 3D szkennelést is végeztek a már említett LIDAR-os tablet segítségével. A meglepődés az arcukon őszinte volt, amikor megtudták, mit fognak kipróbálni. A jövőben talán ki is nyomtathatják majd helyben, és akár haza is vihetik magukkal a saját munkájukat.

Dobó István vörös márványból készült síremlékének LIDAR-os tablettel készített 3D modellje (készítette: Rácz Kristóf László)

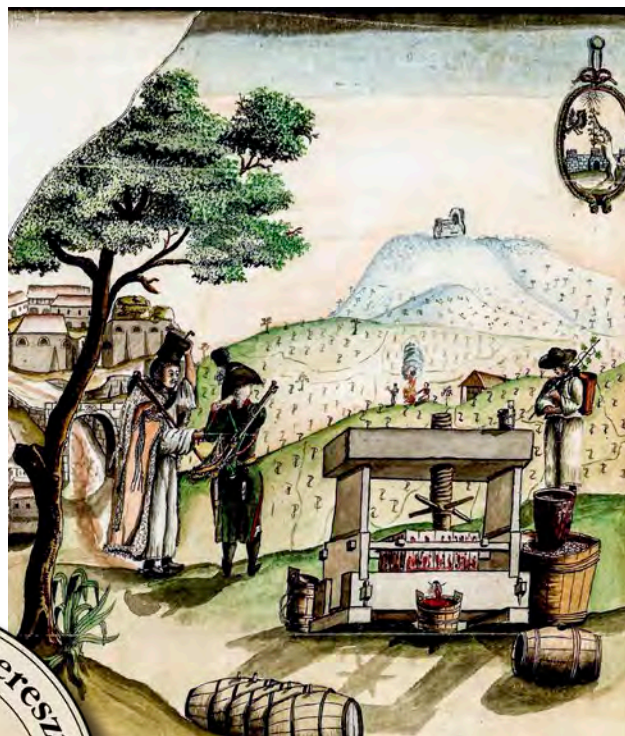

Rákóczi Gergely – Valasek Enikő

Közösségi összefogással tárulnak fel a remetekápolna titkai

62

„...az elmúlt évek során Püspöki Városunk hívő keresztény lakosai között is azt tapasztaltuk, hogy, valamiféle megkülönböztetett buzgósággal viselkednek azon kápolna iránt, amely üdvösségünk címerének, a Szent Koronának a tiszteletére áll a szomszéd Eged nevű hegyen” – írja Barkóczy Ferenc egri püspök 1752. május 10-én kelt levelében. Talán az általa említett közösségi szándék éled fel napjainkban is, mivel ahogyan a múltban, úgy a jelenben is „az omladozásnak induló kápolna” megújítása a célunk. A levél kelte óta eltelt mintegy 270 év alatt ugyan az említett templom falai leomlottak, sőt, még létezése is feledésbe merült egy időre, de hála a püspök által is említett „buzgóságnak”, azaz a közösségi összefogásnak, a kápolna immár újra láttatja magát, s egyre több rejtett kincse kerül ismét napvilágra.

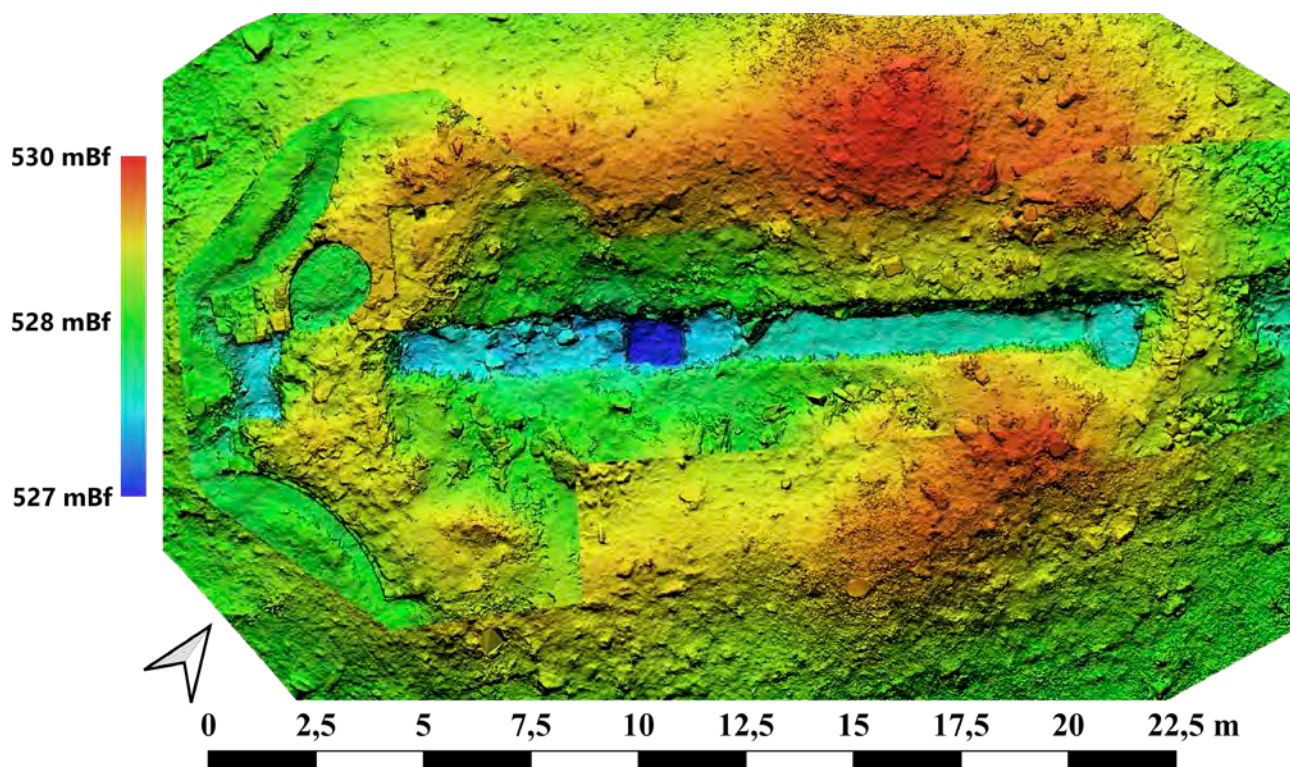

A Nagy-Eged hegyi Szent Kereszt-kápolna kutatócsoport logója

Eger város bel- és külterületének térképén látható templom az Eged-hegy tetején (Vicentius Neuwirth, 1800, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, jelzete S 12 – Div. XVII. – No. 11.)

A remetekápolna feltárása (fotó: Ráczi Kristóf László)

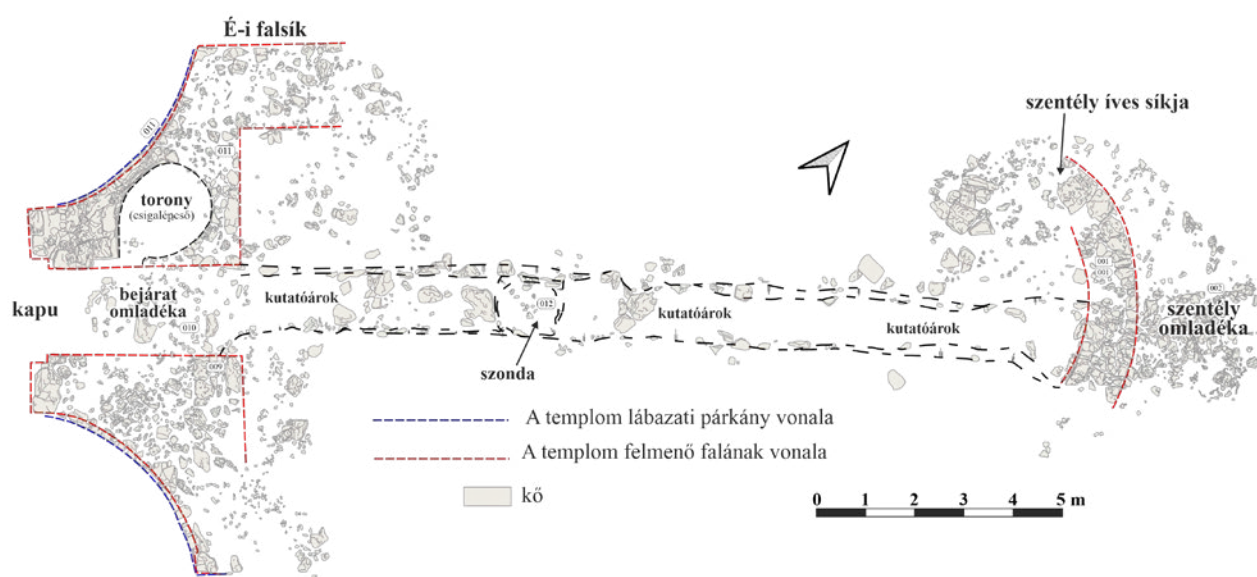

A kápolna felülnézeti digitális magasságmodellje (felmérés: Rác Kristóf László)

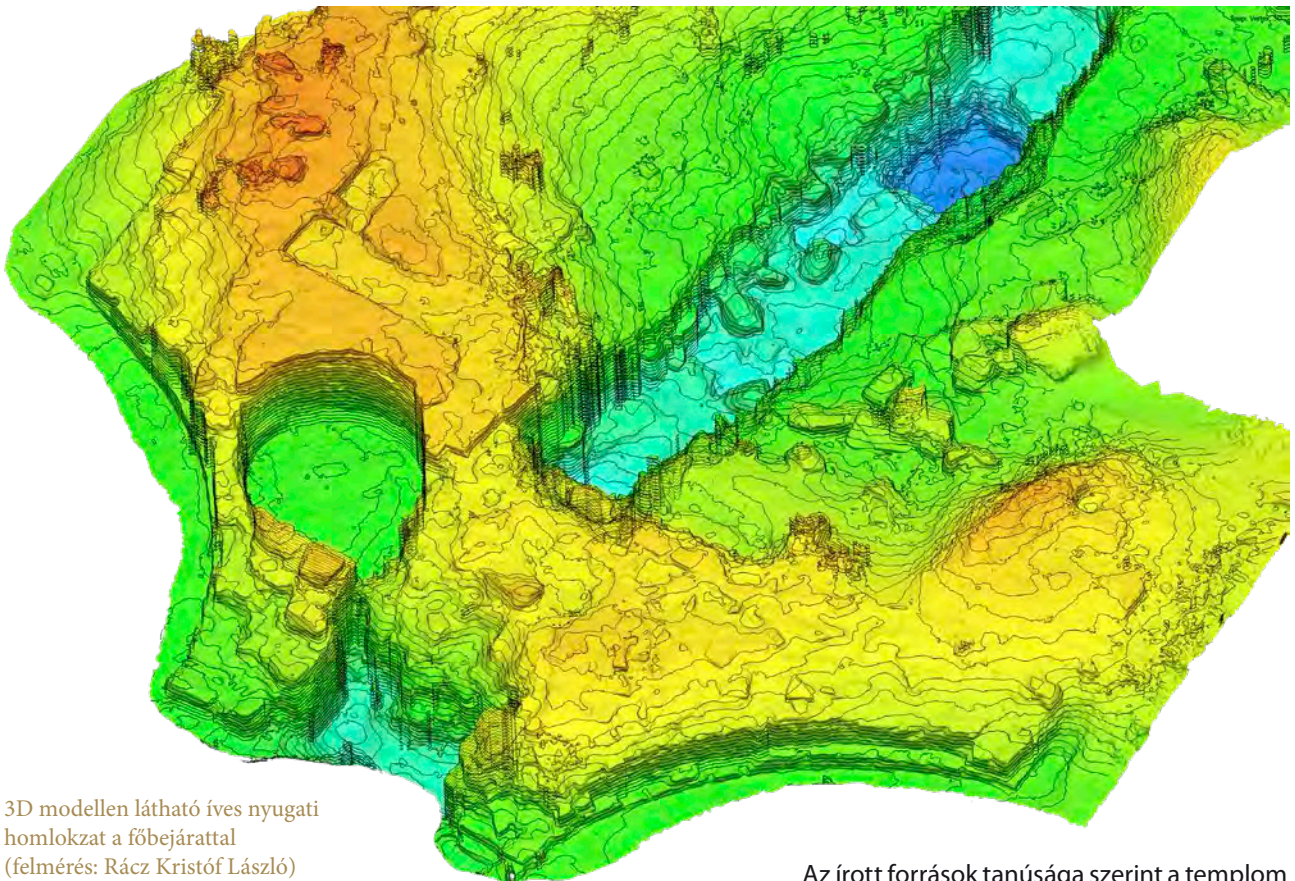
A közösségi régészeti kutatás napjainkban egyre nagyobb teret hódít hazánkban. Gyakran olvashatunk olyan sikeres, eredményes régészeti projektekről, melyekben a szakemberek mellett nagy szerepet vállal a civil közösség is. A Dobó István Vármúzeum régészeti osztálya 2019-ben indult el ezen az úton, azóta segítik a régészek munkáját lelkes önkéntesek. Az egedi kápolna újrafelfedezése is valójában ezeknek a civileknek az érdeme. 2020-ban Havasi Norbert, a Kaptárkö Természetvédelmi és Kulturális

Egyesület elnöke a Nagy-Eged hegyi tanösvény túraútvonalának kitűzéséhez kapcsolódóan levéltári kutatásokat végzett, s ő volt az, aki a helyszínen azonosította a kápolna máig látható romjait.

De mit is tudunk erről a kápolnáról? A lelőhely a Bükk központi részétől délnyugatra emelkedő, 537 méter tengerszint feletti magasságú Nagy-Eged hegy Eger felé néző platóján található. A hegy a 15. századtól kezdődően a püspöki város egyik legfontosabb szőlőtermő területe

A feltárt templom alaprajza 3D felmérés alapján (felmérés: Rác Kristóf László, rajz: Bakos Réka)

3D modellen látható íves nyugati homlokzat a főbejárattal (felmérés: Rácz Kristóf László)

volt, de az írott források a középkorban még nem említenek itt kőépületet. A templomra vonatkozó első adatok a 18. századból származnak. A fent említett, 1752-ben kelt levélben azonban már egy *omladozásnak induló* kápolnáról olvashatunk, ami arra enged következtetni, hogy azt jóval korábban – Eger visszafoglalása után, de még 1752 előtt –, tehát valamikor a 17. század végén, a 18. század elején alapították. Felszentelésére 1753. május 3-án került sor Barkóczy Ferenc püspök által, s ezt követően minden év május 3-án (a Szent Kereszt feltalálása ünnepén), illetve szeptember 14-én (a Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén) szentmisével egybekötött körmenetet és búcsút tartottak itt. A kápolna szakrális jelenségével és búcsújáró jellegével köthető össze a fémkeresős kutatások során itt előkerült 18. századi kegyermék és kereszték is.

I. Lipót 1766. évi ezüstkrajcárja a bécsi verdéből (fotó: Szinok Gábor)

A hegy területe a visszafoglaló háborúk során vált kulcsfontosságú hadszínterré. 1687-ben a keresztény seregek megkezdtek az 1596 óta török uralom alatt álló egri vár körülzárását, amely során számos ostromtábort építettek a város körüli területeken. Egy ilyen erőd meglétére utalnak a fémdetektoros kutatás során előkerült 17. századi pénzermék, ólomgolyók és bronz kézigránátok töredékei is.

Az írott források tanúsága szerint a templom mellett egy hajlékban (azaz remetelakban) remeték is éltek. Kettőjüknek a nevét is ismerjük: egy 1766-ban kelt boszorkányperes iratban Fráter György remete neve fordul elő, s egy ugyan ezen év októberében kelt levélből pedig tudjuk, hogy Georgius Barbaris, az Eged hegyén hét éve lakó társa a szolgálatából távozni kényszerült.

Az utolsó feljegyzett búcsút itt 1768. szeptember 14-én tartották. Egy írott forrás 1770-ben még vakolatlan templomként hivatkozik rá, egy 1780. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint viszont a templom berendezési tárgyait elszállították, s az 1776-ban építeni kezdett egri Fájdalmas Szűz- (Hatvani) temetőkápolnában írták össze azokat. Mindezekből kiindulva az épület elhagyása az 1770–1780-as évek közé tehető, amit alátámaszt az is, hogy II. József 1782. évi rendelete országszerte betiltotta a remeteségek működését.

Az épület régészeti kutatása a bejelentést követően 2020 februárjában egy helyszíni szemlével kezdődött. A lelőhely vizsgálata a következő években a helyszín és környezete műszeres lelet-felderítésével folytatódott, melyet szisztematikusan, minden év őszén és tavaszán végeztünk el. Már a fémdetektoros kutatás is remek közösségi élménnyé nőtte ki magát: számos önkéntes vett részt rajta, akik jó hangulat kíséretében segítettek a gazos, benőtt terület kitisztítását. E munkák során számos, több korszakból származó (az őskortól az újkorig datálható) lelet került elő, de a legnagyobb mennyiségben a 18. századra keltezhető leletanyagot sikerült begyűjteni.

A terület vizsgálata 2023-ban is folytatódott, először a lelőhely tágabb környezetének LIDAR (lézér alapú távérzékeléses) felmérése történt meg 2023 márciusában, a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézetnek köszönhetően. Ezt követően pedig egy újabb fémdetektoros kutatással egybekötve önkéntesek segítségével elvégeztük a feltárandó terület ásatásra való előkészítését is.

A tervásatásra 2023. május 22. és 31. között került sor Rákóczi Gergely régész vezetésével. A feltárás a Kaptárkő Egyesület és az Egererdő Zrt. támogatásával, önkéntesek segítségével valósult meg. Az épület nyugat-keleti hossz tengelyében egy 25 méter hosszú kutatóárkot nyitottunk, melyből nagy mennyiségű beomlott kőanyagot távolítottunk el.

Részlet az 1766-ban kelt boszorkányper vádiratából:
A vádlott, „az Eged hegyen elfogott férfi ruházatban lappangó Kelemen Katalin önkéntes vallomástételében” elmondja, hogy boszorkányság vádja okán lakhelyét elhagyta, s „egy ostorosi Juhász Emberrel, aki Misére való pénzt vitt az Egedre, fell mentem én is a Remetékhez”. Ezután a remetéknél teljesített szolgálatot: „az üdötül fogvást mindéig nálok voltam s nékiek főztem, motskos edényeket fell mosogattam és Szamárkájok körül jártam”.

Az itt élő remeték levélben kérvényezték a városi bírótól az újonnan elkezdett kápolna építésének előmozdítását: „...az Úr Isten dicsőségére; az mi és Nemes Eger Városbélieknek Lelkek örömeire Dicsőséges Szent Kereszt föl magasztalása tiszteletire újonnan elkezdett Kápolnánknak építése előmozdítására méltóztatik az Úr, Bíró Uram két talicskát, egyet kő alá, másikat fővény alá alkalmaztasakat adattatni (...) Egyed Hegyin Lakozó Remeték”.

A detektoros kutatás során előkerült 18. századi fémleletek többségét az épület szerkezetéhez köthető elemek alkotják: vasszegek, téglák, ajtózsánér. Emellett előkerültek a kápolna és környezete használatával kapcsolatos tárgyak is: könyvsarokveretek, kereszték és kegyérmék, kerámia- és üvegedények töredékei, vasból készült kulcsok, valamint 17–19. századi ezüstérmék.

A kápolna szentélyében nagy mennyiségű téglatormelék halmozódott fel, ami annak téglalobozatára utal. Az A – C jelzetű bélyeges téglák a téglagyártót is felfedik előttünk: *Capitulum Agriense*, azaz az egri káptalan tégláégetője, amely az 1730-as évektől működött. A feltárt csigalépcsős torony falában is ugyanezen tégláégető C-VA bélyeges téglája volt beépítve.

Ezt követte a templomfalak feltárása, amely nem várt eredményeket hozott. A kutatóárok keleti végében sikerült feltárni a templom íves szentélyének mintegy 112 cm széles és 155 cm magasan álló falszakaszát is. A szentélybelső egy részén előkerült a fal fehér mészszemcsés vakolata is. A kutatóárok nyugati végében pedig egy még meglepőbb felfedezésre került sor: sikerült azonosítani a templom nyugati főbejáratának 165 cm magas falait. A bejárat felett egykor templomtorony állt, amelynek meglétéről a kaput eltorlaszoló nagy mennyiségű kőomladék is tanúskodott. Az épület falazata agyagba rakott mészkőből készült, de a kapunál megfigyelhetők téglából épített javítások is.

A feltárás során megmutatkozott a kápolna lábazati párkánnyal rendelkező nyugati homlokzatának íves (homorú) kialakítása is. A bejárat északi falsíkjánál omladékkal feltöltődött csigalépcsős torony látott napvilágot. Az ásatás során megismert épület alaprajza és tekintélyes, mintegy 22,5 méteres hossza jócskán meghaladja a klasszikus értelemben vett (fogadalmi, szőlőhegyi vagy temető-) kápolnák dimenzióit, inkább egy falusi és még inkább mezővárosi építészetben előforduló nagy méretű templomtípust idéznek elénk.

Az épület többéves közösségi kutatása 2022-ben a Nagy-Eged hegyi Szent Kereszt-kápolna kutatócsoport létrehozását eredményezte, melybe minden, a kápolna kutatása iránt érdeklődő

Páduai Szent Antalt ábrázoló bronz kegyérem (fotó: Valasek Enikő)

umban egy időszak kiállítás nyílt *Kápolna – Kutatás – Közösség* címmel. A látlat célja a kápolna történetének, környezetének, művészettörténeti, régészeti és közösségi kutatásának bemutatása volt.

A kutatómunka tovább folytatódik 2024-ben is, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával a tervásatás második ütemében az épület teljes felületű feltárása a cél. A továbbiakban is számítunk eddigi támogatóink, s akár leendő önkénteseink közreműködésére is.

A tavalyi évhez hasonlóan önkénteseink akár idén is eltölthetnek egy-két nyugodt éjszakát akár sátrazva is

önkéntes bármikor beléphet. A csoport tagjai a Kaptárkő Egyesület, az Egri Közösségi Alapítvány és a Dobó István Vármúzeum támogatásával a Múzeumok Éjszakáján, 2022. június 25-én rendhagyó előadásokkal és a romokhoz vezetett túrákkal jelentkeztek. A következő évben, közvetlenül a tervásatást követően, 2023.

június 2-án a Vármúzeum-

Aranyozott fa ereklyetartó a kápolna egykori berendezései közül (fotó: Nemes Róbert)

Immaculata-kereszt a szeplőtelenül fogantatott boldogságos Szűz Mária ábrázolásával (fotó: Szinok Gábor)

a hegyen, a kápolna szomszédságában, hiszen egy nagyon különleges vonzerjű helyszínről van szó. Ezt már maga Barkóczy Ferenc püspök is felismerte, 1755. május 7-én ugyanis „e napon kíséretével mozsarak durrogása és trombiták harsonája közben az Egedhegy tetejére vonult fel, hol előkészített sátrakban üdült

három egymásután következő napon”. A hegytető – s talán maga a kápolnarom – kisugárzását Szmrecsányi Miklós pedig eképp írja le: „Valóban ha Barkóczy (...) nagy benyomásokkal felérő lelki élményekre vágyott, (...) az akkori Egerben és a környékén csak a szabad nagy természetben kereshetett ahhoz foghatót, fent a magasban, az Eged tetején, ahol a remetelak mellett kis templomot épített, s ahonnan elragadó a kilátás a Mátra csoportjára, a Bükkhegység rengetegére és a nagy Alföldre, a tágra nyílt égnek minden emberi múnél felségesebb végtelen boltozata alatt.”

A templom régészeti kutatásával párhuzamosan annak berendezési tárgyaira fókuszáló művészettörténeti kutatás is zajlik. Nemesné dr. Kis Tímea művészettörténész azonosította azokat az 1780. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben is említett műtárgyakat, amelyeket az Eged hegyi kápolnából az egri Fájdalmas Szűz- (Hatvani) temetőkápolnába szállítottak át. Így került elő a kápolna eredeti főoltárképe és egy aranyozott fa ereklyetartó.

A kutatócsoport tagjai a Nagy-Eged hegyi múzeum megnyitóján (2022. június 25., fotó: Nemes Róbert)

Sárközy Miklós

SALAMON TRÓNJA IRÁNBAN

A zoroasztriánus tűztemplomtól a mongol palotáig

Irán egyik legfontosabb régészeti helyszíne az ország északnyugati részén fekszik, közel az iraki–iráni–török hármashatárhoz. A helyet ma Takht-e Szoleimánnak, magyarul „Salamon trónjának” hívják, amely a bibliai Salamon király nevének muszlim variánsáról kapta a nevét. Takht-e Szoleimán Irán Nyugat-Azerbajdzsán tartományának déli peremén fekszik, a modern Takáb városától mintegy harminc kilométerre északkeletre, a tengerszint felett mintegy 2200 méterrel. A települést több mint háromezer méter magas, az év jelentős részében hófödte hegycsúcsok ölelik.

Ádur Gusnaszp és Csécsaszt

A korábbi szakirodalomban elterjedt nézet, miszerint az antik forrásokban emlegetett Ganzak valójában Takht-e Szoleimán ókori (óperzsa, hellenisztikus és pártus kori) neve lenne, mára megdőlni látszik, és Ganzakot ma már inkább az Orumie (Urmia-tó) környékére lokalizálja a kutatás.

Mai ismereteink szerint Takht-e Szoleimán legrégebbi régészeti leletei az óperzsa korból származnak, ám a település jelentősége csak a késő antikvitásban ívelt fel. Takht-e Szoleimánnak két elnevezése is ismert a szászánida és posztszásánida kori zoroasztriánus forrásokból (egyébként konkrétan Takht-e Szoleimánból semmilyen felirat vagy levéltár nem maradt ránk, kizárólag pénzérmék és szászánida bullák, amelyek nem régebbiek a Kr. u. 5. századnál): Ádur Gusnaszp (Gusnaszp Tűz) és Csécsaszt.

67

Takht-e Szoleimán környezetét több földtörténeti időszakban is jelentős és folytonos földrengések, vulkáni működés jellemezte. Eme aktivitás hírnemőjeként a geológiai formációkon túl geotermikus meleg vízű források is megtalálhatók itt. Takht-e Szoleimán 21 fokos forrásvízének magas kalcium-hidrogén-karbonát tartalma van. A tó szélén a víz mésztartalma az elmúlt évezredekben fokozatosan lerakódott, és mintegy hatvan méter magas dombot hozott létre. Az évszázadok során a tó peremén kialakított több vízelvezető csatorna révén mára a mészkő domb fala már nem emelkedik tovább.

Az előbbi valójában a szászánida korban oly fontosá vált itteni tűzszentély elnevezése volt, amely egy személynevből ered. A jeles brit orientalista, Mary Boyce szerint a Gusnaszp 'mén'-t jelent középperzsául, és az itteni szentély alapítását legkésőbb a párthus korra (Kr. e. 3. – Kr. u. 3. század) datálta, bár erre vonatkozóan semmilyen bizonyítékot nem tett közzé. A bizonyítékok hiánya ellenére persze a párthus kori alapítás nem zárható ki, hiszen Schippmann *Die iranischen Feuerheiligtümer* című monográfiája óta tudjuk, hogy a párthus periódusban alapították a ma azonosított iráni zoroasztriánus szentélyek, templomok túlnyomó többségét is. Ezzel együtt azonban a Gusnaszp Tűz jelentősége a szászánida korban (Kr. u. 3–7. század) nőtt meg jelentősen, amikor is a szászánida világi arisztokrácia és a szászánida hadsereg legfontosabb tűzszentélyévé emelkedett.

A hierarchikus zoroasztriánus társadalomszemlélet jegyében korábban három nagy szentély jött létre az zoroasztriánusok szent könyvéből, az *Avesztá*ból származó hármas társadalmi tagozódás (papság – harcosok – köznép) ideájának jegyében. A másik két szentély közül a papságé Fárszban (talán Isztakhrban) épült meg (ez volt az Ádur Farnbag), a köznépé pedig valahol Északkelet-Iránban, a párthus területeken lehetett (ennek neve Ádur Burzén Mihr volt).

E párthus korban létrejött szentélyek nevei eredetileg zoroasztriánus papok személynevei lehettek, az Ádur Gusnaszp esetében azonban van egy további legendás magyarázat is a szentély nevére: ez pedig a Csaécsasz-

ta-tó története. A Csaécsaszta eredetileg az *Avesztá*ban szereplő tó neve, amely ezáltal a történeti Kelet-Iránba, talán a mai Afganisztánba, azaz az *Aveszta* születési helyére lokalizálható. Az *Aveszta* szerint Kai Khuszraw legendás avesztai király a Csaécsaszta-tó partján mutatott be áldozatot Anáhitának, a vizek istennőjének, a turániak királya, Afrásziáb ellen vívott harca előtt. Anáhita teljesítette Kai Khuszraw kívánságát, aki végül legyőzte és megölte Afrásziábot a Csaécsaszta-tónál. Ugyanennél a tónál Kai Khuszraw a csatát követően lerombolt egy bálványtemplomot, és az *Aveszta* szerint a helyére megalapította Ádur Gusnaszp szentélyét. A történet szerint ugyanis az addig szabadon vándorló Ádur Gusnaszp tüze belekapaszkodott Kai Khuszraw ménjének sörényébe, majd ragyogásával elpusztította a tó partján álló bálványtemplomot, és addig nem engedte el Kai Khuszraw ménjének sörényét, amíg a király ugyanott nem alapított neki méltó tűzszentélyt. Innen származna a helyszín nevének 'mén' jelentése is. Mindez azért érdekes, mert egyes, a szászánida korszakot követően feljegyzett forrásunk Csécsaszt vagy Csészt néven említi Takht-e Szoleimánt, és a később elterjedt arab Síz elnevezés is vélhetően ezen névből származik. Mindez azt sugallja, hogy az avesztai, eredetileg kelet-iráni Csaécsaszta-Csécsaszt-Csészt tó elnevezését vélhetően a szászánida periódusban kezdték el alkalmazni egy nyugat-iráni helyszínrre, és a választás a mai Takht-e Szoleimánra esett. Ez nem meglepő, mivel a szászánidák magukat az avesztai hagyományok hiteles őrzőinek tekintették,

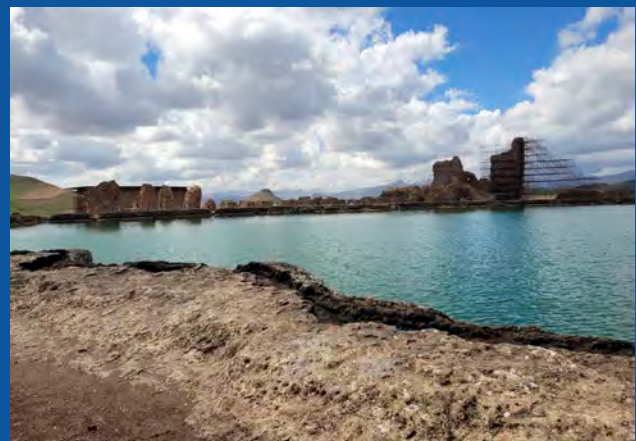
és a szászánidák helyezték át a vallásalapító Zarathustra/Zoroaszter születési helyét is a mai Irán nyugati részébe. A történetben szereplő Csaécsasztá-tó Nyugat-Iránba „költöztetése” szintén azt a szászánida törekvést tükrözi, hogy a régi avesztai hagyományok helyszíneit a szászánida területekre, elsősorban a dinasztia magterületeihez közelebbi vidékekre telepítsék át. Ezt a sikeres törekvést tükrözi, hogy a posztszászánida *Wizídagihá í Záduszpram* című középperzsa szöveg szerint Zarathustra/Zoroaszter szülőhelye egyenesen a Csécsaszt-tó közelében volt.

A szászánida Csécsaszttól a mongol Szuqurluqig és a szafavida Takht-e Szoleimánig

Ádur Gusnaszp tehát a szászánida korban vált jelentős tűzszentéllyé, a világi arisztokrácia és személyesen a szászánida királyi család által is látogatott monumentális szentélyé. Ezen belül is a Kr. u. 5. századból származnak a legkorábbi pénzérméink Takht-e Szoleimánból. A késő szászánida periódusban, I. Kawád (ur. 488–531) és I. Khuszraw (ur. 531–579) időszakában nagyszabású építkezések zajlottak Takht-e Szoleimánban, amikor is kőből készült templomok váltották fel a korábban napon szárított téglából emelt épületeket.

A szászánida kori nagy épületek zömét habarccsal megkötött terméskövekből emelték az 5–6. században, mindez pedig igen masszív és időtálló építményeket eredményezett. A szászánida kori települést egy észak–déli tájolású felvonulási út két részre vágta, az északi főkaputól induló út nyílegyenesen ment az Ádur Gusnaszp szentélyéig és azon túl egészen a tó partjáig. A kelet–nyugati tengely pedig két boltíves csarnokot (ún. ívánt) kötött össze, ezek közül mára csak a nyugati íván áll, a keletiből mindössze egy kisebb romhalmaz maradt ránk. A késő szászánida építészet remeke, a nyugati íván boltíves csarnoka viszont ma is látható még. A szentélykörzetben állt az Ádur Gusnaszp boltíve, amely eredetileg egy monumentális kupolás szentély volt, amelyet kivételesen nem terméskőből, hanem égetett téglából emeltek. A kupola nem maradt ránk, de az egykor folyamatosan égő tüzet tartó oltár helye ma is látható. A jellegzetes kulcslyuk alakú kapuk a pártus–szászánida építőművészet kedvelt stílusjegyei közé sorolhatók. Az Ádur Gusnaszptól keletre állt Anáhita vízistennő kisebb temploma, melynek csak az alapjai maradtak ránk. Az Ádur Gusnaszptól nyugatra található az ún. I. Khuszraw-palota, egy nagyobb, oszlop-csarnokos terem, amely egy kisebb szentélyben végződik. Kissé távolabb, a terület nyugati peremén áll az ún. Nyolc Boltíves palota vagy szentély, amelyet fedett kerengőszerű épületek vesznek körbe. Takht-e Szoleimánt máig jó állapotban megmaradt, támpillérekkel megerősített várfalak veszik körbe, amely a szászánida erődépítészet egyik legjobban tanulmányozható, máig megmaradt példája. Ehhez hasonló épségű szászánida erődfalakat talán Dagesztánban, a derbendi szászánida erődrendszerénél lehet csupán látni.

Néhány iszlám korabeli írott forrás homályos, máshonnan meg nem erősített adatai további érdekes, epikus karaktert kölcsönöznek az Ádur Gusnaszp tűzszentélynek. Bármennyire is nehezen ellenőrizhetők e közlések, az

figyelemreméltó, hogy mind a Kr. u. 5–7. századra vonatkoznak, amikor is a szentély a virágkorát élte. Így például Firdauszi (934–1027) a *Királyok Könyvében* ír arról, hogy a szászánida királyok megkoronázásuk után gyalogosan zárandokoltak el az Ádur Gusnaszp szentélyhez, hódolatuk jeleként. Firdauszi szerint V. Bahrám (ur. 421–438) szászánida király a közép-ázsiai hadjárata trófeáit ajándékozta a szentélynek, Tha'álibi szerint V. Bahrám indiai felesége is az Ádur Gusnaszp szentélyben tért át a zoroasztrianizmusra. Később – legalábbis Firdauszi szerint – I., majd II. Khuszraw (ur. 591–628) is gazdagon megadományozta Ádur Gusnaszp szentélyét.

A szentély hanyatlása 623-ban kezdődött meg, amikor Hérakleiosz keletrómai császár hadserege kifosztotta Csécsasztot. Mindez az akkor már közel húsz éve zajló szászánida–keletrómai háború drámai eseménye volt, a rabláson kívül a pusztítás talán szimbolikus keletrómai válasz is volt Jeruzsálem 614-es szászánida elfoglalására, ahonnan II. Khuszraw magával hurcolta a szent kereszt ereklyéjét Ktésziphónba, a szászánida fővárosba. A szent tüzet középperzsa források szerint viszont időben elmenekítették Észak-Iránba, így utána a tűz visszatérhetett Csécsztbe. Szebeosz örmény történétíró szerint Hérakleiosz később a konstantinápolyi szenátusnak jelentést is tett az Ádur Gusnaszp szentély kifosztásáról és a 'bálványok' lerombolásáról. A keletrómai hadsereg pusztításainak

nyomai régészetileg is adatoltak a tűzszenély környékének gipszstukkóin.

Nem sokkal később, 640 után az Ádur Gusnaszp már arab kézre kerül, de Baládhuri arab történétíró szerint a szászánida Iránt meghódító arabok egyezményt kötöttek Azerbajdzsán tartomány utolsó szászánida kormányzójával, melynek értelmében Sízben az Ádur Gusnaszp szentély tovább működhetett. Az pontosan nem ismert, hogy mikor szűnt meg a zoroasztrianus vallási élet az arabul Síznek nevezett szentélyben, és az sem ismert, hogy esetleg innen máshova menekítették-e a szent tüzet. Mindenesetre Abú Dulaf bújida utazó a 10. század második felében még működő zoroasztrianus szentélyként írja le Síz-t. A falon belüli területre a szeldzsuk korban (1040–1194) azonban bizonyosan muszlim lakosság költözött, akik kőbányának használták az addigra már elhagyott zoroasztrianus épületeket.

Síz utolsó virágkora a 13. század hetvenes éveiben jött el, amikor az ilkhánida periódusban Abaqa (1265–1280) iráni mongol uralkodó és az iráni mongol udvar rendezkedett be Síz még mindig monumentális falai közé. A mongol uralkodók vélhetően éves nomadizációjuk egyik állomásaként nyaranta szálltak meg rendszeresen a mongolul Szuqurluqnak vagy Szaturiknak elnevezett helyen. A régi zoroasztrianus romokra elegáns iráni mongol paloták épültek, amelyek építészeti megoldásai a távol-keleti Jüan Birodalom kínai és mongol palotaépítészeti hatásait tükrözik. De távol-keleti művészeti hatásokat mutató kerámiák is ékesítették e palotákat.

Az iráni mongol uralom lehanyatlásával azután a 14. században a tó környéke végképp elnéptelenedett, és azóta csupán a helyi azeri török és kurd lakosság mondái népesítették be az egykori dicsőséges zoroasztrianus helyet. Ennek részeként a helyiek a Sába királynője legenda muszlim variánsát vetítették rá a helyre, és ezért lett egy közeli hegycsúcs neve Bilkisz-csúcs (Sába királynője az iszlámban), és a tó körüli romok pedig megkapták a Salamon trónja nevet, melyet mindmáig használnak.

A képeken: Takht-e Szoleimán romjai, ahol Ádur Gusnaszp tüzét őrizték

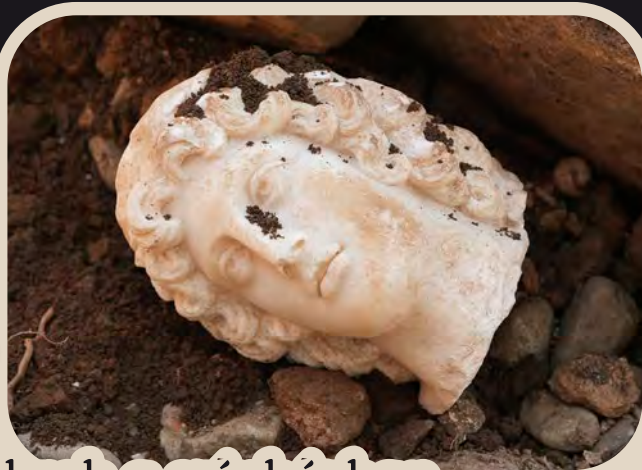

Rövid hírek a világból

Bácsmegi Gábor

71

A törökországi Konuralp közelében egy római kori színházat tártak fel a régészek. Az ásatások során egy márványból faragott férfifej is előkerült. Az oroszlánsörényre hasonlító frizurával ábrázolt férfit a makedón Nagy Sándorként azonosították a szakértők. Nem ez az egyetlen itt előkerült szobortöredék, ugyanis az ásatás során egy Medúza-fejet és egy Apollót ábrázoló szobor töredékét is megtalálták. A szobrok a Kr. u. 2. században készülhettek.

Szobrok a színházban

Ókori földrengés áldozata

A török Ayanis lelőhelyen már az 1980-as évektől folynak feltárások. A Kr. e. 9. és Kr. e. 6. század között fennállt egykori Urartuhoz tartozó Ayanis valószínűleg egy földrengést követő tűzvészben pusztult el. Az újabb ásatási szezonban a Kr. e. 8. században történt földrengés egyik valószínűsíthető áldozatát találhatták meg. Az emberi maradványokon ékszerek, körülötte fegyverek, feliratos táblák és pecsétlők kerültek elő. A feliratok fordítása elkészült, ezek publikálása nemsokára megtörténik. Maguk a csontok nagyon jó állapotban maradtak fenn, ezek elemzésére is hamarosan sor kerül.

King's Lynnben található Anglia legrégebbi színháza, melyet még a 15. században építettek. A jelenleg is folyó felújítási munkálatok során a jelenlegi előadóterem alatt előkerült egy fapadló, melyet a 15. században fektethettek le. A deszkák mintegy 30 cm szélesek és 15 cm vastagok. A rajtuk végzett dendrokronológiai vizsgálatok alapján a fákat valamikor 1417 és 1430 között vághatták ki. Az írott források szerint 1592–1593 körül Shakespeare társulata is játszott a városban, így valószínűleg a most megtalált deszkákon ő is állhatott.

Shakespeare nyomában

Indiana Jones és barátai

A csata során több találatot is kapott a várfal. A javító munkálatokhoz kevés az ember, ezért a várvédők segítségére lehetsz a visszaépítésben. A helyes válaszokhoz tartozó téglák behelyezésével megkapod egy egykori várnagy nevét. Ki volt ő?

72

Mikor épült az első rotunda (körtemplom) az Egri vár területén?

- a, 15. század
- b, 11. század
- c, 17. század

Ki bízta Dobó Istvánra az egri várnagyi és udvarbírói tisztet?

- d, Oláh Miklós
- e, Zrínyi Miklós
- f, Ozoray Pipó

Milyen formájú alaprajza van egy olaszbástyának?

- g, nyolcszög
- h, hatszög
- i, ötszög

A megfejtést beküldői között három nyereményt sorsolunk ki.

A megfejtést 2024. 05. 15-ig a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címre vagy postai úton a Móra Ferenc Múzeum címére (6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3.) kérjük elküldeni.

Hogyan nevezték a robbanó és repeszhatással pusztító golyókat a 16. században?

- j, gránát
- k, labda
- l, gömb

Milyen alakja volt a várvédők által legnagyobb számban bevetett „tüzes szerszámoknak”?

- p, koszorú
- q, golyó
- r, henger

Mikor foglalta el a török sereg az Egri várat?

- m, 1526
- n, 1566
- o, 1596

Hány évig tartott a török uralom Horvátországban?

- s, 150
- t, 302
- u, 200

Előző játékunk nyertesei: Antanek Éva, Mayer Valéria, Tóth Péter. Gratulálunk!

Zay Orsolya

Mi sült a török kori sütőharang alatt?

74

A török kori régészeti leletanyag egyik meghatározó részét képezi az ún. „balkáni kerámia”. Ez a csoport főleg hétköznapi edényeket foglal magába: többnyire durvábban kidolgozott, szürke fazekakat, vas-tag falú, törekkel és jól látható növényi részekkel soványított sütőtálat és sütőharangokat. Ezek merőben eltérnek a Kárpát-medencében akkoriban használt korabeli edénytípusoktól, így, ha zárt rétegben, jól elkülöníthetően kerülnek elő a régészeti feltárások során (pl. gödrökben vagy nem használt kutakba bedobálva), akkor a feltáró régész szinte biztos lehet benne, hogy a helybéli lakosságtól eltérő anyagi kultúrával rendelkező, a török korban a Balkán-félsziget irányából a Kárpát-medencébe beköltözött emberek nyomaira bukkant.

Egerben korábban is gyanakodtunk arra, hogy itt is kellene lennie egy ilyen tárgycsoportnak, de mivel kevés kifejezetten a török

A kísérleti régészeti módszerek alkalmazása során történetileg és régészetileg korhú tárgyak, replikák létrehozása és kipróbálása történik. A tárgy elkészítésének munkafolyamata is az eredetit utánozza, de a készítés eszközei is az adott korszakban használt eszközök másolatai. A létrehozás és kipróbálás mérhető, rögzíthető, ismételhető és eredménye összehasonlítható. Sokféle módszer, technika, megközelítés révén kaphatunk információt, de mindben közös, hogy ezek alapja a régészeti források felhasználása.

Azt egyébként biztosan tudjuk a régészeti leletanyagból, hogy a honfoglalást megelőző időszakban már ismerték és használták a sütőharangot a Kárpát-medencében, de az Árpád-korban valami miatt eltűnt a házi kerámiák közül. Csak a török hódoltság idején jelent meg újra, a betelepülő balkáni lakossággal. A 19–20. század folyamán Dél-Erdély, Bácska, Bánát vidékén, az Ormánságban, a Sárközben, valamint Baja környékén és a Dél-Dunántúl egyes részein még megjelent a népi kultúrában. Helyenként a kerámiából készített darabok mellett ezeket kőből is kifaragták vagy épp plébából készítették, de megjelentek a nagy méretű, vasból öntött példányok is, melyek a török korban még nem voltak jelen a Kárpát-medencében.

korra specializálódott szakember dolgozott eddig Egerben, illetve a török kor kutatására egyébként is jellemző, hogy korábban inkább a díszesebb kerámiák felé fordult, így mindeddig elmaradt a mindennapi élethez használt – mondjuk úgy, „egyszerűbb” – tárgycsoportok feltérképezése. Mégis remélem, hogy a kedves olvasó is – ha e cikk végére ér – egyet fog velem érteni abban, hogy az „egyszerűbb” egyáltalán nem jelent kevésbé izgalmasat.

2020-ban egy fazekas barátunktól, Varga Károlytól több kerámiaedény-rekonstrukciót rendelünk a Dobó István Vármúzeumba, melynek célja kifejezetten ezek bemutatása volt. Később elkészült egy sütőharang is, melyet többek között több olyan török kori sütőedény mintájára gyártott Varga Károly, amelyet egy, az egri érseki palota udvarán 2022 nyarán folytatott ásatás során leltünk.

Ennek nyomán egy ún. kísérleti régészeti projekt kezdett el körvonalazódni a fejünkben: próbáljuk ki a gyakorlatban is az elkészült sütőharangot!

Így a már elkészült rekonstrukció kipróbálása lett az első lépés, melyet remélhetőleg egy második példány elkészítése fog követni a következő nyár folyamán, gödörégetéssel és egy újabb próbával.

A most kipróbált első példányunk többféle agyagból lett összegyúrva, volt közte „kövérebb” és homokban gazdagabb alapanyag is. Ehhez még töreket adott a fazekas, csakúgy, ahogyan azt az eredeti daraboknál is láthatjuk. Így végül egy vastag falú, 40 cm átmérőjű és 50 cm magas sütőharangot kaptunk, melynek tetején egy nagy, a saját anyagából készített félgömb alakú fül helyezkedik el.

A sütés előtt sokféle kérdés felmerült bennünk. Ezeket próbáltuk összegyűjteni, és a várható problémákra igyekeztünk előre felkészülni.

A kérdéseink között az alábbiak szerepeltek:

- Milyen sütőfelületen használták a sütőharangot?
- Hogyan melegítették fel a sütőfelületet?
- Meddig kell sütni a sütőharang alatt?
- Mit sütöttek a sütőharang alatt a török korban?
- Hogyan kell adagolni a tüzet/parazsat a sütőharang körül?
- Milyen hőfokot bír ki egy ilyen sütőharang?

A sütőharangok egyébként alapvetően nagy méretűek (40–60 cm átmérőjűek), tehát akár egy nagyobb darab hús, cipó, sőt, akár egy másik, kisebb edény is elfér alattuk. A próbánk során én végül egy pékárú megsütése mellett döntöttem, de többféle ételtípussal is szeretnénk a későbbiekben kipróbálni.

Persze pékáruból is igen sokfélét választhattunk volna: de mivel az első próbasütésünk-ről volt szó, ezért – a biztonság kedvéért – végül kétféle kovászos kenyeret készítettem elő.

Jel-
lemző-
en kétszer szok-
tam frissíteni sütés előtt, én
ugyanis úgy vettem észre, hogy jó-
val aktívabb és kevésbé savany-
kás ilyenkor a kovász, szép
gluténháló alakul ki, illetve
könnyebben is emelke-
dik meg a tészta.

A mi próbasütésünkre 2024. január 24-én került sor, a szabad ég alatt, -1 °C-ban. Mint tudjuk, a kenyértészta állagát és a tűz hőfokát is befolyásolja az időjárás. S noha annak idején bizonyára télen is sütöttek kenyeret, de egy ilyen első sütésnél, valljuk be, ez mind nehezítő körülmény.

Az évszázadok során egyébként nagyon sokféle kenyeret készítettek. A török korból, azaz a 16–17. századból részletes kenyérreceptet viszont nem ismerünk, aminek több oka is van. Egyrészt a pékcéhekben céhtitoknak minősült a bevált recept, azt tehát nem adták át akárkinek. Az egyszerűbb, otthon sült kenyer receptjét pedig nem igazán írták le falun, főleg, hogy ott elég kevesen tudtak írni-olvasni ebben az időben.

A gabonafélék és a táplálkozási szokások ismeretében kísérletünk során én többféle gabonát szerettem volna felhasználni. Ugyan ma nagyon divatosak a teljes kiőrlésű, rozsos-árpás kenyerek, de a kora újkorban a „vagyott” kenyér inkább a fehér kenyér volt. A Magyar Királyság egyértelműen jobban ellátott volt gabonával, főként búzával, mint Nyugat-Európa, tehát az sem igaz, amit az angol és német szakirodalomban olvashatunk, hogy nehezen jutottak hozzá a búzához és a fehér liszthez. Valahol a kettő között lehetett az igazság, ezért az én kenyérem búzát, rozst, árpát és zabot is tartalmazott.

Több, kovással sütő online közösség tagja is vagyok, egy ízben a Kovászlabor közösség vezetője a zabot és az árpát kása formájában tette bele az egyik kenyérébe.

Azonnal megtetszett az ötlet, tekintve, hogy a középkor folyamán a kásafélék a mindennapi ételek közé tartoztak. Teljesen elképzelhetőnek tartottam, hogy a „maradékmentés” jegyében egy Árpád- vagy egy török kori háziasszony is a kenyérébe dagasztotta a kását. Így tettem hát én is a négygabonás kenyérem esetében, melyhez az alábbi hozzávalók kellene:

Mi sül(t) a török kori sütőharang alatt?

- 140 g BL 80 liszt,
- 95 g teljes kiőrlésű tönkölyliszt,
- 25 g teljes kiőrlésű rozsliszt,
- 1 evőkanál méz,
- 10 g só,
- 2 dl langyos víz,
- 2 evőkanál fehér kovász,
- 20 g árpa,
- 20 g zab.

A kovászmát 2 nappal a tervezett sütés előtt elkezdtem frissíteni.

A sütést megelőző este 19 órakor a liszteket a vízzel összegyúrtam és hagytam pihenni egy órát. Közben megfőztem az árpát és a zabot, majd hagytam kihűlni. A pihentetés után hozzáadtam az aktív kovászt, kidolgoztam, majd hozzáadtam apránként a sőt is. Addig dagasztottam, amíg a tészta szép, sima, csomómentes lett. Ezt másfél órát hagytam pihenni, meleg helyen, letakarva, amíg meg nem kelt. Ezután olajos kézzel deszkára tettem és óvatosan széthúztam kézzel. A tésztára rászórtam a főtt árpát és a főtt zabot. A kiterített tésztát már nem gyúrtam tovább, csak belehajtogattam a rászórt szemes terményt, majd formáztam a tésztát és olajozott, zárható edénybe raktam a hűtőbe éjszakára. A következő reggel 8 órakor kivettem a tésztát a hűtőből és elvittem a múzeumi helyszínre, ahol a sütést terveztük. 9 órakor a tésztát kivettem a szállítóedényből, kicsit formáztam a cipón, majd jól kiliszteztett formába tettem. Ezt letakartam és meleg helyre vittem.

Amíg kelt a tészta a melegben, megépítettem az ideiglenes sütőfelületet. Igazából nem tudjuk pontosan, hogy milyen felületeken használták a sütőharangokat, de valószínűleg kifejezetten sütésre használt felületet készítettek. Ha nem a lakóházon belül történt ez, akkor egy védett, legalább tetővel ellátott helyen lehetett. Én úgy gondolom, hogy ha agyagból épített platnit használtak, akkor a hőtartás miatt annak sütőfelületébe folyami kavicsokat, illetve törött kerámiát tehettek, ahogy azt a kemencéknél is megfigyelhetjük a régészeti feltárások során.

Nekünk a téli időszakban kellett kipróbálni a munkafolyamatot, így végül épített téglafelületet készítettünk, melyhez kétféle téglát választottunk. Ennek oka a könnyű összeállítás, és az a gondolat volt, hogy a középkor és a kora újkor folyamán téglával fedett sütőfelületeket is ismerünk. Kérdés volt számomra, hogy e szerkezet mennyire fogja tartani így a hőt, s vajon át tudom-e úgy melegíteni, hogy a kenyér alja is egyenletesen megsüljön. Annyit biztosan eldöntöttem, hogy a következő próbánál (már a kora nyári időszakban) a tapasztott sütőfelületet is ki kell próbálnunk, hogy összehasonlítsuk ezzel a téglás megoldással.

A sütőfelületet végül egy szérú alatt helyeztem el, itt raktunk tüzet, emellett a közeli kemencénkben is meg- raktam a tüzet, ahonnan a parazsat folyamatosan tudtam adagolni. Nem tudtam, hogy végül, hogy bírja majd a sütőharang a hőt, így nem fával akartam pótolni a hamvadó parazsat a sütőharang körül. Amellett, hogy a fa nagyon füstöl, ahogyan azt már a korábbi kísérleti főzések alkalmával tapasztaltam, úgy gondolom, hogy a fazekak körül érdemesebb eleve parazsat használni, mivel a folyamatos parázshasználattal egyenletesebben tudom a hőt tartani az edényben. Mint később látni fogjuk, ez valóban az egyik legfontosabb tényezővé vált.

Az első kenyeret végül csak délben tudtuk betenni a sütőharang alá. Jól előmelegített kemencében és egy

modern sütőben egy kenyér kb. 40–50 perc alatt megsül, amihez 180–220 °C körüli hőmérséklet kell. Emellett fontos, hogy a kenyeret egyenletesen vegye körbe a hő, úgy tud átsülni mindenhol. Előre azonban elég nehéz volt megállapítani, hogy milyen hőmérsékletre tudjuk a harangot majd felmelegíteni, de az biztossá vált, hogy nem szerencsés akkor emelgetni, amikor már alatta van a kenyér – ahogy a modern sütőinket sem nyitogatjuk, mivel a hirtelen hideg miatt össze tud esni a pékáru.

Végül azt tapasztaltuk, hogy az első sütésnél a sütőfelületen rakott tűz jól átmelegítette a téglákat, a kenyér aljával nem volt probléma. Viszont nem tettem elég parazsat a harang köré, illetve nem volt elég egyenletesen elosztva a parázs. Ez igazából az én hibám volt, a kollégák rá is kérdeztek, hogy a felém eső oldalon, ahonnan dolgoztam nem rakok-e rá többet, de nem számítottam rá, hogy ez gondot fog okozni. Alapvetően a sütőharangok nagyon vastag falúak, így jól tartják és vezetik a hőt, de egyértelmű lett, hogy többlapátnyi forró parázzsal érdemes körberakni. Ezen kívül először használtam a harangot, nem szerettem volna azonnal megrepszteni, úgyhogy óvatos voltam az első kenyérről.

A sütés folyamán végig nagyon hideg volt, ami alapvetően nem kedvez a kovászos kenyérnek, de a sütőfelületet átmelegítettem, és a harangot is ráraktam előre, hogy belül is meleg legyen. Az első kenyér a hideg el-

lenére csodásan megkelt, bevallom, elégedett voltam vele: régen készítettem ennyire könnyű, habos, ruganyos tésztát. A sütőfelületre rakva szépen tartotta a formáját, úgyhogy gyorsan ráraktuk a sütőharangot. 40 perc múlva láttuk, hogy a tészta egyik oldala lapos lett, és nem sült meg, a többi oldalon szépen emelkedett és kezdett megsülni. Gyorsan leemeltük lapáttal és végül áttettem a közeli kemencébe – kárba nem hagyunk semmit veszni, s szerettem volna azt is látni, hogy egyenletes hőnél milyen lesz végül a kenyér. Ebből okulva jól megraktam újra parázzsal a sütőfelületet, felmelegítettem a harangot és a letisztított felületre tettem a második cipót, most egy vékony pizzasütő lapon. A harangot vastagon és egyenletes körberaktam parázzsal, pótoltam időnként és fújtattam is, hogy a hő egyenletes maradjon. Kb. 1 óra után leemeltük a sütőharangot és egy nagyon szép kerek cipót kaptunk. Az alja nem kopogott ugyan, de végül átsült az is.

A kísérletünkből levonható következtetések a következők:

- A sütőfelületet jól kell megválasztani, ebből többféle formájú és anyagú is kialakítható.
- Figyelní kell a sütőfelület és a harang egyenletes felmelegítésére és a hő megtartására.
- A harang kívül meleg lesz, de nem tűzforró, a fülrészt védőkesztyű nélkül is használható.
- A sütőharang tökéletesen alkalmas kisebb cipók megsütésére.

Mi alig várjuk már a kísérlet folytatását, a kedves olvasónak pedig jó étvágyat kívánunk a négygabonás cipóhoz!

A fotókat Balogh Tibor készítette.

Előfizetve a magazin 1490 Ft helyett csak **1250 Ft-ba** kerül, ami évente mindössze 5.000 Ft!
Az éves előfizetés négy lapszámra vonatkozik, a befizetés banki átutalással lehetséges.
A 2024. május 17-ig beérkező megrendelések esetén az előfizetés a 2024. júniusi lapszámmal fog indulni.

Megrendeléskor, kérjük, tüntesse fel a nevét és a címét a közlemény rovatban vagy küldje el a lenti e-mail-címre!

(Cím hiányában nem áll módunkban elküldeni az újságot.)

Számlatulajdonos neve: Móra Ferenc Múzeum. Számlaszám: 12067008-01374152- 00100004
A közlemény rovatban, kérjük, tüntesse fel: Határtalan Régészetet, valamint nevét és címét.

Címünk: 6720 Szeged, Roosevelttér 1–3.

E-mail: hatartalanreg@gmail.com

Telefonszám: +36-62-549-040

78

Most már akár elektronikus formában is olvashatja a Határtalan Régészetet!

Keresse a lap régi/új számait a dimag.hu és a laptapir.hu felületein!

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK: ERDÉLY RÉGÉSZETE

A Kárpát-medence egyik legcsodálatosabb, legvarázslatosabb tája „kicses Erdély” nem csupán természeti szépségeit tekintve egyedülálló, de történelmi múltját tekintve is. E vidék őskortól a középkor végéig terjedő, páratlanul gazdag régészeti hagyatékát az utóbbi évtizedekben már egy új, tehetséges fiatal erdélyi magyar régészekből álló generáció is kutatja, számtalan új tudományos eredményt letéve az asztalra. Ma már jóval többet tudunk például Erdély bronzkoráról, bronzkori kultúráiról, az egykori római Dacia provincia hétköznapijairól, a népvándorlások korában a térségben megtelepedett germán és más ajkú népekről, közösségekről, a magyar honfoglalás korának időszakáról, vagy épp az Erdélyi Fejedelemség anyagi kultúrájáról. Magazinunk 2024. évi második száma e friss kutatási eredményeket kívánja közös csokorba gyűjteni és közérthető módon, rengeteg fotóval, tárgyrajzzal és térképpel közreadni. Ismerje meg Erdély eddig ismeretlen, új arcát!

RENDELJE MEG EDDIG MEGJELENT LAPSZÁMAINKAT!

Érdeklődjön a hatartalanreg@gmail.com e-mail-címen.

1552 Étterem

AZ EGRI VÁRBAN

íz, élmény, történelem egy helyen

Éld át a történelmet az Egeri Várban, lépj be az 1552-be és add át magad a gasztronómiai élvezeteknek. Kóstold meg **Berecz Ádám séf** egyedi és megismételhetetlen fogásait!

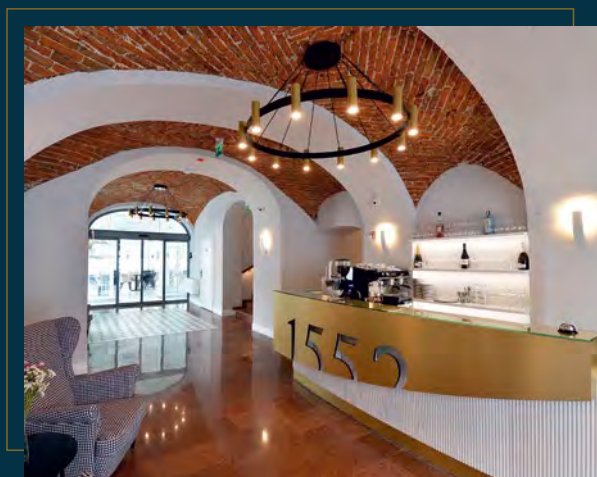
Állófogadásokat, céges vacsorákat, családi összejöveteleket szervezhetsz nálunk. Életed legszebb napjának helyszínéül is választhatsz bennünket, nálunk tarthatod különleges, elegáns esküvődet ahol akár száz vendég osztozhat örömeiben.

- 60 fős terasz
- 120 belső férőhely

1552etterem.hu/az-etterem/

BOUTIQUE HOTEL
EGER

RESTAURANT
EGRI vár

1552 Boutique Hotel

stílus, élmény, tradíció

Ez a meghitt, privát hotel Eger belvárosának szívében már külsőleg is rabul ejt.

15 tematikus szoba vár arra, hogy néhány napra otthont adjon számodra. Nagy gonddal készítettünk minden szobát, a régi és az új kapcsolata olyan harmonikus, mint egy frissen házасított Egeri Bikavér.

- 13 tematikus szoba
- 2 lakosztály
- Gourmet reggeli

1552hotel.hu

MORAMUZEUM.HU

MORAMUZEUM

A magazin támogatója

